

DR. ANDICS ERZSÉBET

**AZ EGYHÁZI REAKCIÓ
1848–49-BEN**

REV DR FERENC MIHALY
100 HIGH PARK AVE #2216
TORONTO ONT CANADA
M6P 2S2

30.

1. A KATHOLIKUS KLÉRUS HELYZETE ÉS SZEREPE 1848 ELŐTT

Ahhoz, hogy a magyar katolikus egyház vezetőinek az 1848–49-es szabadságharc idején tanúsított magatartását megértsük, okvetlen szükséges, hogy, ha csak röviden is, de pillantást vessünk a katolikus klérusnak a magyar államban és társadalomban elfoglalt helyére és szerepére 1848. előtt.

Ismeretes, hogy a római pápa és a Habsburg-dinasztia között évszázados szövetség állott fenn az európai politika minden fontos kérdésében. Ennek a szövetségnek mind a két fél igen reális eredményeit, kézzelfogható, komoly, nagy hasznát látta. A politikai együttműködés a római katolikus egyház és a Habsburg-dinasztia között magyarországi viszonylatban is fennállott. A Habsburgok minden eszközzel támogatták a magyar katolikus egyházat a reformáció elleni küzdelemben, biztosították számára az uralkodó államvallásnak kijáró összes előnyöket, fenntartották hatalmas alapítványait, nagy politikai befolyást és szerepkört biztosítottak számára.

A katolikus érsekek és püspökök — ellentétben a protestáns egyházak főpapjaival — tagjai voltak a felsőháznak, ahol rangban a világi főurak előtt állottak, lévén az egyházi rend az ország első rendje. Az alsóházban viszont ott ültek a katolikus káptalanok képviselői. A katolikus papokat, egészen le a falusi plébánosokig, származásra való tekintet nélkül, nemeseknek kijáró jogok illették meg. A katolikus főpapság képviselői helyet foglaltak a magyar ügyekkel foglalkozó legfőbb kormányzervekben: a Magyar Királyi Udvari Kancelláriában és a Helytartótanácsban. Ezen kívül is egész sor fontos közjogi funkció volt számukra, mindenekelőtt az esztergomi érsek számára fenntartva. A protestáns egyházak papjai mindezekből a méltóságokból és jogokból ki voltak rekesztve.

A katolikus klérusnak, mindenekelőtt a főpapságnak, politikai befolyását még fokozták azok a hatalmas javadalmak, amelyeknek haszonélvezői voltak és amelyek roppant gazdasági hatalmat biztosítottak számukra. Fényes Elek 1842-ben megjelent statisztikai munkájában hozzávetőlegesen évi három és egynegyed millióra (pontosan

3.240.040 forintra) becsüli azt a jövedelmet, amit a magyar állam a római és görögkatholikus egyházi rendnek fenntartására évente fordított. Fényes ehhez hozzáteszi:

„Egyébiránt mindez csak hozzávetőleg van mondva, mert a roppant jóságokkal bíró magyar püspökök valóságos jövedelmét megtudni lehetetlen... Az esztergomi érsek jövedelmét némelyek 360.000, mások (Springer: Statistik des österreichischen Kaiserstaates, 1840) 400–500.000 forintra becsülik.”¹

Az egyházi vagyon állásáról a XIX. század közepén, sajnos, nem állnak pontos adatok rendelkezésünkre. Az 1895-ben megjelent első hivatalos kimutatás szerint ebben az időben az esztergomi érsek kezén 95.983 kat. hold, a kalocsai érsek kezén 87.433, a nagyváradai püspök birtokában 187.393, az esztergomi főkapitlánéban 70.910, az egriében 116.138, a nagyváradai káptalanéban 77.381 kataszteri hold volt, a bencések 64.848, a ciszterciták 53.798 kataszteri hold földdel rendelkeztek stb.^{1(a)} Ezek a számok többé-kevésbé pontosan visszatükrözik az egyházi birtokok megoszlását 50–60 évre visszamenőleg is, ezen a téren nagyobb eltolódások ugyanis ilyen rövid idő alatt nem igen történtek. Az összes római és görögkatholikus egyházi birtokok kiterjedését a XX. század elején 1.956.829 holdra becsülték; ennek a közel 2 millió holdnyi földbirtoknak az értékét pedig a rajta levő épületekkel és felszereléssel együtt legalább másfél millió korona.^{1(b)}

Ezek a hatalmas javadalmazások lehetővé tették a katolikus egyháznak, hogy a kezében tartsa az ország egyetlen tudományegyetemét, 5 akadémiát, 9 líceumot, 7 tanítóképezdét, 20 papnövelvét, 69 gimnáziumot, több mint 4000 elemi iskolát, hogy a jelentéktelenebbekről ne is beszéljünk. A protestáns felekezet papjai ugyanakkor sem egyházi, sem iskolai célokra az állam részéről semminemű támogatásban nem részesültek. Ellenben a paraszt akkor is köteles volt fizetni a katolikus papságnak a tizedet, ha protestáns volt.²

Már ezek a nagy anyagi és politikai kiváltságok egymagukban alkalmasak voltak arra, hogy a katolikus klérust, főképp annak e

¹ Fényes Elek: Magyarország statisztikája. Pest, 1842. I. rész, 108–109. old. Tudni kell, hogy ebben az időben a legmagasabb állami tisztséget betöltő személynek: a kancellárnak 16.000 forint volt az évi fizetése, ami óriási jövedelemnek számított.

^{1(a)} (a) A kincstári, közalapítványi, továbbá egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok megoszlásának kimutatása. Magyar királyi földművelésügyi minisztérium. (Bp. 1895. III. XII. XVIII. mellékletek.)

^{1(b)} (b) Dr. Agoston Péter: A szekularizáció. Bp. 1909. 9. old. A szerző hozzáteszi: „Az egyház kezében levő ingatlanok biztos kiterjedésének összege ismeretlen, mert a kimutatott számok csak a szigorúan egyházi birtokokat veszik számba, s az általuk kezelt alapokat figyelmen kívül hagyják. Eppen ezért e számok nem is adnak pontos képet. (8. old.)

² Hajdu János: Eötvös József báró első minisztersége, Budapest, 1933, 17. old.

³ Fényes E.: i. m. 102. old.

kiváltságokat elsősorban élvező felső rétegét a dinasztíának lekötelezzék, politikailag alárendeljék. Ehhez járult még egyrészt, hogy az uralkodó, mint a katolikus egyház főkegyura, nevezte ki az egyházi méltóságokat, rendelkezett az egyházi javakkal, szabályozta az egyházi iskolákban az oktatást, rendelkezett a kolostorok felett, stb.; másrészt, hogy a katolikus egyházra vonatkozó jogai az uralkodónak „kirekesztőleges jogok” voltak, amelyekbe az országgyűlésnek semminemű beleszólása nem volt. Ezek a körülmények a katolikus klérus függését az uralkodótól, azaz a bécsi udvartól teljessé tették és ugyanakkor nagyrészt függetlenítették a magyar országgyűléstől.

A magyar katolikus klérus nagy része valóban a bécsi udvar minden lépését támogatta és egyik fő oszlopa lett a Habsburgok uralmának Magyarországon. A Habsburg-uralkodóház és a magyar katolikus főpapság között ilyenképpen kialakult fegyverbarátság nemcsak az ellenreformáció korszakára és nemcsak vallási területre terjedt ki, hanem a közös vallási célkitűzéseken messze túlmenően politikai téren is a legteljesebb mértékben érvényesült.⁴

Nemcsak Bocskay és Bethlen mozgalmai találták a magyar katolikus klérust a Habsburgok híveinek a táborában. A katolikus vezetés alatt álló Rákóczi-féle fölkelés idején a magas klérus, a főpapok — az egy Telekesy kivételével — mind egy szálig a magyar szabadságharc ellenségei, császárpártiak, labancok voltak és a magyar katolikus egyház egész anyagi és szellemi befolyását latba vetették a Habsburg-dinasztia mellett. Hogyha Zrinyi Ilonának a császári csapatoktól körülvevő Munkács várából lengyel papokhoz kellett lelkivígáshoz fordulni, mert a magyar katolikus papok megtagadták tőle a szentségek kiszolgáltatását, miközben a pápa az egyházból való kiközösítéssel fenyegette, el lehet képzelni, milyen kíméletlenül érvényesült az egyházi nyomás a kisebbekkel és védtelenebbekkel szemben.

⁴ Tulajdonképpen a magyar katolikus főpapok s a bécsi udvar vállvetett harcát a protestantizmus térhódítása ellen sem lehet tisztán vallási küzdelemnek tekinteni. Az ellenreformáció mozgalma országunkban a specifikus magyar viszonyok következtében objektív kihatásában a nemzeti fejlődésre nézve nagy mértékben káros politikai következményekkel járt. „A magyar meg volt fogyva” — írja Grünwald Béla — „el volt gyengülve s a kimerültség ez állapotában szemben állott az uralkodóház abszolutisztikus szellemű s beolvasztásra törekvő politikájával. A katolikus főpapság, egyesülve a katolikus főurakkal, megkezdte az üldözést saját vérei ellen, s szakadást idéz elő a nemzetben, s megfosztja meg attól a csekély erőtől is, melyre a közös ellenséggel szemben szüksége lett volna. A protestánsok üldözése a mi viszonyaink között a különben is megfogyott magyarság üldözését jelentette, mert a protestánsok között voltak a tiszta magyar kálvinisták, akik az összes protestánsok kétharmadát tették ki... A katolikus főpapság és főnemesség által kíméletlenül folytatott üldözés megfogyasztotta a magyarság számát s kipusztította oly vidékekről hol fennmaradása nagy nemzeti érdek volt. Még a XVIII. században is folyt ez a pusztító munka, melynek következménye az volt, hogy ott, ahol hajdan virágzó magyar élet volt, most a magyarság helyére telepedett tótok, rutének, oláhok között csak emlékét találjuk meg.” (Grünwald Béla: Régi Magyarország. Bp. 1912. 81—87. old.)

A buzgó katolikus II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban nem egy helyen leszögezi a katolikus klérus túlnyomó részének ellenszenvét a nemzeti mozgalommal szemben. „A klérus legjobb része azt hitte, hogy az orthodox vallás megőrzése az osztrák uralomtól függ.” — Különösen súlyos következményei lettek annak, hogy a pápa, XI. Kelemen, kiátkozás terhe alatt kötelezte a katolikus papságot, hogy a kurucmozgalomtól elforduljon és a császárt támogassa. „Az összes katolikus tisztek és nemesek, akármilyen kevésbé is voltak vallásosak, kezdték követni a klérus példáját” — írja Rákóczi,⁶ akinek a seregét a katolikus klérus „cselszövényei” következtében súlyos vereségek érték. Rómát csak az bírta később némi meggon-dólásra, hogy Rákóczi megüzente, hogy amennyiben a magyar-orosz katonai szövetség a fenti pápai rendelkezésnek tényleg engedelmeskedik; „megeshetik, ... hogy törlik a klérust az ország rendjei közül.”⁷

A katolikus főpapságnak ez az évszázados szembenállása a magyar nemzeti törekvésekkel a Rómából egységesen irányított nemzetközi katolikus egyháznak a szelleméből is következett. Az egyház megkövetelte a maga papjaitól — minél magasabb tisztséget töltöttek be, annál inkább —, a „földi” és „mulandó” nemzeti szempontok alárendelését az egyetemes egyház „isteni” és „örök” érdekeinek. Márpedig a katolikus egyháznak, mint olyannak, az érdeke mind országos, mind európai vonatkozásban kétségtelenül a Habsburg-dinasztia érdekeivel mozgottak egy síkon: a katolikus egyházi személyek számára ennek a körülménynek kellett mindenekelőtt mérvadónak lenni.

„A pap az egyház katonája legyen, kit az egyház érdekeiért folytatott küzdelemben semmi közönséges emberi tekintet és gyöngeség nem bénít meg. Ahol egyházi és nemzeti érdek együtt jár, ott nem fordul elő a kötelességek összeütközése; de rossz pap volna, aki ez összeütközés esetén a nemzeti érdeknek adna elsőbbséget... A magyar papság is az egyetemes egyház szervezetének tagja volt s ezért szelleme és törekvése nem különbözhetett az egyházétól.” Grünwald a magyar főpapság helyzetét „tragikusnak” tartja. „Midőn hívón és buzgón teljesítette kötelességét az egyház iránt, mély sebeket kellett ütnie a nemzetnek.”⁸

A Habsburg-dinasztia és a magyar katolikus főpapság szövetségén II. József uralkodása kétségtelenül réseket ütött, alapjaiban azonban azt megingatni nem tudta: sokkal nagyobb szüksége volt a dinasztiaának a klérusra és a klérusnak a dinasztiaára, semhogy bármelyikük egykönnyen hajlandó lett volna feladni azt az igen nagy és kézzelfogható érdekeken alapuló együttműködést, amely közöttük kialakult. A XVIII. század végén, a XIX. század elején,

⁶ II. Rákóczi Ferenc emlékirata, Bp., 1948. 64. o.

⁷ U. o. 203. old.

⁸ Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Bp. 1934. 256. old.

⁹ Grünwald B.: i. m. 79. old.

¹⁰ Grünwald B.: i. m. 89. old.

amikor a nagy francia forradalom vihara felkavarta egész Európát, a középkori társadalom végső óráit élte, ebben a forradalmi korszakban a feltörő polgári renddel, nemzeti és demokratikus mozgalmakkal szemben abszolutizmus és klérus még szorosabbá fűzte a maga szövetségét. A nagy francia forradalom eszméi elleni küzdelemben az abszolutizmus képviselői teljes mértékben számíthattak a hivatalos egyház támogatására. Kazinczy Ferenc börtönfeljegyzéseiből tudjuk, hogy a Martinovics-féle összeesküvés katolikus vádlottjait lekipásztoruk a gyóntatószékben faggatta arravonatkozólag, hogy nem titkolták-e el valamelyik társuknak a nevét a nyomozó hatóságok előtt.¹⁰

Metternich, noha őt magát csak fenntartással lehetne istenhívőnek nevezni, céltudatosan istápolja a katolikus papsággal való minél szorosabb együttműködést. De hiszen nem is hitbéli dolgokról volt itt szó elsősorban, hanem annak felismeréséről, hogy „a monarchikus rendszernek a saját érdekében szövetkeznie kell az autoritativ berendezkedés örök mintaképével, az egyházzal”.¹¹

A reformkorszakban Bécs Kossuthék ellen a katolikus papságot mozgósítja és nem eredmény nélkül. Ami a főpapokat illeti, ezek egyházmegyéjükben éppen úgy, mint az országgyűléseken, elkeseredett, eszközökben nem válogató harcot folytattak a reformpárt térhódítása ellen.

„A magyarországi helyzet alakulása állandóan növelte a kormány szemében a papság politikai jelentőségét... A püspököknek szánták Bécsben azt a feladatot, hogy a megyékre felülről mérséklően hassanak, míg a papságnak a közgyűléseken kellett volna a lojális álláspontot képviselnie. 1836-tól kezdve a politikai iránynak minden rendszeres megszabása a konzervatív párt támaszai közé számított a katolikus papságot”.¹²

Az udvar valóban a magyar katolikus püspöki kart a maga feltétlen hívének, a maga politikai agentúrájának tartotta. Erről tanuskodik többek között az az 1847–48-as országgyűlésre vonatkozó titkos jelentés is, amely a felsőtábla tagjait névszerint felsorolva, politikai állásfoglalásuk szerint osztályozza. Ez a jelentés a katolikus főpapokat kivétel nélkül az udvart támogató „konzervatívok” közé sorolja, még pedig az első helyen.¹³

Egyébként a bécsi udvar már az egyházi méltóságok betöltésénél — ami teljesen a kezében volt — gondoskodott arról, hogy a püspöki kar összetétele politikai szempontból neki megfelelő legyen. Így pl. Ferenc osztrák császár és magyar király 1827-ben a magyar udvari kancelláriához intézett kéziratában a püspöki hivatalok betöltésével kapcsolatban szükségesnek tartotta hangsúlyozni:

¹⁰ Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bp. Új kiadás, 280–295. old. („Jegyzések a magyar jakobinusok históriájához“.)

¹¹ Miskolczy Gyula: A kámarilla a reformkorszakban. 195–196. old.

¹² Miskolczy: i. m. 196–197. old.

¹³ Országgyűlési Levéltár, Fasc. 76. Geheime Landtagsberichte. Másolat.

„Minthogy a püspökségek betöltésénél éppúgy, sőt még inkább fontos és szükséges, mint a világi állami hivataloknál, hogy azon egyének minden tulajdonságáról pontosan és teljesen tudomást szerezzek, akiket nekem valamely püspökség betöltésére javaslatba hoznak, s mivel azok, akiket püspökké kineveztek és megerősítettek, nem könnyen mozdíthatók el, ha nem felelnek meg, azért a kancelláriának legszigorúbb köteletségévé teszem, hogy az idevágó kinevezési javaslatok megtétele előtt, minden egyes esetben, a jelöltek illetékes főpásztorától és más, egészen megbízható úton lelkiismeretes felvilágosításokat és nyilatkozatokat kérjen“.¹⁴

Nem csoda, hogy a reformkor és szabadságharc jeles történetírója, Horváth Mihály, maga is katolikus főpap, a magyar katolikus püspöki kart úgy jellemzi, mint amely „kevés kivétellel“ a bécsi kormánnyal szemben a legteljesebb mértékben „szolgai szellemet“ áruolt el.

„A püspökök egyházi hatóságuk mellett politikai jogokat is gyakorolván és egyebek közt a felsőháznak tagjai lévén, a kormánytól mind a két tekintetben úgy nézettek, mint annak hivatalos ügynökei, támaszai; kik t. i. mint főpásztori szavukat, mint politikai befolyásokat kiváltképen kötelesek egyedül a kormány érdekei szerint gyakorolni. Ez volt az oka, hogy a püspöki székek s minden magasabb egyházi méltóságok rendesen csak hosszabb, titkos rendőri nyomozás alá vetett s e próbát kiállt személyekkel töltettek be. Természetes következménye lőn aztán ezen eljárásnak, hogy a püspökségekre ritka kivétellel csak ruganyos jellemű, meggyőződéseiket önérdekeik miatt a hatalomnak mindenben feláldozni kész, vagy elvből a reakcióhoz szító egyéniségek juthattak fel.“¹⁵

Horváth Mihály is, mint *szövetséget* jellemzi a katolikus főpapság és a Habsburg-dinasztia egymáshoz való viszonyát. A püspöki kar „föltétlen s buzgón szokta volt védelmezni a dinasztia érdekeit, tőle várván viszont a maga érdekeinek gyámolítását“.¹⁶

A katolikus főpapság aulikus gondolkodását a nemzeti és haladó törekvésekkel szemben, már a szabadságharcot megelőző évtizedekben elfoglalt ellenséges magatartását híven visszatükrözik Hám János szatmári püspöknek, később hercegprímásnak e korszakra vonatkozó feljegyzései. Hám János véleménye szerint a reformmozgalom vezetői, azaz Kossuth, Batthyány, Deák,

„működésük céljának és alapjának tekintették: a kormány rendelkezésével és szándékaival — még ha azok a legjobbak és legüdvösebbek is — szembeszállni; azokat felforgatni; a régi alkotmányt megdönteni; a katolikus vallás iránti tiszteletet csökkenteni; ha nem egészen tönkretenni; a papság tekintélyét lenyomni“.¹⁷

¹⁴ Idézi Eekhart Ferenc: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935. 17. old.

¹⁵ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi története. Budapest, 1872. III. kötet, 110—111. old.

¹⁶ Horváth Mihály: i. m. II. kötet, 33. old.

¹⁷ Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kinevezett prímás emlékiratai 1848—49-ből. Budapest, 1927. 28—29. old.

Hám bevallja, hogy számára a reformországgyűléseken való részvétel „kin és gyötirelem” volt. A kegyes püspök, akinek galambszelid lelkületét egyházi életrajzírói nem győzik dicsérni, Kossuthékkal, Batthyányékkal szemben az elvakult szélső reakciós politikus elfogultságát és főképp agresszivitását mutatja. Szerinte erősebben kellett volna fellépni az ellenzéki mozgalommal szemben és akkor sem március 15-ére, sem a forradalomra nem került volna sor. Hám rosszalja, hogy a konzervatívok nem voltak tevékenyebbek a reformok megakadályozásában. Ő maga aktívabb ellenállást sürgetett „a gonosz tervek megghiúsítására és megsemmisítésére”: gróf Apponyi György kancellárt (Apponyi Albert apját), a konzervatív párt akkori fejét személyesen igyekezett ilyen irányban befolyásolni. Emlékirataiban megvádolja a bécsi titkosrendőrség embereit, hogy azok nem voltak eléggé éberek, sőt azt írja róluk, hogy valószínűleg megvesztegette őket az ellenzék, azért nem előzték meg az eseményeket. Rosszalja a bécsi kormány „tűlságos engedékenységet” és a megfelelő szigorúság hiányát. Reakciós buzgalomában még a főherceg-nádort is megrója, hogy az: „hajhászta a népszerűséget és teljesen az ellenzék hálójába került”.¹⁸

A főpapságot nemzetellenes tevékenysége már a szabadságharcot megelőző időkben igen népszerűtlenné tette. Az a körülmény, hogy a katolikus püspökök — ez szinte szabálynak volt tekinthető — az aulikus párt főtámaszai voltak s mind az országgyűléseken, mind a megyékben késhegyig menő harcot folytattak a reformellenzékkel szemben, mély nyomokat hagyott a közvéleményben és nem kis szerepe volt abban, hogy a magyar társadalom nemzeti és haladó rétegei a katolikus klérussal, főképp annak felső rétegével szemben már a szabadságharcot megelőző időkben bizalmatlanok voltak.

Természetesen abban, hogy milyen viszony alakult ki 1848 március 15-e után az új nemzeti kormányzat és a katolikus főpapság között, nem az utóbbinak multbéli viselkedése volt a döntő tényező. Ha mégis történt olykor hivatkozás, el-elhangzott néha szemrehányás amiatt, hogy a főpapság a multban „táncolt Metternich nótájára” és „soha a nemzet érdeke mellett nem emelt szót”,¹⁹ úgy ez elsősorban azért történt, mert a katolikus klérus nagy része és mindenekelőtt a főpapok, az 1848–49-es nagy nemzeti küzdelem idején is megőrizték régi nemzet- és haladásellenes magatartásukat, folytatták aulikus politikájukat, hol leplezetten, hol nyíltabban — amikor a szabadságharc felfelé ívelt, akkor leplezetten, amikor hanyatlóban volt, akkor egyre nyíltabban —, ridegen elutasító, sőt ellenséges álláspontot foglaltak el a nemzet nagy erőfeszítéseivel és azokkal az eszmékkel szemben, amelyek a magyar nép szívének legmélyéről fakadtak és amelyeknek a győzelméért vállalta egy végsőig menő küzdelem minden következményét.

¹⁸ U. o. 29., 35., 36., 37. old.

¹⁹ Madarász László a képviselőház 1848 augusztus 8-i ülésén.

2. A MÁRCIUSI ESEMÉNYEK ÉS A FŐPAPSÁG

A március 15-i eseményeket, a nemzeti és haladó eszmék győzelmét a főpapság általában nem nagy örömmel fogadta. Hám emlékirataiban március 15-ről úgy emlékezik meg, mint „a nemzeti szerencsétlenségeknek gyászos napjáról” és az ő „aggodalmainak és gyötrelmeinek kezdetéről”.¹ A korszakalkotó márciusi törvényekről azt írja, hogy ezeket Kossuth „diktálta” és hogy ezek „a magyar alkotmányt eltemették”.² A törvények királyi szentesítését szintén úgy érték el, hogy

„a jó császárt megfélemlítéssel tévedésbe ejtették, azt állítva, hogy különben Magyarországon a forradalom már készen áll... hazugságokkal és vakmerőségükkel rájlesztettek a császárra”.³

A parasztoknak az úrbéri szolgáltatásoktól, robotos munkától, kilencedtől és tizedtől való szabaddányilvánítása csak azért történt — írja Hám János —, hogy így a jobbágyság a Kossuthék által

„előre kigondolt terv végrehajtóivá szegődjenek és ha majd szükség lesz rá, hathatósan lehessen őket lelkesíteni, sőt szorítani, hogy mintegy saját előnyük védelmére fegyvert fogjanak”.⁴

Azaz a jeles főpap a magyar jobbágyság felszabadítását egyszerű parasztfogásnak tekintette Kossuthék részéről.

Különösen a tized megszüntetésére reagált igen érzékenyen Hám János és vele együtt a főpapság zöme. Ezzel kapcsolatban meg kell cáfolnunk azt a történelmi legendát, mintha a katolikus papság egészében és önkéntesen hozzájárult volna a papi tizednek „megváltás nélkül és örökre való megszüntetéséhez”. Anélkül, hogy

¹ Hám emlékirata, 38. old.

² U. o. 38–39. old.

³ U. o. 37. old.

⁴ U. o. 31. old.

belemennénk annak taglalásába, hogy 1848 márciusában Pozsonyban a rendek a pesti események hatása alatt és attól való félelmükben, hogy ellenkező esetben a jobbágyok felkelésére kerül a sor, mondtak le olyan könnyen és „önkéntesen“ nemesi kiváltságaikról — tény, amelyet az összes szemtanuk feljegyzései, a kérdés körüli parlamenti vita, a nádor bizalmas jelentése az udvarhoz, stb. éppen eléggé bizonyítanak —, az egyházi tized megszüntetéséről szóló törvényekkel kapcsolatban rá kell mutatnunk egynéhány eddig eléggé figyelmen kívül hagyott körülményre.

Tény, hogy a katolikus papságnak az *alsótáblán* ülő képviselői „lelkessedésből, hirtelen elhatározással“ megszavazták, hogy a tizedről minden kárpótlás nélkül, önként, örökre lemondanak. Az alsótábla ezt a határozatot emelkedett hangú, buzdító üzenet kíséretében küldte át a főrendekhez, hogy azokat is hasonló állásfoglalásra készítse.

„A Karok és Rendek hazafiúi örömmérettel jelentik a méltóságos főrendeknek, hogy mai ülésükben egy oly ünnepet élni voltak szerencsések, mely a nép milliói szívében, míg e haza fennáll, örökösen hálás emlékezettel visszhangzani soha meg nem szünend.

Rövid szavakkal: az egyházi rendnek a követi táblánál ülő tagjai a papi tizedről küldőik nevében is minden kárpótlás nélkül örökösen lemondottak.

Ennyi elég, hogy a méltóságos főrendek a Karoknak és Rendeknek érdemeit megértsek: mert sok oldalról az egyházi rend állásának szilárdítása, a közmozgalom közepette a legfontosabb.

A Karok és Rendek, különösen a körükben ülő egyházi rend tagjai e példának követésére a méltóságos főrendeket szíves bizalommal felhívják.“⁵

A főpapság körében a káptalanok képviselőinek e lelkes és gyors cselekedete nagy konsternációt váltott ki. A püspökök nagy része „az egyházi rend állásának megszilárdítását a közmozgalom közepette“ nyilvánvalóan más utakon akarta elérni és nem azzal, hogy a papság együtt megy a nemzettel.

„A rendek tábláján“ — közli felháborodottan Hám — „a káptalaniak a tizedről lemondtak. De minő volt ez a lemondás? Délután 5 óra tájban rendi gyűlést tartottak, azon felezőlitották a papságot, hogy mondjon le önként a tizedről, hogyha óhajta egyéb javadalmainak birtokában megmaradni és más kedvezmények részesévé válni. A pozsonyi káptalan követe a gyűlésről eltávozik, hogy káptalanjának akaratát és utasításait kikérje. Azon közben a pécsi káptalan követe feláll és lemond a tizedről. Nyilatkozatát üdvözléssel fogadták és ki sem kérve a többi káptalanok szavazatát, törvényjavaslatot készítenek, hogy a papság önként és nagylelkűen lemond a tizedről.“⁶

⁵ Országgyűlési Napló. Irományok, 61. sz.

⁶ Hám emlékiratai, 40—41. old.

Az alsótáblának március 18-án délután hozott határozata az egyházi tized megszüntetéséről, a még aznap későn este sürgősen összehívott felsőtábla elé került, amelyen egyesek szerint összesen tizenhét,⁷ mások szerint húsz-huszonöt⁸ főrend, ezek között összesen 3 püspök volt jelen és ahol a tized megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot ugyancsak elfogadták.

Itt azonban már aligba volt olyan nagy a lelkesedés a kérdéssel kapcsolatban. Az egyik szemtanú, gróf Lónyay Menyhért, a felső tábla tagja, a főrendek e nevezetes üléséről mindenestre a következőket írja:

„...A papoknak lemondása a rezignációnak ólomhangján ment. A legnyugodtabban szólott Széchen, valamint Lonovics. (Csanádi püspök, a fegyverletétel után üldöztetésnek volt kitéve. — *A Szerző.*) A többi papon látszott a fájdalom a jövődelmük nagy részétől való megválás miatt, melyet a rémület a forradalom szellemétől csikart ki.“⁹

A papi tizedről való lemondás tehát a magyar katolikus püspöki kar túlnyomó részének tudtán és beleegyezésén kívül történt. Hám János feljegyzései szerint ő és a vele együtt Pozsonyban tartózkodó püspökök nagy része március 19-én ámulva értesült arról, hogy a főrendek előző esti gyűlésén a papi tizedet eltörölték.

„...éjjel 11 órakor a nádor elnöklelte alatt gyűlés volt, amelyen néhány mágnás és két vagy három püspök, nevezetesen a pécsi és csanádi, jelen volt, — és az egyházi tizedeket eltemették. *Ez, a papoknak az a nagylelkű lemondása a tizedekről, amelyet törvénybe íktattak.*“¹⁰

A kormány, nevezetesen Kossuth a feudális intézményeket és előjogokat megszüntető törvények elfogadását 1848 március második felében valólan, a szó szoros értelmében, keresztülhajtotta az országgyűlés két tábláján. Gróf Teleky László mondotta utólag, hogy olyan sok halogatás után: „Rohanva kellett haladnunk, sebesebben, mint maguk az indítványozók akarták, sebesebben, mint ők valaha sejtették.“¹¹ Ennek a sietségnek — mint már mondtunk — legfőbb oka az volt, hogy nagyon tartottak attól, ha tovább halogatják, akkor a nép, a felkelt parasztság maga hajtja végre, a maga „plebejusi mód-szereivel“ a szükséges változásokat. Kétségtelen, hogy ez a sietség annál is inkább helyénvaló volt, mert nem adott időt a törvények reakciós ellenzőinek az ellenállás megszervezésére. A főpapok maga-

⁷ L. Ghiczy Kálmán emlékiratait.

⁸ L. gróf Lónyay Menyhért naplóját.

⁹ Gróf Lónyay Menyhért 1848/49. évi naplója. Kónyi cikke a Budapesti Szemlében 1896. 86. köt., 48. old.

¹⁰ Hám emlékiratai, 42. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

¹¹ Az országgyűlés 1848 aug. 18-i ülésén. L. Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten, 1848-ban. Budapest, 1866. I. kötet, 419. old.

tartása a tized kérdésében mindenesetre kétségtelenné teszi, hogy amennyiben idejük és alkalmuk lett volna annak megszüntetését megakadályozni, azt meg is cselekedték volna. A feudalizmust leromboló törvényeknek „szágúrdó gyorsasággal” való elfogadása, az 1847—48-as rendi országgyűlésnek, elsősorban pedig Kossuthnak nagy történelmi érdeme. Ez a „vágatva haladás” persze nem tetszett azoknak, akik fogcsikorgatva szemlélték a változásokat. A 25 éves ellenforradalmi korszak történelmi és publicisztikai írásaiiban egyre inkább elfogadott dolog lett rosszalólag megemlékezni arról, hogy a márciusi törvényeket „elsietve”, „a következmények mérlegelese nélkül” hozták.¹²

A magyar püspökök már harmadnapra a papi tized eltörlését kimondó törvény elfogadása után beadvánnyal fordultak az uralkodóhoz, amelyben a bécsi udvartól kértek „védelmet a papi tized megszüntetése által jogaikba történt erőszakos beavatkozás és jövedelmeik csökkentése ellen.”¹³ Még a Bécsben székelő pápai nuncius is szükségesnek találta a papi tizednek a magyar országgyűlés által való megszüntetésével kapcsolatban a kormánynak aggodalmait kifejezni.¹⁴

A katolikus egyházfők a papi tized eltörlésének szabályszerű és törvényes voltát mindenféleképpen igyekeztek kétségbevonni. Hám János szerint a tizedről

„a papságnak sem joga nem volt lemondani, sem a valóságban le nem mondott róla”.¹⁵

Scitovszky János pécsi püspök, aki pedig egyike volt annak a három püspöknek, aki a tized megszüntetéséről szóló törvénycikk elfogadásánál jelen volt és azt megszavazta, már 1849-ben a pápának írt levelében arra hivatkozott, hogy a tized megszüntetéséről szóló törvényt azért szavazták meg, mert „folytonos terrorizmus alatt állottak”.¹⁶

A vezető egyházi körök egyáltalában nem csináltak titkot abból, hogy a papi tized kérdésében csupán „engedtek a körülmények visszautasíthatatlan hatalmának”, s azt is csak azért, mert attól tartottak, hogy a „papi tizedek ellentmondásai dacára is el fognak töröltetni, s ezáltal a soha eléggé nem védhető tulajdon szentsége megsértetni.”¹⁷

¹² L. tönbek között Károlyi: Az 1848-iki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt c. munkáját. Budapest, 1936.

¹³ Bécsi Állami Levéltár. Conferenz Akten, a. Prot. 386. Hám János beadványa a magyar püspökök nevében.

¹⁴ Eckhart Ferenc: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935. 11. old.

¹⁵ Hám emlékiratai, 42. old.

¹⁶ Collectio Benignarum Normalium Resolutionum. FV. köt., 436—442. old. Idézte Vázsonyi Vilmos: A királyi placetum a magyar alkotmányban című könyve után. Bp., 1893. 45. old.

¹⁷ Emlékirat az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozásokról. Egy résztvevőtől. Pesten, 1848. 31. old.

Arra a nyilvánvaló körülményre, hogy a katolikus papság elsősorban azért mondott le a tizedről, mert azt megakadályozni úgysem állt módjában — lévén az összes jobbágyi terhek között alighanem a leggyűlöltebb —, maga, az aulikus magyar főurakból álló bécsi Magyar Királyi Udvari Kancellária is szükségesnek tartotta rámutatni. Véleménye szerint a papság az önkéntes lemondással tulajdonképpen „a szükségből erényt csinált.”¹⁸

A főpapság tényleges véleményét és akaratát a tized kérdésében misem jellemzi jobban, mint az, hogy a szabadságharc bukása után arra az álláspontra helyezkedett, hogy a papi tizedet eltörölő 1848-as törvény semmis és érvénytelen.”

Nem a magyar főpapokon mulott, hogy a fejlődés kerekét ebben a kérdésben nem sikerült visszafordítani.

A katolikus magas klérus szembehelyezkedése az első felelős magyar kormánnyal és általában a nemzeti kormányzattal, nem tényleges sérelmekkel szembeni konkrét védekezés volt tehát, hanem elvi, politikai szembehelyezkedés az antifeudális átalakulással, a nemzeti és szabadelvű politikai rendszerrel, amely 1848 március 15-e után Magyarországon kialakult. A főpapság a nemzeti és felelős kormányzati rendszerrel szemben *nem a jogait, hanem az előjogait védte*: egy következetes polgári átalakulással ugyanis ezeknek az előjogoknak a megőrzése nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen volt.

Ezért fogta fel a magas klérus 1848 március 15-ét, a nemzeti és szabadságeszmék győzelmét, mint az egyházat ért súlyos csapást. Ezért beszéltek a püspökök a már említett, március 20-án kelt feliratukban az uralkodóhoz „a katolikus egyháznak az újabb politikai intézkedések által megingatott helyzetéről” és arról, hogy „szükségesnek” tartják, hogy „az egyház jogai, szabadsága és érdekei biztosítását öfelségének a szívére kössék.”²⁰ Mint ahogy a tized megszüntetésével kapcsolatban „a papi rendnek a teljes pusztulástól való megmentéséért” könyörögtek az udvarnál.²¹

A katolikus főpapság túlnyomó többségében makacsul ragaszkodott anyagi és szellemi előjogaihoz. Minthogy ezeket a feudális társadalom keretei között a habsburgi osztrák abszolutizmus védőszárnya alatt látta a leginkább biztosítottnak, ellenségének tartotta mindazokat, akik a feudalizmus és abszolutizmus felszámolását tartották céljuknak. *A magyar katolikus főpapok nagy része hierarchikus érdekeit ingadozás nélkül a nemzet nagy életérdekei fölé helyezte.*

¹⁸ Károlyi Á.: I. m., 43. old.

¹⁹ A magyar püspöki kar 1850 augusztus 25-én s a rákövetkező napokban Esztergomban tartott titkos konferenciájának emlékirata az uralkodóhoz. (Collectio Benignarum Normalium Resolutionum. IV. kötet, 436—442. old. Idézve Vázsonyi Vilmos után. I. m. 45. old.)

²⁰ Emlékirat. 35. old.

²¹ Hám János beadványa a püspöki kar nevében. Idézi Károlyi Á.: I. m. 43. old. Eredetije, amely a bécsi áll. levéltárban volt, a II. világháború folyamán elpusztult.

3. A MAGAS KLÉRUS HARCA AZ ELSŐ FELELŐS MAGYAR MINISZTERIUMMAL ÉS AZ ORSZÁGGYÜLÉSSEL

Az 1848 március—áprilisi törvényhozási időszak alatt az országgyűléssel kapcsolatban Pozsonyban időző püspöki kar több ízben külön összejövetelt rendezett, „permanenciában maradt” — ahogy ennek a kérdésnek egyházi feldolgozója írja —, „hogy tanácskozzék a jövő eshetőségei felett, védje az egyház érdekeit, óvja függetlenségét s mentse, ami menthető”.¹ Hogy a katolikus főpapok a márciusi törvényeket milyen sérelmeseknek és kárhozatosaknak tartották a maguk számára, mutatják a pozsonyi püspöki tanácskozásokról készült emlékirat következő kitételei:

„Alig voltak a magyar hon katolikus püspökeinek s az alsó táblánál ülő egyházi rendnek az előbbi országgyűléseken terhesebb napjai azoknál, melyek folyó évi március és április hónapokban Pozsonyban a berekesztésig folytak.”²

Mi volt az, amit a magas klérus a márciusi törvények által veszélyeztetve látott és meg akart menteni? Miért volt szüksége a püspöki karnak erre a harci készenlétre?

A püspöki tanácskozás résztvevői már március 20-án felirattal fordultak az uralkodóhoz, amelyben kérték őt, hogy a katolikus egyház felett eddig gyakorolt jogait „mint személyes, átruházhatatlan sajátját” magának továbbra is megtartsa,³ azaz semmikép se ruházza át a felelős magyar minisztériumra, az egyéb, addig korlátlan királyi jogokkal együtt. A püspököknek ez a felirata akkor született, amikor az országgyűlésnek a felelős magyar kormány megalkotásáról és hatásköréről szóló törvenycikkelye királyi szentesítés előtt állott: ennek a lépésnek nyilvánvalóan az volt a célja, hogy az

¹ Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848—49-ben. Bp., Szent István Társ. kiad. 1928. 68. old.

² Emlékirat, 31. old.

³ Emlékirat, 34. old.

uralkodót a felelős magyar kormány hatáskörének minél szűkebbre való megszábása irányában befolyásolja. A Pozsonyban tanácskozó püspökök egyhangúan kimondották, hogy

„lehetetlen azt... óhajtaniok, hogy a miniszteri kormány a katolikus egyház felett szinte azon hatalmat gyakorolja, melyet Őfelsége ezideig legfőbb akaratától függően dicasteriumai által gyakorlott az egyházi s katolikus iskolai ügyek körül“.⁴

A püspöki kar kioktatja az uralkodót, még pedig egészen hamisan, hogy azokat a jogokat, amelyeket

„a katolikus egyház körül addig gyakorlott, az újonnan alakult minisztériumra át nem ruházhatja, mivel ez a magyar apostoli királyságnak személyes, az Egyháztól vett és éppen azért másra át nem ruházható joga“.⁵

Miért akarták a főpapok a felelős nemzeti kormányt megfosztani olyan jogoktól, amelyeket az idegen és önkényuralmi kormányzat nemzedékeken keresztül gyakorolt?

A katolikus püspökök nem tartották ildomtalanoknak nyíltan kimondani, hogy a nemzeti kormánnyal szemben, amelynek Kossuth Lajos, Széchenyi István, Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József voltak a tagjai, nem viseltetnek azzal a bizalommal, amely őket a Habsburg-házi abszolút uralkodókkal, azok kamarillájával szemben évszázadokon keresztül rendíthetetlenül eltöltötte. A püspökök azon véleményüknek adtak kifejezést, miszerint a katolikus egyház

„nyugodtan hajolhatott meg eddig a katolikus religió és az egyház körültekintően az apostoli király védő hatalmának, mert a külső dolgait intéző kormányhatalom elegendő biztosítékot nyújtott legszen-
tebb érdekeinek fenntartása iránt“.⁶

A főpapok nyilvánvalóan azon a véleményen voltak, hogy a magyar nemzeti kormány nem nyújt „elegendő biztosítékot“ a katolikus egyház „legszen-
tebb érdekeinek fenntartása iránt“. A püspöki kar ugyanis ugyanebben a feliratban kinyilvánította azt a véleményét, hogy amennyiben „Őfelsége az egyház felett legfőbb pártfogó jogát addigi kiterjedésében az események hatalmának engedve fönn nem tarthatná“, adjon önkormányzatot a katolikus egyháznak, azaz függetlenítse az államhatalomtól, függetlenítse a magyar felelős kormánytól.⁷

Még „forradalmi“ állásfoglalástól sem riadtak vissza az egyház-
fejedelmek ezen a téren. Ők, akik különben minden téren a hagyo-

⁴ U. o.

⁵ U. o. 33. old.

⁶ U. o.

⁷ U. o. 34. old.

mányok és a változtathatatlanlás hirdetői voltak, kijelentették, hogy a katolikus egyház és az állam között századok óta fennálló kapcsolat azzal, hogy felelős magyar kormányzat alakult, önmagától megszűnt. Mégpedig azon a címen, hogy ennek a kormánynak a rendeletei csak az újonnan meghozott és szentesített törvények végrehajtására vonatkozhatnak, hogy

„következőleg minden kormányrendeletek, melyek eddig a katolikus egyház szabadságát megszorították s az egyházi törvények épségén csorbát ejtettek, az új rendszerben megszűnteknek tekintendők“.

Az első felelős magyar nemzeti kormány tehát jóformán még meg sem született, amikor a katolikus főpapok már megüzenték a hadat ennek a kormánynak.

Utólag katolikus egyházi részről egész irodalom keletkezett annak bebizonyítására, hogy a katolikus főpapok túlnyomó részének a magyar szabadságharccal és annak vezetőivel szemben elfogult ellenséges magatartását maga a nemzeti kormány hívta ki azzal, hogy megnevértéssel kezelte a katolikus egyház kérdéseit. A valószínűben 1848 március 20-án, amikor a katolikus püspökök fenti határozata megszületett, az első felelős magyar minisztériumnak még alkalmja sem volt bemutatkozni, nemhogy állítólagos „katolikusellenességét“ megmutatni! A magyar nemzeti kormány még meg sem volt igazában, sem jót, sem rosszat a katolikus vallást és egyházat illetőleg nem tett és nem is tehetett — hacsak a jobbagyi tízed megszüntetését nem vesszük „egyházellenes merényletnek“ —, a katolikus főpapok mindenesetre már előre bizalmatlanságot szavaztak neki: *fennhatóságát az egyházat illetőleg nem voltak hajlandók elismerni!*

Az idegen és nemzetellenes dinasztia, az önkényuralmi állam fennhatóságát, bármilyen terhes is volt az, évszázadokon keresztül jóformán zokszó nélkül tűrte a katolikus klérus, és ha néha elégedetlenkedett is, *a katolikus egyház autonómiájának jelszavát soha fel nem vetette.* Pedig ez a királyi fennhatóság a katolikus egyház kérdéseiben korlátlan jellegű és mindenre kiterjedő volt.

„A király nevez ki minden érseket, püspököt, apátot, prépostot“ — olvassuk Fényes Elek egykorú munkájában. — „... A király új püspökségeket állíthat, s azokat a meglévők jövedelmeinek egy részével megajándékozhatja. kolostorokat eltörölhet, a szerzetesek népességét korlátozhatja, továbbá a paróchiákat szabályozhatja, az eltöröltetett, vagy elpusztult egyházi javadalmakat más kegyes célra, vagy iskolák felállítására fordíthatja. A megürült érsekségek és püspökségek jövedelmeit, míg érsekek és püspökök nem neveztetnek, a királyi kamara húzza.“ valamint a végrendelet nélkül elhalt főpapok vagyó-

* U. o. 40. old.

* Ezért hagyták a Habsburg uralkodók oly előszeretettel évtizedeken keresztül betöltetlenül éppen a legnagyobb jövedelmű érseki és püspöki

nát is az foglalja le... A magyar király felsőségi hatalmánál fogva minden iskolára és iskolai s egyházi alapítványra felügyel, főpártfogási joga következtében pedig a magyar király által alapított katolikus iskolákra teljes hatalmat gyakorol, a tanító intézeteket módosíthatja, eltörölheti, vagy újakat állíthat; szinte azt kell érteni a konviktusokról; professzorokat, tanítókat nevez, díj és nyugdíjpénzeket osztogat, s minden katolikus egyházi és iskolai bizottságok a király által kitűzött szabály szerint munkálkodnak.¹⁰

Nagyon jellemző volt a katolikus főpapság magatartása a tetsvényjog (jus placeti) kérdésében is. A placetum magyar törvényes szokásokon alapuló intézmény volt, amelynek értelmében a római pápa rendeleteit csak a magyar állam feje, a király engedélyével lehetett kihirdetni, és váltak azok érvényesekké a katolikus vallású magyar állampolgárok számára. Magyarországon évszázadokon keresztül joggal tekintettek a királyi tetsvényjogra, mint ősi nemzeti intézményre — eredete Zsigmond király idejéig nyúlik vissza, — amelynek célja a magyar állami szuverenitás védelme és annak biztosítása, hogy a magyar katolikus egyházra idegen tényező döntő befolyást ne gyakorolhasson.”

A magyar katolikus főpapságnak egészen 1848 márciusáig a tetsvényjog gyakorlása ellen semmi kifogása nem volt, azaz nem volt semmi kifogása mindaddig, amíg ennek a jognak gyakorlása az uralkodó, mégpedig akkor már 300 esztendő óta az idegen, Habsburg uralkodók korlátlan hatásköréhez tartozott. Sőt, amikor a 40-es évek elején a magyar rendek a tetsvényjogot alkotmányos ellenőrzésük alá akarták venni, a katolikus főpapok sikraszálltak amellett, hogy a tetsvényjog maradjon csak továbbra is a király korlátlan hatáskörében, minden ellenőrzés nélkül a rendek részéről.

Amikor azonban a márciusi törvények értelmében az eddig korlátlan felségjogok egy része, így a tetsvényjog is átszállt a felelős magyar kormányra — a klérusnak az álláspontja ebben a kérdésben is azonnal megváltozott: addigi álláspontját megtagadva, az egyházi autonómia nevében a *tetsvényjog megszüntetését* kezdte követelni.”

Hogy a magyar nemzeti kormányzat vezetőinek a placetum kérdésében mi volt az álláspontja, arra némileg fényt vet Deák Ferencnek egyik igen fontos, bár jóval később (1873-ban) tartott beszéde, amelyben a tetsvényjogot olyan jogként jelölte meg, amely „minden státust a világon megillet.” Szerinte a placetum a magyar

székeket. Így pl. az esztergomi primási székhely a XVIII. században és a XIX. század első felében összesen több, mint 50 éven keresztül tartatott üresen. (Emlékirat, 38. old.) Hasonló volt az eset egész sor más főpapi székekkel is. „1797-ben 1,882,458 katolikus, a hívőknek majdnem a fele és az összes területnek kétharmada volt főpásztor nélkül. 1800-ban a primási széken kívül hét püspöki székhely volt üres.” (Eckhart F.: i. m. 11. old.)

¹⁰ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. I. rész, 115—116. old.

¹¹ L. Vázsonyi Vilmos: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Budapest, 1893.

¹² Emlékirat, 43., 46. old.

katholikus egyház azon privilégiumának ellensúlyozására szolgál, hogy az *nem magyar állampolgárt vallhat egyházi fejének*.

Ha valóban az egyház „szabadságáról“, minden világi hatalomtól való „függetlenségéről“ lett volna szó, akkor érthetetlen, hogy miért nem érvényesítette, vagy miért nem próbálta legalábbis érvényesíteni a magyar katolikus klérus ezeket a törekvéseit az abszolutisztikus államnak és a Habsburg uralkodóknak az egyház ügyeibe való korlátlan beavatkozási jogával szemben. De ez ellen a katolikus főpapság nemcsak hogy 1848 előtt, de *még 1848-ban sem emelt kifogást*: a katolikus autonómia követelését csak arra az esetre tartotta fenn, ha az uralkodó főkegyuri és felsőségi jogainak egy része átmenne a felelős kormány hatáskörébe.

Rögtön az 1848:XX. t.-c. elfogadása, azaz a vallásegyenlőség kimondása után a katolikus egyház vezetői minden eszköz igénybevételével megindítják a harcot a katolikus egyházi autonómiáért. Aközött, hogy a klérusnak nem sikerült a katolikus egyháznak uralkodó egyház jellegét fenntartani és a katolikus egyház autonómiára való törekvése között egészen közvetlen volt a kapcsolat.

„A katolikus vallás tradicionális elsőségét nem sikerült biztosítani, megpróbálta tehát az autonómiájának kivívását“ — írja a klérusról Meszlényi Antal.¹⁸

Április 6-án fogadta el az országgyűlés a főrendiház, különösen a főpapság szívós ellenállása ellenére a bevett vallásfelekezetek egyenjogúságáról szóló törvényt és az egyházfejedelmek már aznap délután értekezletre hívták össze az alsó- és felsőtábla katolikus tagjait és már *másnap* Csanád megye követe, Rónay János benyújtotta a képviselőházban a katolikus autonómia kimondását célzó javaslatát. Az országgyűlés az idő rövidségére való hivatkozással kimondotta, hogy az autonómia kérdését már csak a következő országgyűlés tárgyalhatja. Annak ellenére, hogy az országgyűlésnek ilyen válasza teljes mértékben megalapozott volt, hiszen április 10-ig, a király Pozsonyba érkezétségéig az országgyűlésnek törvényalkotó munkáját mindenképpen be kellett fejezni, annak ellenére, hogy az országgyűlésnek elutasító határozatát maga Deák Ferenc indokolta igen kézenfekvő érvekkel, végül annak ellenére, hogy a javaslatot az illetékes egyházi körök beleegyezésével vették le az országgyűlés napirendjéről — ez utóbbiak hatalmas propagandát indítottak meg azzal a jelszóval, hogy az utolsó rendi országgyűlés *nem akarta* tárgyalni a katolikus autonómiára vonatkozó javaslatot, elfogult, sőt, rosszindulatú volt ebben a kérdésben.¹⁴

¹⁸ Meszlényi A.: i. m. 830. old. Ugyanerre utalást találunk: Kossuth Lajos iratai, VIII. kötet, 344–345. old.

Azzal a beállítással, hogy az 1847–48-as pozsonyi országgyűlést *rosszindulat vezette*, amikor nem volt hajlandó két nappal a király Pozsonyba érkezése előtt a katolikus autonómiára vonatkozó javaslatot tárgyalás alá venni, *még ma is* találkozunk katolikus egyházi szerzők munkáiban. Így pl. Meszlényi egyenesen azt írja, hogy Deák Ferencnek

A püspöki kar április 9-én újabb tanácskozásra hívta össze az alsó- és felsőtábla „megbízható katolikus tagjait”. Ezen a tanácskozáson elhatározták, hogy az összes katolikusokat egyrészt széles sajtókampány által, másrészt petíciós tömegmozgalom megindításával talpraállítják annak érdekében, hogy a katolikus közalapítványokat, amelyekkel eddig részben az uralkodó, részben a királyi helytartótanács rendelkezett közvetlenül, kivegyék az államhatalom rendelkezése alól. Ezeket a közalapítványokat, kivéve a pesti egyetemet, egy katolikusokból álló bizottság kezelje; ahhoz az államnak többé semmi köze ne legyen. Az egyház legtekintélyesebb vezetői körleveleket intéztek az egyházmegyékhez, a plébániák vezetőihez és a hívekhez, hogy az egész országban szervezkedjenek, katolikus autonómiát követelő beadványaikkal árásszák el az országgyűlést; a minél gyorsabban való akcióbalepés érdekében mindjárt az aláírándó és az országgyűlésnek megküldendő szöveg mintáját is mellékeltek a körlevelekhez.

„A főpapság” — írja Zsilinszky Mihály — „hihetetlen erőfeszítéssel oly mozgalmat idézett elő a katolikus nép körében, melyről a mai kor gyermekeinek alig van fogalma. Nemcsak egyházi körlevelekben, hanem a sajtóban is buzdították a mágnasokat és a népet egyaránt, hogy e mozgalmas időben talpraálljanak a katolikus vallás szabadságáért és veszélyeztetett függetlenségéért... Minden plébániára gyűlések hívassanak össze, melyeken az egyházi pátrónuson kívül katolikus közbirtokosok, a helység előljárói és a hívek közül 8—10 buzgó tag jelenlétében a plébános igyekezzék az illetőket kioktatni arról, hogy a... vagyon az ő tulajdonukat teszi, melyről ezentúl egy papi és világi egyénekből álló bizottság fog rendelkezni... Ugyanilyen szellemű körlevelek elárasztották az egész országot. Még Erdélyt is.”¹

A katolikus főpapok az egyházi autonómia kiharcolásával azt akarták tulajdonképpen megakadályozni, hogy a nemzeti kormány bármilyen formában beleszóljon azoknak a sokmillióra menő alapítványoknak a felhasználásába, amelyekben a katolikus egyház kiváltságos helyzeténél fogva az államtól részesült. Eppógy, mint amikor a magas klérus az egyházra vonatkozó királyi jogoknak a felelős minisztériumra való átruházhatóságát vitatta, most is ahhoz az eszközhöz folyamodott, hogy egészen eredeti elméleteket állított fel. Elméleteket, amelyek kétségbevittek olyan jogviszonyokat, melyek századok folyamán vitathatatlanok voltak és olyan következtetésekhez vezettek, amelyek nem feleltek meg a tényeknek és nem állták ki semmilyen tekintetben az objektív kritikát. Az egyházi javak kérdésében a püspöki karnak szüksége volt olyan elméletnek a felállítására, amely szerint a katolikus alapítványok, még akkor

ez ügyben tett felszólalása „nem fedi a valót”. (Meszlényi A.: 1. m. 85. old.)

¹ Zsilinszky M.: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Bp. 1908. 64—65. old.

is, ha a királytól származnak, azaz nyilvánvalóan állami eredetűek, tulajdonképpen nem közalapítványok, hanem magánalapítványok, mert az uralkodó, mint „magánszemély” eszközölte azokat.

„Ha buzgó királyok adományai is találhatnának azok között, nem kell felednünk, hogy ők is bírtak személyes tulajdonnal s ha éppen a közjóból is adományoztak valamit az egyháznak, ők erre fel voltak jogosítva, mint egyéb magánosok kezébe adott birtok osztogatására.” — ez volt a püspöki kar véleménye.¹⁶

Az egész autonomista mozgalom annak az akciónak a folytatása volt, amelyet a katolikus főpapok már március 20-án, a felelős minisztérium felállításával kapcsolatban megkezdtek. A katolikus magas klérus ilyen formában igyekezett a magyar kormánytól elvitatni azt a jogot, hogy a katolikus egyházi és iskolai alapítványok ügyébe beleszóljon.

„A felelős minisztérium” — így szól a püspökök állásfoglalása —, „mikor átvette a kormányzást, e helyzetökben talált katolikus egyházi és iskolai alapértékeket is tárcájának egyikéhez kapcsolta. De a katolikusok *elidegeníthetetlen tulajdonuk* kezelését a vallási szabadság, egyenlőség és viszonyosság törvényesített elvénél fogva *visszankövetelik*.”¹⁷

Az egyházfők ilyen követelése teljesen jogosulatlan és indokolatlan volt: az egyházi javadalmakat fennállásuk óta mind a világi, mind az egyházi hatalom mindig állami tulajdonnak tekintette és méltán.

„A királyok az egyháziak fizetése helyett nekik használatra adott javakat mindig a magukénak, illetve az államénak tekintették... A király nem főkegyúri joga alapján gyakorolja a kinevezést, hanem a jog, mint az állam fejét illeti... Az egész korszakon át mindig élt az országban, a királyban s a nemességben az a meggyőződés, hogy az egyház kezébe az állam adományozása folytán került javak nem az egyház, hanem az állam javai... Az állam nemcsak, hogy sohasem mondott le azokról a javakról, melyeket az egyházi személyek javadalmul kaptak, hanem azzal tartotta fenn állandóan tulajdonjogát, hogy a javakról rendelkezett...” — írja Ágoston Péter e kérdésnek szentelt tanulmányában.¹⁸

A katolikus alapítványok állami eredetét, azaz ezeknek az alapítványoknak közalapítvány jellegét vitathatatlan ténynek tartották az első felelős magyar minisztérium vezető egyéniségei is. Deák Ferenc 1848 augusztus 9-én az elemi iskoláról szóló törvényjavaslat tárgyában a képviselőházban tartott nevezetes beszédében félreérthetetlenül leszögezte, hogy a katolikus alapítványok állami ere-

¹⁶ Emlékirat, 75. old.

¹⁷ U. o. 76. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

¹⁸ Ágoston Péter: A szekularizáció, Bp., 1909. 28—62. old.

detűek.¹⁹ Ebben a beszédében Deák Ferenc rámutatott arra, hogy a katolikus alapítványok

„nem csekély része a státus javaiból adatott már ki István által azon jószágokból, amelyeket a státus közszükségei fedezésére rendelték eleink akkor, midőn a jószágokat felosztották.”

Nem kevésbé félreérthetetlenül, sőt a konzekvenciák levonásában meg határozottabban szegezte le ugyanezt a véleményét a katolikus egyházi javak eredetére és jogi természetére vonatkozólag Kossuth Lajos. Egyik 1871-ben, az emigrációban kelt, nagy elvi jelentőségű írásában a következő érdekes esetet mondja el az 1848–49-es autonomista mozgalommal kapcsolatban:

„Midőn a vallás dolgában törvény felett előkészítő tanácskozásaink folyának. Lonovics, Csanádnak nagytekintélyű akkori püspöke, engem e szavakkal szólított meg:

„Önök a katolikus vallás uralkodó vallási állását meg akarják szüntetni e az egyenlőség elvét akarják felállítani. — Am legyen. Hanem reményeim, irányunkban is igazságosak lesznek Önök. Nemcsak a protestánsoknak vannak sérelmeik, nekünk is vannak. Az állam oly hatalmat arrogál magának, oly befolyást, avatkozást, korlátozást gyakorol egyházunk irányában, ami a vallás szabadságával össze nem egyeztethető... Ha a vallásfelekezetek közti egyenlőség kimondatik, én követelni fogom, hogy egyházunk szautazon autonómiával bírjon, mellyel a protestánsok bírnak: „Remélem, pártolni fog Ön”.

„Kétségtelenül” — felelém —, „még csak azon, talán nem éppen egészen lényegtelen, kis különbségbe sem fogok aggatózni, hogy a protestánsok sem Genfől, sem Berlinton nem függenek, mint Önök függenek Rómától. Igenis pártolni fogom Önök egyházának autonómikus szabadságát, úgy, mint a magamét. Ön természetesen az egyházzól szól, s az egyház a hívők egyeteme; azé a rendelkezési jog, nem az egyház szolgálé, a papoké. Hiszen szóval legalább a pápa is az isten szolgáló szolgájának nevezi magát. Tehát pártolni fogom. Hanem a syllogismusnak corollariuma is van. Aki azt mondja: én felmondom a függést az államnak, nem tűröm semmi rendelkezését, semmi avatkozását, szóval semmit abból, amit így neveznek: „jura majestatica circa sacra”, annak azt is kell mondania, hogy: „de nem is veszek igénybe semmi javadalmat, semmi ellátást az államtól.” Ezt Ön, ki oly nagy mester a logikában, nem lehet, hogy természetesnek, igazságosnak el ne ismerje. Ha

¹⁹ „Az egyházi vagyon jogi természetének megértéséhez tudni kell azt” — írja Agoston Péter —, „hogy a királyság keletkezésekor, amikor az egyház vagyonának legnagyobb részét kapta, az ú. n. natural-gazdaság uralkodott. Ez alatt azt értjük, hogy minden tartozást természetben róttak le.. A király a tisztviselőknak fizetés helyett az állam javaiból egy-egy ingatlant adott... Az egyházi tisztségekkel az az előjog jár, hogy egy birtokot kap haszonélvezetül, aminthogy a minisztereket és tisztviselőket pénzzel fizetik... A királyok is fizetésnek tekintették a főpapok javadalmait s ismételten megállapították az egyes főpapok legnagyobb jövedelmét.” (Agoston P.: i. m. 55—56. old.)

²⁰ Pap D.: i. m. I. k. 370—371. old.

Önnök makói tisztartója azt mondaná: én felmondok püspökségnek minden függést, minden avatkozási jogot — autonóm tisztartó leszek, de a fizetést megtartom —, nem gondolom, hogy méltóságod ezt méltányosnak találná. Remélem tehát, midőn az autonómiát indítványozza Ön, egyszerűsrimd ki fogja Ön jelenteni, hogy a magae klérus az államtól eddig élvezett ellátásról és javadalmakról önként lemond. Hálas elismeréssel fogjuk az autonómia e szükségyszerü corollariumát törvénybe iktatni, a magyar katolikus klérus örök dicsőségére.

A discursus ennyiben maradt s a discursussal a dolog is.

A tanulságot levonni nem énram tartozik. Vonja le a magyar népnek ősi tulajdona: a józan ész.²¹

A magas klérus autonomista törekvéseit főképp azzal indokolta, hogy az állam el akarja vonni a javadalmakat, a katolikus alapítványokat egyházi rendeltetésüktől és azokat általános nevelési célokra szándékozik igénybe venni. Mi már rámutattunk arra, hogy ily túlzott aggodalmakra a klérusnak tulajdonképpen nem volt alapja. A nemzeti közvéleményben ugyan létezett egy jelentékeny áramlat, amely a szekularizációt követelte, azaz az állam teljes rendelkezési jogát azokkal a katolikus egyházi javakkal, amelyek tudvalevőleg túlnyomó részükben állami eredetűek voltak. Tudjuk, hogy a kormánynak olyan nagy tekintéllyel rendelkező tagja, mint Kossuth Lajos, teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy a következően szabadelvű álláspont az egyház és állam egymáshoz való viszonyának kérdésében azok teljes szétválasztása. Kossuth véleménye szerint

„a vallásos felekezetek az állammal szemben másnak nem tekinthetők, mint az egy hitet valló egyének szabadakaratából kifolyó önkéntes egyesületeknek... fizessék papjaikat, tartsák fel iskoláikat, templomaikat, amint nekik tetszik, az államnak velük semmi köze. Nem ad nekik semmit. Ez az igazság”.²²

De ugyanúgy, ahogy Kossuth ezt az álláspontját nem szándékozott érvényesíteni, mert nem tartotta azt politikai szempontból célravezetőnek, ugyanúgy szembeszállt az ilyeu törekvésekkel másoknál is. Nem mintha a szekularizáció gondolata, az egyházi javaknak az állam által való igénybevétele nem lett volna széles körökben népszerű. Már az 1848 március 28-i kerületi ülésen Szatmárnémeti követe, Sztanaczky András, választóinak utasításához híven azt javasolta, hogy az országgyűlés vegye el a vallási alapokat és a klastromok javait a papságtól és azokat egyrészt a nemesek kártalanítására, másrészt a népoktatás céljaira használja fel. A titkos rendőri jelentés szerint Sztanaczky javaslatát a követek viharos tapssal fogadták.²³ Választói nevében hasonló javaslatot

²¹ Kossuth Lajos iratai. VIII. kötet, 344—345. old.

²² U. o. 340. old.

²³ Geheime Landtagsberichte. Országgyűl. Levélt. Fasc. 76. N. 11.326. Szalay István titkos rendőri jelentése.

tett Szeged város követe, Rengsey Ferdinánd.²⁴ Különösen arra hajlott a közvélemény, hogy az egyházi vagyont az állam fordítsa közoktatási célokra, az iskolák siralmas állapotával való felszámolásra. Ez a vélemény nyilvánvalóan annak a visszahatása volt, hogy a katolikus egyház ilyen célú hatalmas alapítványai ellenére rendkívül elhanyagolta az iskolák ügyét. Az Arany János és Vas Gereben által szerkesztett „Nép Barátja” a következőket írta az egyházi javakról:

„Ha a nemzetgyűlés e jószágokat a püspököktől elveszi, nem tesz igazságtalanságot, noha az a főtisztelendő püspököknek rosszul fog esni. Ha azt akarjátok, hogy fiaitokból valami legyen, akkor jól taníttassátok őket: jól tanítani csak jó tanító bír, jó tanítót jó pénzért lehet csak kapni; úgy, de ti nem fizethettek sokat, annál-fogva bízzátok az országra, majd fizeti az jól a papi jószágokból, amelyek úgy is a népnevelésre voltak szánva.”²⁵

Eléggé elterjedt volt az a vélemény, hogy a papi birtokok szekularizációja logikus folytatása a hűbéri kiváltságok és jövedelmek megszüntetésének. A papi jószágokat a nemzetgyűlés

„ha elveszi is, csak azért veszi el, amiért elvette a földesuraktól is a dézsmát, robotot, azért t. i. hogy rajtatok segítsen.”²⁶

Noha a szekularizációt az országgyűlésen, a sajtóban, sőt a katolikus alsópapság körében is sokan követelték, a kormány ezzel a gondolatlatl határozottan szembehelyezkedett.

De nemcsak arról volt szó, hogy a katolikus klérus „rémeket látott”, amikor attól félt, hogy az egyházi javak szekularizációjára kerül a sor. Természetesen nem véletlenség, hogy ama nagy nemzeti és szociális mozgalom közepette, amely 1848–49-ben hazánkban lezajlott, a katolikus klérus jelentékeny részének legfőbb gondját az képezte, hogy hatalmas vagyona csorbát ne szenvedjen, roppant jövedelmeit változatlanul megőrizze, megakadályozza azok felhasználását az *egész nemzet* javára.

Ehhez járult még, hogy a katolikus klérus reakciós része tervszerűen terjesztette a rémhíreket, a katolikus alapítványok védelmének az ürügye alatt bizalmatlanságot igyekezett szítani a kormánnyal szemben, megingatni igyekezett annak népszerűségét a katolikus tömegekben. Mert hogyha a magas klérus csak némileg jóhiszemű lett volna, akkor a kormány tagjainak sorozatos nyílt színvallását ebben a kérdésben elegendőnek kellett volna találnia aggodalmainak teljes eloszlatására.

A katolikus egyházfők valójában magyarányú reakciós tömegmozgósításra használták föl az autonómia kérdését, amelynek folyamán végsőig fokozták a felekezeti elfogultságot, híveiket a katho-

²⁴ U. o.

²⁵ Nép Barátja, 1848. júl. 9.

²⁶ Nép Barátja, u. o.

likus egyház és vallás pusztulásával rémítették, miközben *nyíltan izgattak a kormány ellen*. Aktivitásukra jellemző, hogy katolikus politikai lap megindításának gondolatát is felvetették.²⁷

A petíciós kampánynak 7–8 millió aláírás megszerzése volt a célja. Hogy milyen eszközökkel és jelszavak alatt, arról az ország minden részéből a lapokhoz és kormánysszervekhez beérkező felháborodott és panaszos levelek és közlemények tanuskodnak. Eötvös József kultuszminiszter a katolikus klérus petíciós kampányával kapcsolatban kénytelen volt Hám János hercegprímáshoz átírni és azt felszólítani, hogy

„sziveskedjék hivatalos köre szerint a t. c. püspöki kart odautasítani, hogy midőn a kérelmi jogot egyházuk nevében gyakorolni kívánják, óvakodjanak bármely lépéssel is áthágni annak határait. Kerüljék nevezetesen mindazt, ami a kérelem értelmétől eltérőleg vagy annak állandokolásával keserű surlódásokra szolgáltatna okot a tiszteljék a békét s egyetértést, ezt a közös kínosát a haza polgárainak. Mert amint ennek oltalma alatt tér engedtetik időnként felmerült kívánatok előadhatására, úgy viszont a békének kockáztatása semmi szín alatt türetni nem fog, s az illetők a felelet terhére ki nem kerülendik.”²⁸

Nemcsak az egyház kikerülhetetlen romlásával fenyegette a papság a híveket arra az esetre, hogyha a katolikus közalapítványok feletti kizárólagos jogot nem sikerül az államtól megszereznie, hanem a magántulajdon pusztulásával és a *kommunizmus*ssal való ijesztgetésre is rákerült a sor a nagy igyekezetben.

„Ha pedig az egyházi tulajdon ostromoltatik, akkor a magánbirtok felett is el van vetve a kocka. A stáfishatalom egy mindent megemészítő örvénnyé, a társadalom *szörnyeteges kommunizmussá válnék*. A tulajdon szentségét megsértő státusz-hatalom a társadalom alapkövét mozgatja ki helyéből.”²⁹

Egyes helyeken, mint például Győrött, a hatóság izgató tartalmuk miatt elkobozta a katolikus papok által körözött aláírási íveket. A plébánosokhoz írt körlevélről azt írta a „Március Tizenötödike”:

„Tele van célzatokkal, mintha a katolikus vallást végkép el akarnák most nyomni s mintha a szegény embert még a mennyei boldogságtól is meg akarná fosztani a... szabadság!”³⁰

A csongrádmegyei Horgoson a plébános és a segédlelkész, egyházfőjük, a kalocsai érsek körlevelének hatása alatt, amely körlevél helyi gyűlések és aláírási kampány sürgős megindítására hívta fel

²⁷ Zsilinszky M.: i. m. 63. old.

²⁸ Meszlényi Antal: i. m. 94. old.

²⁹ Emlékirat, 75. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

³⁰ Március Tizenötödike, 1848 június 23.

a lelkészeket, mivel „katholikus közvélemény... kivívására egyháziak, világiak, nagyok, kicsinyeknek mindnyájunknak az Urban összefognunk, összetartanunk kell“, azzal az indokolással gyűjtötték az aláírásokat, a többnyire írni-olvasni nem tudó lakosok között, hogy „a horgosi templom pénzeit ne engedjék kálvinista és rácz papok közt felosztani“.³¹

Noha maga az érsek, gróf Nádasdy Ferenc körlevelében nem mulasztotta el körültekintően hangsúlyozni, hogy az egész kampányt „az izgatásnak óvatos távoltartásával“ kell lefolytatni,³² magának az egész mozgalomnak a megindítása az adott helyzetben az országgyűlés és a kormány ellen irányuló reakciós politikai izgatás volt; nem csoda, hogy így is folyt le a legtöbb helyen.³³

Tagadhatatlan, hogy a katolikus autonómia jelszáához, a tetszvényjog eltörlésének követeléséhez stb. a katolikus klérus még visszatért 1848–49 után is. De óriási volt a különbség azok között a langymeleg, alapjában lojális mozgalmak között, amelyeket a katolikus egyház, nevezetesen a 70-es és még inkább a 90-es években a katolikus autonómiaért immel-ámmal folytatott, s aközött a valóságos keresztes háború között, amelyre vezetői 1848-ban a szabadságharc nemzeti és forradalmi kormánya ellen tüzelték a hívőket. A kiegyezés utáni katolikus autonomista mozgalmakról Szekfü Gyula írja, hogy a 70-es években, amikor „a kormány nem akarta kiadni az alapokat az autonómiáknak... a püspöki kar sem igen sürgette az elintézését... Az 1897-ben összeült második autonómiai kongresszus... az alapokra már csak az ellenőrzést kívánta, kezelésüket rábízta... a minisztériumra“.³⁴

Az 1848–49-es kormányzattal ellentétben a 67-es korszak kormányait a magas klérus a maga kormányának tartotta és joggal. A magas klérusnak ez utóbbiakkal lehettek és voltak átmeneti nézeteltérései, „hatásköri“ és egyéb súrlódásai, de szociális és politikai alapjuk mindkettőjüknek egy és ugyanaz volt: a nagybirtok mindenhatósága. A nagybirtok képviselői, ha tettek is jelentékeny engedményeket a kikerülhetetlen polgári fejlődésnek, odáig ezek az engedmények soha sem mentek el, hogy a feudális intézmények túlsúlyát és ezen intézmények között a katolikus klérus hatalmát és politikai befolyását komolyan veszélyeztették volna. 1848–49-ben persze más volt a helyzet.

³¹ Országos Levéltár, Belügyminisztérium, Rendőri, 1848 1/232. Szomori Imre szolgabíró jelentése Rónay Mihály első alispánnak. Eredeti okmány.

³² U. o. l. magát az érseki körlevelet.

³³ A „Csongrád megye közönsége“ nevében ülésező állandó megyei bizottmány joggal fejezte ki a kormányhoz az ügyel kapcsolatban intézett feliratában aggodalmát afelett, hogy a „maga után leggyászosabb következményeket vonható, belviszályt legkönnyebben előidézhető izgatásra főpásztori tekintély használtatik“. (U. o. Ered. okm.)

³⁴ Magyar történet, V. kötet, 524. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

4. AZ 1848. XX. TC.

Az új nemzeti kormányzat részéről ért sérelmekről a klérus már csak azért sem beszélhetett, mert az előbbi kezdettől fogva mindent megtett, hogy az összes vallásfelekezetekkel jó viszonyt tartson fenn, őket a kormánnyal való együttműködésnek, nevezetesen a nép felvilágosítása ügyének megnyerje. Mindenekelőtt arra törekedett a kormány, hogy a felekezeti ellentétek, vallási viszályok fellépését s az oly szükséges nemzeti egységnek ezek által való megbolygatását mindenképpen elkerülje. Különösen nagy gondot fordított a katolikus egyházzal való jó viszony fenntartására. A katolikus hívők a lakosságnak valamivel több, mint a felét tették ki: 11,895.796 lakosból 6,333.108 volt katolikus.¹ A kérdést még bonyolultabbá tette az a körülmény, hogy a katolikusoknak csak a kisebbség fele volt magyar, a többi idegen nemzetiségű volt. Mint tudjuk, a hívők számarányánál sokkal nagyobb volt a katolikus egyház tényleges hatalma és befolyása. De nemcsak a katolikus egyház hatalmi pozícióival kellett a kormánynak számolnia, hanem még inkább azzal a nagy lelki befolyással, amivel a katolikus egyház a népi tömegekre bírt. A katolikus egyház *papjai és tanítói* ott voltak a legkisebb faluban is, állandó kapcsolatban voltak a lakossággal, szavuk egy olyan korszakban, amikor a széles tömegek újságot még alig olvastak, a közvélemény kialakítása szempontjából döntő jelentőségű volt.

Magyarországon 1847-ben összesen 10.662 tanító volt, ezek közül 5274 katolikus felekezeti tanító.² A katolikus egyházi tanítókénál sokkal nagyobb volt a katolikus papok száma: Magyarországon ebben az időben működő összesen 16.325 egyházi személyből 9734 volt a katolikus pap, szerzetes és apáca.³ Eme hatalmas katolikus

¹ Fényes E.: Magyarország leírása. I. 33. old.

² U. o.: 45. old.

³ Hogy ez a közel 10.000 egyházi személy milyen nagy részét tette ki az akkori értelmiségnek, mutatja, hogy ugyanakkor orvos, sebész, gyógyszerész együttvéve összesen 2568 volt az egész országban. (Fényes E.: i. m. 45. old.)

papi hadsereg élén nagy vezetőapparátus állott: 20 püspök és érsek, nem kevesebb mint 244 kanonok, 31 apátúr, 56 prépost, stb. Több mint 200 zárdában közel 4000 katolikus szerzetes volt.⁴

A felekezeti béke biztosítása érdekében a kormány jelentős gyakorlati, sőt elvi engedményeket is hajlandó volt az egyházaknak, nevezetesen a katolikus egyháznak tenni. A kormány az egyházakkal való viszonyában tudatosan lemondott a középkori privilégiumokkal való teljes leszámolásról és a modern polgári egyenlőség és szabadelvűség következetes és megalkuvás nélküli alkalmazásáról, csakhogy ne adjon tápot felekezeti villongásoknak, főképp ürügyet a katolikus klérusnak arra, hogy a katolikus tömegeket a reakció táborába vonja.

A kormánynak ez az engedékeny beállítottsága teljes mértékben érvényesült a bevett vallásfelekezetek egyenlőségét kimondó törvényjavaslat tárgyalásánál is és még inkább a népiskolai oktatás megrelormálását célzó törvényjavaslattal kapcsolatban.

Az abszolutisztikus államrendszernek, a privilégiumra alapuló feudális társadalomnak egyik legkirívóbb és legtöbbet sérelmezett intézménye a katolikus vallásnak, mint uralkodó államvallásnak kiváltságos helyzete volt. Kossuth ezt az állapotot a következőképpen jellemzi:

„Hazánkban az állam nem egyenlő mértékben mért még azon vallásfelekezeteknek sem, melyeket jogosultaknak ismert el. Egy-némelyeknek sohasem adott semmi ellátást egyházi és iskola céljaikra. Egynek pedig igen gazdag ellátást adott; azt valóságos államintézménynek, papjait nemeseeknek, főpapjait az ország első polgári karának, valóságos államhivatalnokoknak tekintette és ilyeneknek tekintvén igen gazdagon fizette a számukra kirendelt igen nagy terjedelmű birtokok haszonvételével.“⁵

A katolikus egyháznak ilyen roppant előnyökben részesítése a többi vallásfelekezetekkel szemben és azok rovására, jogos elégedetlenséget váltott ki a többi vallásfelekezetek hívei között, oly sok visszaélésre és hatalmaskodásra adott okot, hogy megszüntetése a 30—40-es évek reformmozgalmának egyik lényeges követelése volt. Ez a követelés Petőfiéknek a pesti nép által március 15-én ünnepélyesen elfogadott tizenkét pontjába is belekerült. A tizenkét pont közül a negyedik ugyanis követelte a „törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben“. Az új felelős kormány tagjai között nem volt véleményeltérés abban a tekintetben, hogy a vallási egyenlőség elvét törvénybe iktatni és a privilégizált államvallás intézményét megszüntetni halaszthatatlan tennivalója az országgyűlésnek.

„Hogy a törvény akármely vallásnak „uralkodó vallási“ állást adjon“ — fejt ki Kossuth ugyanott — „s hogy ezen uralkodó val-

⁵ Kossuth Lajos irata. VIII. kötet. Bp. 1900. 341. old.

⁴ Fényes E.: i. m. 42. old.

lás egyháza javadalmakkal, szabadalmakkal, hatalommal felruházott valóságos állami intézmény erejével bírjon, ez annyira sérti az emberi szabadság legérzékenyebb oldalát, a lelkiismeret szabadságát, annyira ellenkezik a polgári társadalom s az állami souverainitas alapfogalmaival s amellett hazánkban annyi szenvedésnek, annyi szerencsétlenségnek, annyi viszálnak, annyi szívháborító botránynak volt forrása, hogy előkéllettük magunkat e borzasztó eszmét a magyar közjogról kitorolni s helyébe az észak-amerikai jognyilatkozat (Declaration of rights) azon bölcs, igazságos és jótékony axiomáját iktatni törvénybe, hogy „semmi vallásos felekezet nem birhat fölénnel a törvény előtt mások felett.”⁶

De nemcsak Kossuth beszélt „az uralkodó vallás szörnyű eszméjéről”, a privilégizált államvallást Deák is nagy nemzeti szerencsétlenségnek tartotta.

„En Magyarország legnagyobb átkának tartom, hogy itt először státus religiója volt, melyből annyi igaztalanság és átok árad a népre” — jelentette ki 1848 aug. 9-én a képviselőházban.⁷

Széchenyi István régi bajnoka volt a vallások egyenjogusításának, aki már a reformországgyűléseken megdöböntette a főpapa-
kat ebben a kérdésben tanusított hajthatatlanságával.”

A bevett vallásfelekezetek teljes egyenjogusítására a kormány még 1848 március végén megfelelő törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek. (1848 : XX. tc.) A törvényjavaslat legfontosabb pontjai a következők voltak:

2. §. E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg.

3. §. Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségel közálladalmi költségek által fedeztessenek...

4. §. A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megegyeztetik.⁸

Az egyházak és az állam egymáshoz való viszonyának ilyen módon való szabályozása tudatos kompromisszum volt a kormány részéről. Ez utóbbi az egyházakkal löképpen a katolikus egyházzal való viszály elkerülése érdekében lemondott az állam és egyház szétválasztásának a szabadelvűségtől logikusan következő követelményéről. Kossuth már idézett levelében elmondja, hogy a vallásfelekezetek között egyenlőség és viszonyosság megvalósítására 1848-ban két út volt lehetséges:

⁶ U o. 339—340. old.

⁷ Pap Dénes: I. m. I. k. 373. old.

⁸ Grünwald B.: Új Magyarország. Bp. 1890. 82. old.

⁹ Országos Irományok 154. sz. Törvénycikkely a vallás dolgában.
A 4. §-ban foglaltak kimondására azért volt szükség, mert a katolikus egyház megtiltotta, hogy a katolikus ifjak nem katolikus iskolába járassanak.

„vagy az, hogy az állam semmi egyháznak, semmi vallásfelekezetnek nem ad semmit, vagy az, hogy minden vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségeit az állam fedezi.

Az emberiség már eléggé haladott miként ne legyen szükség indokolgatni azt, hogy az alternatíva első része a helyes, nem a második. Az állam tartsa fel a mindenkit egyenlően kötelező törvények érvényét mindenki ellenében... Legyen elve az, hogy a vallásos felekezetek az állammal szemben másnak nem tekinthetők, mint az egy hitet valló egyének szabadakaratából kifolyó önkéntes egyesületeknek, melyek ép azon tekintet alá jönnek, mint akár-mely más társas érdekű egyesületek... Fedezzék közös érdekű szükségüket, fizessék papjaikat, tartsák fel iskoláikat, templomait, a mint nekik tetszik, az államnak velük semmi köze. Nem ad nekik semmit. Ez az igazság.”^a (Francis Példo.)

Amint látjuk, Kossuth Lajos kétséget kizáróan azon az elvi állásponton volt, hogy a modern kor követelményeinek az *egyház és állam teljes szétválasztása* felel meg. Miért nem mondotta ki akkor 1848-ban az első felelős kormány ezt az elvet, miért választotta az „alternatíva második részét”, azaz az összes vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségeinek állami fedezését? Kossuth ezt is megmagyarázza:

„...Ha vallásfelekezetek közti egyenlőséget és viszonyosságot a „senkinek semmit nem ad az állam” útján akartuk volna valósítani, okvetlenül azt kellett volna indítványozni, hogy az állam jövődre megszünteti azon ellátást, melyben ekkorig a katolika egyház főpapjait és szerzetait részesítette. Joga volt és van hozzá, ez kétségtelen

De mert az ember infulában is ember marad, meg voltam, meg voltunk mindnyájan győződve, hogy ha a vallásfelekezetek közötti egyenlőségnek ezen módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérdelhetetlen harcot és háborút idéztünk volna elő s oly hatalmas segédeket kergettünk volna hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész ataiakulási nagy munka veszélyeztetve lehetett volna. Nem mertük tenni. Ily kérdések felvetése békés időkre való, midőn a nyomunkban kelő szenvedély szele kidühöngheti magat anélkül, hogy a nemzet hajóját szirtekre sodorná.

Nem maradt tehát más választásunk, mint vagy érintetlenül hagyni a vallás dolgát, minden enyhítő ír nélkül sajtószár kárhóztatni az annyi család boldogságán dúló sebeket s midőn szabadságot hirdetünk a nép millióinak, a szabadságnak ép azon ágát hagyni hízósítatlanul, melynek hiánya legerzékenyebben sújtja az ember kebelét, vagy pedig az alternatíva másik részéhez folyamodva, az egyenlőségnek azon módját választani, hogy az állam fedezze a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségét.

Rossz expediens, de mi ezt választottuk — *kénytelenségből*.”^b

^a (a) Kossuth Lajos i. m. 340. old. Aláhúzás tölem; A. E.

^b U. o. 341–343. old. Aláhúzás tölem; A. E.

Annak ellenére, hogy a kormány a katolikus egyházzal szemben ilyen nagymértékű engedékenységet tanúsított, a törvényjavaslatot, melyet az alsótábla már egyhangúlag elfogadott, a főrendi táblán ülő katolikus egyházfejedelmek a legellenségesebben fogadták s mindent megtettek elgáncsolására. A felsőtábla a katolikus püspökök indítványára *kétszer küldte vissza a törvényjavaslatot* az alsótáblának módosítás végett és csak minekutána az alsótábla a főpapok által javasolt módosításokat ezek után sem volt hajlandó elfogadni, kijelentvén, hogy véleménye szerint „a kérdéses szavak betétele által a jelen törvény politikai térről a dogmatikai térre vetetnék át és a tökéletes egyenlőség és viszonyosság veszélyeztetnék”¹¹ — fogadták el a főrendek a törvényt. A katolikus főpapok — minthogy mást nem tehettek — a törvény legfontosabb pontjai ellen *ünnepélyesen óvást emeltek*.

A felsőtábla vitája a „vallásról szóló törvényjavaslat” tárgyában rendkívül tanulságos volt. A főrendek a törvényjavaslatot 1848 április 2-i, 4-i és 6-i ülésükön tárgyalták. A felsőtáblán ülő katolikus egyházfejedelmeknek egyáltalában nem tetszett, hogy az állam az egyházak jogi viszonyait szabályozni akarja. Így Bartakovich Béla rosznyói püspök kifejtette, hogy ő „az egyházakat illetőleg minden törvényjavaslat ellen van”.¹² Bezerédy Miklós makári püspök pedig annak adott kifejezést, miszerint nagyon szerette volna „hogyha a Karok és Rendek minden vallásos tárgyat mellőztek volna”.¹³ azaz, ami ezzel egyértelmű, a katolikus egyháznak uralkodó egyház jellegét és összes privilégiumait érintetlenül hagyták volna.

Nyíltabban beszélt Scitovszky János pécsi püspök, az egész főpapi ellenállásnak vezére, aki egymaga hatszor ragadta meg a szót, hogy a törvényjavaslat ellen állást foglaljon. Scitovszky kijelentette, hogy a javasolt törvénycikket „el nem fogadhatja”, mivel „ha a vallások szabadságát feltesszük... ezáltal a vallásos surlódásoknak esetei szaporodni, nem pedig kisebbedni fognak”.¹⁴ Scitovszky egyébként azt is leszögezte, hogy a törvényjavaslatnak „a 4. §-ban kimondott azon elvét, hogy katolikus növendékek más mint katolikus iskolába járhassanak, a katolikus egyház békével tűrte, de sóha magáénak nem fogadta”.

Ócskay Antal kassai megyéspüspök ugyancsak kijelentette, hogy a törvényjavaslat „csak félremagyarázatokat és surlódásokat idéz elő”, azért ahhoz „semmikép nem járulhat”.

Fogarassy Mihály skodári püspök felszólalásában azt az álláspontot képviselte, hogy „a tökéletes viszonyosság katolikusok és protestánsok között nem alkalmazható”.¹⁵

¹¹ Országgyűlési Napló. A felsőtábla 1848 április 6-i ülése.

¹² U. o. A felsőtábla 1848 április 4-i ülése.

¹³ U. o.

¹⁴ U. o. A felsőtábla 1848 április 2-i ülése.

¹⁵ U. o.

A püspököknek a vallási egyenlőség kimondásával szemben kifejtett szívos ellenállását minden erejükkel támogatták a katolikus vallású világi főurak, azaz a felsőtáblán ülő főrendek túlnyomó többsége. „Vallási főnökeik” felfogásához csatlakoztak, mint olyanok, „kik a püspök urakban saját lelkipásztorukat tisztelik”, a katolikus mágnások csaknem kivétel nélkül. Gróf Andrassy György kifejtette, miszerint „a viszonyosság oly valami, ami hitelvekre nem vonatkoz tatható”,¹⁶ mintha a javaslatból nem tűnt volna ki világosan, hogy az egyházak jogi helyzetéről és nem a hitelveikről van benne szó. Gróf Cziráky János azzal érvelt a kormány által benyújtott törvényjavaslat ellen, hogy az „könnyen egyik hitfelekezetet a más- sikkak alárendelné”, ami nyilvánvaló célzás akart lenni arra a klerikális körök által terjesztett verzióra, miszerint a törvény a reformátusok fölényét van hivatva biztosítani az országban. A püspö- köknek a törvényjavaslatot módosító, illetve elutasító indítvá- nyához csatlakoztak többek között gróf Keglevich János, gróf Sze- chen Antal, gróf Forgách Antal, gróf Pálffy Mór, gróf Zichy Ödön, gróf Zichy Henrik, gróf Erdődy Sándor, Ürményi Ferenc, Ürményi József — csaknem kivétel nélkül olyanok, akik később a nemzeti küzdelem folyamán mint a bécsi abszolútizmus hívei és a szabad- ságharc árulói tették nevüket hirhedtté a nemzet közvéleménye előtt.

Ama ellenkezés mögött, amelyet a katolikus egyházfejedel- mek a vallások egyenlőségét célzó törvényjavaslattal szemben tanu- sítottak, mint döntő ok a püspököknek attól való félelme rejtőzött, hogy a vallásegyenlőség megvalósítása kihathat anyagi térre is oly értelenlen, hogy az állam azokat a hatalmas alapítványokat és javadalmaikat, amelyeknek jövedelmét eddig kizárólag a katolikus egyháznak juttatta, ezentúl a közoktatás általános céljaira, vagy más vallások anyagi támogatására is felhasználja. *Az egyházi ala- pítványok kérdése a katolikus püspökök minden politikai állásfog- lalását döntően befolyásolta.* Erre a körülményre különben rámuta- tott az egyik főrend, Tihanyi Ferenc temesi gróf is:

„Ügylátszik az előttem szóló püspök uraknak aggodalma leginkább abban rejlik...” — mondotta — „hogy netalán azon kölcsönösség és viszonyosság elve materiális értelemben is kifejeztessék. Ebbeli aggodalma a püspök uraknak nem alapos.”¹⁷

Valóban a magas klérus képviselői részéről a vita folyamán történt is erre utalás. Így Scitovszky, akinek felszólalásai a többi főpap számára irányadóak voltak, kijelentette:

„Nem ellenezzük mi, hogy más felekezetű lelkészeknek, tanítók- nak sorsa anyagilag is ne javuljon. De biztosan reméljük, hogy

¹⁶ U. o.

¹⁷ U. o.

ez a tulajdoni jogoknak megsértése nélkül fog történni, reméljük egynek jobbléte másoknak kárával, rövidségével nem történend.”¹⁸

Fogarassy Mihály skodári püspök egész leplezetlenül megmondta, hogy az egyháznak „nyolc századokon keresztül szorított saját vagyonát és alapítványokat” félti:

„Nemcsak a magántulajdon szent és sérthetetlen az álladalomban, hanem ilyennek kell lenni a testületek tulajdonának is, márpedig szentebbet s mélyebben gyökerezettebbet az egyházi testületeknél nem ismerünk, ezekbe van letéve az emberi jog és szabadság leg-szentebbike.”¹⁹

Volt-e oka a katolikus főpapoknak erre a páni rémületre javadalmaikat illetőleg? Az első magyar felelős kormány valóban el akarta venni tőlük és más célokra felhasználni?

A kormány egész beállítottsága, az egyházat érintő javaslatainak és intézkedéseinek a szelleme, a felelős kormányférfiak nyilatkozatai mind azt mutatják, hogy a nemzeti kormányzatnak ez nemcsak hogy nem állt szándékában, hanem gondosan ügyelt arra, hogy ennek még a gyanújára se adjon okot. Az említett felsőházi vita folyamán már báró Vay Miklós koronaőr igyekezett a püspököket ezirányban megnyugtítani. Arról beszélt, hogy ellenkezőleg az alsótábla milyen nagy óvatosságot tanúsított ebben a kérdésben. Kifejtette, hogy az alsótáblán ülő követek

„távolról sem akarták most az alapítványokat akár egy, akár más oldalról megtámadni... a tárgy kényes és leginkább azért kell óvatosaknak lenni, hogy ezáltal nagy reakciót akár egy, akár más oldalról ne támasszunk, kivált most, amikor a reakció az országban úgyszólván nagy mértékben fog mutatkozni és adjunk hálát, hogy hazánkban egység van a vallásbeli felekezetek között és nem a hétmillió katolikus áll szemben a hárommillió protestánszal.”²⁰

Magának Kossuthnak a magatartása, akit a magas kiérzés a kormány valameenyi tagja közül a legjobban gyűlölt, sem hagyott kétséget afelől, hogy az államhatalomnak nem áll szándékában elvenni a katolikus közalapítványokat. Így például az 1848 április 2-i kerületi ülésen Kossuth Lajos a nemzeti jövedelemről beszélve a katolikus egyházi vagyont illetőleg kétséget nem hagyott afelől, hogy azt „bizgatni” nem áll szándékában.²¹

A képviselőháznak 1848 augusztus 28-i ülésén Kossuth pénzügyminiszteri jelentésében a következő évi költségvetést ismeretve, a katolikus alapítványokkal kapcsolatban szükségesnek tartotta leszögezni, hogy

„... távol van... azon gondolattól, hogy az alapok rendeltetésüktől elvonassanak”²²

¹⁸ U. o.

¹⁹ U. o.

²⁰ U. o.

²¹ L. Tillmann Béla: 1848:XX. tc. Esztergom, 1904. 33. old.

²² Pap Dénes: i. m. II. k. 90. old.

Hogy az 1848:XX. tc.-nek a legtávolabbról sem volt célja az alapítványokat érinteni, az a törvénynek a szövegéből kétségtelenül kiviláglik. Jellemző, hogy később katolikus egyházi körök szekularizációs stb. törekvésekkel szemben nem egy ízben hivatkoztak is erre.²³ De 1848-ban, amikor a törvényt meghozták, a katolikus felsőklérusnak jó ürügyül szolgált arra, hogy támadja a polgári egyenlőség eszméjét, annak az egyházakra való alkalmazását.

Ugyancsak rosszhiszemű politikai sakkhúzás volt a kérdésnek olyatén való elferdítése, mint hogyha a törvényjavaslatban a katolikus hitéletbe való beavatkozásról, a katolikus lelkészek „egyházi kötelességeinek korlátozásáról“, stb. lett volna szó. Hiába jelentette ki a kerületi ülésen Szentiványi Károly, hogy a javaslatban nincs egyébről szó, mint a „vallásoknak a státushoz viszonyáról“, hiába intette a főrendeket a mérsékeltnél is mérsékeltebb Pázmándy, hogy „nem kell a sorok között nem lévőkre gondolni“²⁴ — a katolikus főpapok nem hagyták magukat meggyőzni s ha már a törvényjavaslat elfogadását megakadályozni nem tudták, *mindvégig tiltakoztak ellene*. A katolikus püspökök ilyen állásfoglalása készítette a kormány félhivatalos lapját, a Pesti Hírlapot, hogy a vallásról szóló törvényjavaslat főrendi vitáját ismertetve, azt írja a katolikus klérusról, hogy az megint igyekszik „hierarchikus érdekeinek sáncokat rakni... a vallási egyenlőség és viszonyosság elvét ismét csak holt betűkbe szorítani“.²⁵

²³ L. Tillmann: i. m.

²⁴ U. o. 18. old.

²⁵ Pesti Hírlap, 1848 április 9.

5. AZ ELEMI ISKOLAI TÖRVÉNY ELBUKTATASA

Ha lehet, még merevebb és elutasítóbb volt a katolikus magas klérus magatartása az általános kötelező elemi iskolai oktatás bevezetését célzó törvényjavaslattal kapcsolatban. Fentebb már szó volt arról, hogy a püspöki kar a maga részéről már a sorsdöntő „márciusi napokban“ kísérleteket tett annak megakadályozására, hogy az uralkodónak a magyar katolikus egyházra vonatkozó azon jogai, melyeket eddig korlátlanul gyakorolt, átszálljanak a felelős magyar kormányra. Amikor ez nem sikerült és megalakult a felelős magyar kultuszminisztérium és ennek hatáskörébe kerültek általában a vallás- és közoktatásügyek, a katolikus főpapság mindent megtett, hogy ennek a kormány szervnek a tevékenysége elé minél több akadályt gördítsen: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről történő beavatkozást mind egyházi, mind iskolai ügyekbe, saját jogköre megsértésének tekintette és mindenféleképpen igyekezett elhárítani.

„...A népoktatás célja nem a tudományos képzés, hanem a vallás-erkölcsi nevelés; ezért az iskolák kezelését az egyházi rend elidegeníthetetlen jogának tartja”, —

fejezte ki saját maga és az egész püspöki kar véleményét Seitovszky János pécsi püspök.¹ Amikor Eötvös József, az első magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter a már oly sürgőssé vált iskolai reform előkészítése céljából az egyes népiskolák állapotát feltűnő adatokat kért az illetékesektől, ilyen irányú törekvése azért maradt nagyrészt sikertelen, mert a vallásfelekezetek a kormánynak az iskolaügyekbe való minden beavatkozását magukra nézve sérelmesnek tekintették.²

Pedig a közoktatás siralmas állapota gyökeres reformokat kívánt, mégpedig sürgősen. Mindenekelőtt vonatkozott ez az elemi

¹ Hajdu János: Eötvös József báró első minisztersége, Bp., 1933. 36. old.

² U. o. 15. old.

iskolákra. Ezeknek nagy része nélkülözötte a megfelelő szakképzettséggel rendelkező tanítókat épúgy, mint a tanításhoz szükséges leg-
elemibb anyagi eszközöket. A népoktatás ilyen siralmas állapota
nem utolsósorban abban lelta magyarázatát, hogy maga az állam
ezt a fontos közügyet jóformán teljesen átengedte a vallásfelekeze-
teknek, nem tekintette azt a saját, elsőrangú feladatának. A tanító-
ság részéről is egyre több panasz érkezett a népoktatás egyházi
felügyelete ellen és az ellen a kiszolgáltatottság ellen, amiben a
tanító-ság a papsággal szemben, különösen a katolikus iskolákban
volt.* A katolikus egyház vezetése alatt álló iskolák színvonala és
állapota — az e célra létrehozott hatalmas alapítványok ellenére —
átlagában valamivel *rosszabb* volt, mint a református iskoláké,
habár ezek sem ütötték meg a kívánatos mértéket.

„Míg az autonóm protestáns felekezetek” — írja Hajdu János
speciális tanulmányában — „a század egész folyamán át törekedtek
néha a szükségesnél nagyobb változatossággal is, anyagi tehetsé-
gükből mért reformokra, a haladó korhoz való alkalmazkodásra
iskolázások terén... a királyi és katolikus iskolák egészen a már-
ciusi napokig szinte változatlanul azokon a pedagógiai vágányo-
kon mozogtak, melyeket számukra az 1806. évi Ratio Educationis
kijelölt; ez utóbbi azonban végeredményben szintén nem volt
egyéb, mint a harminc év előtti — maga korában kiváló — első
Ratio Educationisnak egyszerűsített formája, a lehetőségek szűk
határai közé szorítása.”

Az Eötvös József vezetése alatt álló első magyar vallás- és köz-
oktatásügyi minisztériumra várt a feladat, hogy ezen a helyzeten,
amennyire azt az ország nehéz helyzete megengedte, változtasson.
A minisztérium munkáját nagymértékben hátráltatta azonban, hogy
állandóan számolnia kellett különösen a katolikus egyház veze-
tőinek ellenséges magatartásával, védekezni meg nem szűnő táma-
dásaival szemben. Pedig az Eötvös József vezetése alatt álló kultusz-
minisztérium tevékenységét ugyanaz az engedékeny, lehetőleg
békés együttműködésre törekvő szellem jellemezte az egyházakkal
szemben, ami általában az egész kormány magatartását. Ez teljes
mértékben kifejezésre jutott abban, ahogyan a kultuszminisztérium
és a kormány az elemi iskolai népoktatás megreformálását végre-
hajtani akarta.

1848 augusztus 3-án került a képviselőház elé az elemi oktatás-
ról szóló törvényjavaslat, amely az eddigi gyakorlattal szakítva, az
elemi iskolai oktatás kötelezővé és ingyenessé tételét tűzte ki maga
előlé célul. Az egyházakat közvetlenül a törvényjavaslatnak 12., 13.
és 14. pontja érintette. A törvényjavaslat 12. §-a kimondta, hogy a
vallásoktatást „a növendékek ezentúl egyenesen és közvetlenül val-
lásuk lelkészeitől veendik”,⁵ azaz az általános iskolai oktatás kere-

* U. o. 34—35. old.

⁴ U. o. 19. old.

⁵ Pap Dénes: 1. m. I. 317. o.

tein kívül. Figyelemreméltó, hogy a javaslatnak ez a merész pontja jóformán semmi ellenvetést nem váltott ki a küldöttekből. Nem úgy a 13., 14. §-ok, amelyekkel a minisztérium az új népoktatási rendszerben a felekezeti iskolák túlsúlyát igyekezett biztosítani, illetőleg megőrizni. A 13. § ugyanis kimondotta, hogy

„amely községben több hitfelekezet van, minden hitfelekezet számára külön elemi iskola nyitattik, ha egy-egy felekezet iskolába járó gyermekeinek száma 50-re megyen“.*

Nem felekezetek szerinti, ú. n. „közös“ iskolákat a kormány ezen törvényjavaslat értelmében csak ott szándékozott nyitni, ahol az egyes hitfelekezetekhez tartozó iskolásgyermekek száma nem éri el az 50-et. Ez a két pont a küldöttek nagy részének ellenzését váltotta ki. miszerint a törvényjavaslat megvalósítása nagy lépés lenne visszafelé, hiszen már II. József idejében voltak nem felekezeti, azaz „közös“ iskolák és azok úgy szellemi, mint anyagi tekintetben jobban beváltak. továbbá, hogy egyáltalán nem helyeselhető állami költségen felekezeti iskolákat létesíteni stb.⁷ Eötvös. az ellenvetésekre válaszul, nem csinált titkot abból, *hogy saját elvi álláspontjának másfajta javaslat felelt volna meg.* S itt megint találkozunk a katolikus egyháznak tudatosan tett engedmények már ismert politikájával.

„Ha tisztán teoretikus elvekből indultam volna ki“ — mondta Eötvös — „híhetőleg más törvényjavaslatot terjesztendek a Ház elébe: de annyira meg vagyok győződve a népnevelés elhalaszt-hatatlan szükségéről, hogy kötelességemnek tartottam elkerülni minden akadályt... A közös iskolákat elvben nemcsak károsoknak nem tartom, sőt egyenes célul tűztem ki. Eppen azért úgy szerkesztém a javaslatot, hogyha egyszer a körülmények megértek, a közös iskola behozatalában akadály ne legyen. Azért különöztem el az iskolától a vallásos oktatást, azért hoztam be ott ahol a gyermekek kevés számmal vannak tetteleg a közös iskolát.“*

Eötvös nyíltan megmondotta, hogy politikai megfontolások tartották vissza attól, hogy elvi nézeteinek megfelelő javaslatot tegyen az elemi oktatás rendszerére vonatkozólag az országgyűlésnek.

„En e kérdést tisztán alkalmazási, vagy mint mondani szoktuk, politikai kérdésnek tekintem. E szempontból teljes meggyőződésem az, hogy ha a ház... nem mondja ki, miszerint külön iskola (azaz felekezeti iskola A. E.) nyitathatik, méltóztassanak elhinni, végtelen akadályokat teszünk a nevelés elébe... A közös iskola a vallásos különbséget nem szünteti meg, miután a gyermekek mégis csak

* (14. §.)

⁷ U. o. 322—324. o.

* U. o.

külön templomba járnak. Hanem idézhet elő vajmi mást, t. i. az egyház féltékenységét a közös iskola iránt.”⁹

Hogy Eötvös József nem volt a felekezeti iskolák híve, az ezekből egészen nyilvánvaló. A vita folyamán is leszögezte, hogy szerinté

„az alapelv, melynél fogva a státus az iskolákról rendelkezik az: hogy a népnevelésről gondoskodni a státus kötelességei közé tartozik”.¹⁰

Maga a parlamenti bizottság, amely a kultuszminisztérium javaslatát bizonyos változtatásokkal a képviselőháznak benyújtotta,

„nem titkolhatta... azon óhaját, vajha a közös iskolák minden vallás- és nyelvkülönbség nélkül minél előbb általánosan létesíthetnének az egész országban”, azonban több okból kifolyólag, nevezetesen azért is, „mikép a népnek legnagyobb része még ezen üdvös elv elfogadására nem képes... főképp a haza mostani viszonyaiban tanácsosnak nem véli”.¹¹

A törvényjavaslat hét ülésén át tartó páratlanul szenvedélyes vitát váltott ki, közel másfélszáz felszólalással, amelynek folyamán a képviselőház 181 szavazattal 86 ellenében *elvetette a javaslatot*, jobban mondva annak azon részeit (13., 14. és részben a 15. §-t), amelyek kéllőszámú tanuló esetén felekezetek szerinti iskoláknak államköltséggel való felállításáról szóltak és a „közös” iskolákat csak olyan esetekben vették tervbe, ha ezek a feltételek hiányoznak. Azaz a *többség amellett foglalt állást, hogy az állam mindenütt „közös” iskolákat állítson fel és nem vallásfelekezetek szerinti „külön” iskolákat.*

A kormány azonban, minekutána ebben a kérdésben ilyen nagy szótöbbséggel leszavazták, még mindig nem állt el attól az elhatározásától, hogy az elemi oktatásnak olyan rendszerét teremtsen meg, amely engedékenyebb az egyházak igényeivel szemben. Az eredeti javaslatnak legalább részben való megmentése érdekében minden parlamenti szokással ellentétben a szavazást követő napon augusztus 9-én Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke újra visszatért a tárgyra. Ha már a képviselőház ki is mondta, hogy „a községekben a közálladalom által egy közös iskola állittatik fel”, szerinte ki kell mondania azt is, „hogy ezenfelül a külön hitfelekezeteknek szabadságában álland, maguk erejéből természetesen, külön iskolákat felállittatni, ha nekik tetszik”.¹² Mivel indokolta Pázmándy ezt a fellépését, amelyről a baloldal képviselője Madarász László joggal jegyezhetette meg, hogy „a mult napi határozatot paralizálni

⁹ U. o. 354. old.

¹⁰ U. o. 319. old.

¹¹ U. o. 318–319. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

¹² U. o. 362–363. old.

akarja?"" Pázmándy kifejtette, hogy amennyiben a kormány állami közös iskolák felállítására veszi az irányt, ez vallásháborút fog előidézni."

De nem is annyira Pázmándy nézetei voltak jellemzőek a kormány állásfoglalására, hiszen Pázmándy későbbi, kimondottan kapituláns magatartása már ekkori parlamenti szereplésére is előre vetette árnyékát. Sokkal döntőbb jelentőségű volt, hogy maga Deák emelt szót az előző napi határozat módosítása mellett, mint ahogy a megelőző vitában Kossuth és Széchenyi is felszólaltak. Deák Ferenc beszédében, a katolikus egyházfők ebben az időben az egész országban szétlőben-hosszban propagált álláspontjával nyílt ellentétben, félreérthetetlenül leszögezte a katolikus alapítványok állami eredetét, azaz közalapítvány jellegét. Ugyanakkor Deák a leghatározottabban amellelt foglalt állást, hogy a felekezeteknek adassék meg a jog „a maguk költségein iskolákat állítani”.¹³ Állásfoglalását azzal indokolta, hogy az ezektől való elzárkózás az ország veszélyes helyzetében „hatalmas eszközt” adna a papság kezébe, „hogy a vallás érzelmeinél fogva zúdítsa fel a népet a reakció kezére”, mert szerinte a nép, „minél kevésbbé felvilágosodott értelmű, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz s annak külformáihoz, minsem annak lényegéhez”. Deák Ferenc rendkívül jellegzetes felszólalásában többek között még a következőket mondta:

„Azt mondják talán: ne ismerjük el a hitfelekezeteket. Ámadjon nekem valaki mindenható hatalmat és első leszek, ki az üldözésre fajulható véleménykülönbségeket oly dologban, mely legszentebb, vagy szelidíteni, vagy kiírtani fogom, de kinek áll ez hatalmában? Ha a létező hitfelekezeteket ignorálni lehet, éppen olyan okoskodással lehetne mondani, ne ismerjük el a bűntényeket, tehát nem kell büntető kódex. És vajjon miért akarjuk ezen kényszerítő modort, hogy a hitfelekezeteknek magániskolákat állítani ne lehessen, azért, hogy összeolvadást reméljünk általa? — meg lehet; hanem a legokoszerűbb eszköz is valamely cél elérésére csak akkor lesz elég hatályos, ha az időt eltalálja az ember, mikor azt alkalmazzák . . . Én Magyarország legnagyobb átkának tartom, hogy itt először státusreligiója volt, melyből annyi igaztalanság és átok árad a népre. De miután ez átok reánk nehezedett, azt még nagyobbá tegyük? Azt gondolja valaki, hogy a közös nevelés ezt ki fogja irtani? Meglehet, — én nem hiszem. De ha igaz is, azt nem akkor kell kezdeni, mikor az indulatok úgy fel vannak zaklatva, mint tán Árpád ideje óta nem voltak . . . Azt mondjuk, a papság ennyi és ennyi következt el, nem tagadom, sokszor nem teljesíti hivatása kötelességeit — nem is fogok pangyrist a hibások felett tartani —, de azt mondják az urak, a papság a reakció eszköze, félnek a papság reakcionárius hatalmától és mit csinálnak? Egy hatalmas eszközt adnak kezébe, hogy a vallás érzelmeinél fogva zúdítsa fel a népet a reakció kezére.”¹⁷

¹³ U. o. 365. old.

¹⁴ U. o. 361—365. old.

¹⁵ U. o. 370. old.

¹⁶ U. o. 373—374. old.

¹⁷ U. o. 370. old.

Még Deák beszédénél is nagyobb hatást tett a képviselőkre az a hír, hogy egész sor miniszter, köztük maga Kossuth a kormányban maradását köti ahhoz, hogy a képviselőház Pázmány módosító javaslatát elfogadja.¹⁸ Erre a képviselőház azt tényleg a törvényjavaslat tárgyalásának nyolcadik napján nagy többséggel, 231 szavazattal 84 ellenében elfogadta.

A képviselőház eme, a kormány által oly erősen szorgalmazott, jóformán kieroszakolt határozatának nagy elvi és gyakorlati jelentősége volt, mindenekelőtt a katolikus egyház, de nemcsak a katolikus egyház szempontjából. Az elfogadott javaslattal végleg eldőlt a kérdés, hogy a katolikus közalapítványokat az állam nem veszi igénybe közös állami iskolák szervezésére, hanem engedi, hogy a katolikus egyház ezek segítségével kiépítse saját felekezeti iskoláinak hálózatát. Márpedig ezek az alapítványok olyan jelentékenyek voltak, hogy a képviselőház döntése lényegében biztosította a katolikus egyház *túlsúlyát*, addigi kiváltságos helyzetének jóformán érintetlen megőrzését az oktatás terén. Az első felelős magyar kormány tehát tekintélye *teljes* latbavetésével továbbra is vezető pozíciót biztosított a katolikus egyháznak a magyar oktatás rendszerében.

Hogyan fogadta a kormány ilyen konciliáns magatartását a magas klérus? Értékelt-e a kormány intencióit, hasonló engedékenységgel és megértéssel viszonzta-e azt?

Éppen ellenkezőleg!

A klérus valóságos pergőtűzet indított a kultuszminiszter és azon keresztül a kormány ellen azért, hogy az elemi oktatásra vonatkozó törvényjavaslatot nem tárgyalta meg előbb az egyház képviselőivel." Amikor pedig a felsőház elé került a kérdés, ahol a katolikus főpapok a katolikus főurakkal együtt döntő befolyással bírtak, ez az elemi iskolák reformjáról szóló oly égetően sürgős törvényjavaslatot *levette a napirendről*.

Az egyházi és világi főurak együttműködése ezúttal tökéletes volt. Amit nem sikerült elérniök sem az egyetemi oktatás korszerű reformjáról szóló, sem a bevett vallásfelekezetek egyenlőségét kimondó törvényjavaslat tárgyalásánál, az sikerült most. Hiába szállt sikra Eötvös a javaslat napirendretűzéséért, hivatkozva egyrészt a kérdés halaszthatatlan sürgősségére, másrészt arra, hogy annak éle nem irányul az egyházak ellen, a felsőház többsége elfogadta az erre kiküldött bizottság azon javaslatát, „miszerint e tárgyat hazánk jelen állását tekintve, az ebből eredhető súrlódások tekin-

¹⁸ „Egy nap győz az oppositio, másnap miniszteri kérdést tesznek belőle s a baloldal megbukik” — írta igen ekkeseredett hangon a Március Tizenötödike 1948 aug. 26-i számában.

¹⁹ Ez aligha lehetett így igaz, mert amikor a baloldali képviselői azt hányták a kultuszminiszter szemére, hogy javaslatán túlságosan meglát-szik a katolikus klérussal, nevezetesen Hám János hercegprímással elő-zetesen folytatott megbeszélések hatása (L.: Madarász László felszólalá-sát a képviselőház aug. 4-i ülésén). Eötvös ezt nem cáfolta.

tetéből annál inkább kívánja a jövő országgyűlésre halasztatni, mivel a felekezetek az 1848: XX. tc. értelmében ki nem halgatattak.”²⁰

A főrendiháznak sikerült ilymódon 1848-ban elgáncsolni azt a törvényt, amelynek célja az általános és ingyenes elemi iskolai tankötelezettség bevezetése volt Magyarországon. Ennek következtében erre csak két évtizeddel később kerülhetett a sor, Eötvös József második knltuszminisztersége idején és akkor is erősen megcsonkított formában. Maga az 1868-as törvény lényegesen elmaradt az 1848-as javaslat mögött és még kevesebb volt, ami belőle tényleg megvalósult. Tudjuk, hogy az általános tankötelezettség Magyarországon egész napjainkig sok tekintetben írott malaszt maradt.

A katolikus magas klérust, amikor az elemi iskolai oktatás korszerű reformját megakadályozta, talán annak a tudata vezette, hogy az elemi iskolai oktatás úgy, ahogy van, a katolikus elemi iskolákban úgyis kielégítő? Aligha. Illetékes szervek egykorú jelentései megrendítő képet adnak a falusi iskolákban és nevezetesen a katolikus egyházi iskolákban ebben az időben uralkodó állapotokról. Meszlényi Antal katolikus egyházi szerzőnek a veszprémi egyházmegye plébániáinak és iskoláinak ezidőbeni állapotával foglalkozó munkájában megrendítő adatokat találunk erre vonatkozólag.²¹ A helyi plébánosoknak, magának a püspöknek jelentései, feljegyzései stb. szerint, az ifjúság általában egy évben 2–3 hónapnál többet nem járt iskolába: ez idő alatt elsősorban magyar és német (?) nyelven való imádságokban és éneklésben gyakorolta magát. „Erre fordítják a legtöbb időt s az eredmény is a leg-sikeresebb.”²² A pápateszéri plébános pl. arról számolt be, hogy az ő községében uralkodó szokások szerint — és ezek eléggé tipikusak voltak — az iskolásgyermekeknek a mindennapi misehallgatáson kívül a következő kötelességeik voltak: „Ha temetés volt a faluban, ezen meg kellett párosával jelenniök és a menet alatt gyászdalokat énekelniök... Ünnepeken és vasárnapokon a prédikációt is tartoznak felmondani, nyyanakkor délután a keresztény tanításra és litániára eljönni, s a különféle körmeneteken zászlójuk alatt résztvenni. Megtanulják még az apostoli áldást, s bőven van részük az énektanításban.”²³

Ilyenformán a legelemibb ismeretek elsajátítására, írásra, olvasásra, számolásra nem is igen maradt idő, de meg minden egyéb szükséges is hiányzott hozzá. Aka község jelentése szerint írásra „pad hiánya miatt a folyó évben csak nyolcat lehetett oktatni.”²⁴

Bakonyszentlászlón „a falusi kondás háza szolgált iskolának”. Felsőörsön „a kocsmaház elejét alakították át iskolai célra”, Vörös-

²⁰ Kossuth Hírlapja. 1848. aug. 18.

²¹ Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos, veszprémi püspök egyházlátogatása 1845–46-ban, Veszprém, 1941.

²² Meszlényi A.: i. m. 135. old.

²³ U. o.

²⁴ U. o.

tón „olyan szűk volt a helyiség, hogy az 50–60 gyermek legnagyobb része agyagos földön és nem padlón kuporodott össze s így hallgatta, ha tudta, tanítójának előadásait“.²⁵ A lókúti iskolában „nedves, dohos, sötét kis szobában 66 fiúnak és 49 leánynak kellett összezúfolódnia“. „Ez azonban nem volt nagyítás, sem pedig rémkép, hanem a szűnigazságnak a lerögzítése“ — írja Meszlényi. Ugyancsak ő mondja el, hogy a veszprémi püspök ennek láttára „a sajátjából 25 forintot“ adott a lókúti plébánosnak, ami alig hihető, hogy sokat segített volna a helyzeten.

Ilyen nyomorúságosak voltak az iskolai viszonyok az ország egyik legnagyobb jövedelemmel rendelkező egyházmegyéjében! *A veszprémi püspök és a káptalan ugyanis nem kevesebb, mint 120 ezer hold egyházi birtok után húzta a jövedelmet*, nem utolsó sorban iskolák fönntartása címén. Amellett az iskoláknak fenti állapota is csak úgy volt elérhető, hogy „nem egy helyen uradalmi tisztek, mesteremberek, de maguk a jobbágyok is előteremtették a szükséges költségeket.“²⁶

Tanszemélyzettel sem voltak jobban ellátva ezek az iskolák, mint padokkal és székekkel. „200–300 lelket számláló falvaknál is előfordult, hogy nem volt tanító.“²⁷ „Volt falu, ahol egy tanító közel 200 gyereket tanított.“²⁸ „A tanítók nagy része csak elemi iskolát végzett, ha valaki értelmesebb egyéniséggel kitűnt, tudott szépen írni, jól olvasni, s amellett megtanult orgonálni, az illetőt a plébános, vagy kegyúr máris alkalmaztatta kántortanítónak.“²⁹

Mindezt számbavéve, elmondhatjuk, hogy az 1848-as elemi iskolai törvény meghiusítása éppen annak a katolikus főpapságnak a részéről, amelyet a népoktatás akkori siralmas állapotáért a legnagyobb felelősség terhelt, — a legmélyebben reakciós cselekedet volt. A politikai értelemben való reakciósság és a kulturális téren való maradiság között ugyanis általában szerves kapcsolatot áll fenn.

Nyílt ellenségeskedéssel fogadta a katolikus magas klérus a kultuszminisztériumnak a középiskolai oktatás korszerű átalakítására vonatkozó rendelkezéseit is. Nemcsak azt a rendeletet, miszerint a vallásoktatás a középiskolákban a rendes iskolai oktatás programján kívül kell, hogy történjék és hogy a tanulókat csak vásár- és ünnepnap lehet misehallgatásra kötelezni, nyilvánították az iskolák államosítására való törekvésnek, hanem a kultuszminisztériumnak azt az igyekezetét is, hogy a középiskolákban tankönyvekből tanítsanak és az elavult osztálytanítási rendszer helyébe a szakosított tanítás lépjen, ami különben azóta mindenütt elterjedt.³⁰

A katolikus egyház vezetői az egyházra nézve sérelmesnek

²⁵ U. o. 129. old.

²⁶ U. o. 131. old.

²⁷ U. o. 126. old.

²⁸ U. o. 132. old.

²⁹ U. o. 137–8. old.

³⁰ Hogy t. i. az egyes tantárgyakat szaktanárok tanítják, és nem egy és ugyanaz a tanár adja elő az összes tárgyakat az illető osztályban.

*nyilvánították a szaktanításra való áttérést és a legélesebben tiltakoztak ellene, noha a vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendkívüli óvatossággal, eleinte az egész országban csak két középiskolában, a piaristák pesti és budai gimnáziumában kísérelte meg a fenti újításokat megvalósítani.³¹ A minisztériumot ezzel kapcsolatban a vezető egyházi körök részéről az alaptalan vádak egész tömege érte. Ugyanezek a körök a pesti piaristákat ugyancsak alaposan meghurcolták a katolikus közvélemény előtt azért, hogy ezek a miniszter fenti rendeleteit, ha tiltakozások közepette és huzódózva is, de *részben* végrehajtották. Nem alap nélkül panaszkodtak a kegyesrendiek ebben az időben a kultuszminiszternek az irányukban megmutatkozott „rágalmazásra és többirányú gyűlölségre”.³²*

A katolikus egyház vezetői ugyancsak egyházellenes támadásnak minősítették és sérelmezték a konviktusok régén elárvult és a diákság erkölceire közismerten rombolólag ható intézményének a megszüntetését. Azzal kapcsolatban, hogy a kultuszminisztérium jó néhány preparandistát poroszországi tanítóképzőkbe akart küldeni — ezek ebben az időben az első helyen állottak egész Európában, — ugyancsak egész hajszát indítottak a minisztérium és annak vezetői ellen. Úgy igyekeztek a dolgot feltüntetni, mintha a kuituszkormányzat katolikus ifjakat a katolikus alapítványok pénzén református tanítóképzőkbe akarna küldeni. A vádaskodás és heccelődés olyan erővel folyt, hogy Szász Károly vallás- és közoktatásügyi államtitkár, Eötvös Józsefnek fő segitőtársa, majd ez utóbbinak visszavonulása után egy időre a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetője és mint ilyen, az Eötvös által megindított reformok végrehajtója, a valótlan vádak ellen élesen tiltakozni volt kénytelen és a Honvédelmi Bizottmánytól kérni védelmet a katolikus klérus támadásaival szemben.³³

Ugyanígy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyik-másik vezető tisztviselője, mint Szőnyi, kénytelen volt a kormány hivatalos lapjában, a Közlönyben, nagy cikkben foglalkozni a kultuszminisztériumot katolikus részről, nevezetesen a Religió és Nevelés c. katolikus lap részéről ért támadásokkal és vádakkal. Szász Károly is és Szőnyi is részletesen megcáfolták ezeket a vádakokat: bebizonyították, hogy a katolikus alapítványokat nem használták fel rendeltetésüktől eltérő célokra, hogy a poroszországi tanítóképzőkbe kizárólag államköltségen küldték az ösztöndíjasokat, hogy

³¹ A Közlöny 1848 nov. 3-án (146. sz.) hírül hozta, hogy a budai és pesti gimnáziumban a következő változások lesznek: 1. Az osztályrendszer helyett szakrendszer lép életbe. 2. A tanárok kegyesrendiek. 3. „A vallás magántanulmány legyen és a szülőkre hagyassék gondoskodni arról, hogy fiatal a vallásoktatást illető lelkészektől vegyék. Ezen oktatásnak a kiszabott, rendes közleckén kívüli órákban kell történnie és ünnep- és vásárnapokat kivéve templombajáráásra a növendékek ne szoríttassanak.” 4. A tanárok tankönyvekből tanítsanak, hogy a tanulók ideje az anyag leírásával ne legyen kevesebb, stb.

³² Hajdu: i. m. 129. old.

³³ U. o. 88–90. old.

a katolikus ifjakat nem is állt szándékukban nem katolikus tanítóképzőbe küldeni, hogy a szakrendszer bevezetésének finanszírozása is tisztára az állam költségére történt, és hogy ezeknek a reformoknak egyáltalában nem a katolikus vallás támadása a célja, mint ahogy ezt a püspöki kar feltüntetni igyekezett."

A világosi vereség után nem is késlekedett a magyar püspöki kar a rémuralom égisze alatt mindazokat a korszerű újításokat, amelyeket a nemzeti kormány az iskolaügyek terén életbeléptetett, megsemmisíteni és a közoktatást megint egyházi ügyvé zsugorítani. A magyar katolikus egyház vezetői ezen a téren is a császári reakcióval karöltve jártak el. Valószínűleg nem alap nélkül érezte indítatva magát az 1851-ben Bécsben járó „püspöki bizottság” (Scitovszky hercegprimás, Karner győri püspök és Ranolder veszprémi püspök személyében), hogy legmélyebb hálájának adjon kifejezést a bécsi önkényuralmi kormányzatnak annak iskolapolitikájáért.

„A bizottság” — olvassuk a feliratban — „hálás elismeréssel vette tudomásul, hogy a magas kormány el van tökéltve az általános népnvelés szent ügyét... az egyetlen szilárd, nevezetesen vallás-erkölcsi alapra fektetni és az egyház kezébe helyezni, amely leginkább van hivatva e munkára.” (Zu jenem Werke hauptsächlich berufen.)²⁵

Kötővs József és Szász Károly alkotásaiból valóban kő kövön nem maradt. A tényleges változások, amelyek a szabadságharc idején közoktatásunk terén végbementek, nem voltak nagyok, nemcsak a háborús helyzet és az országot ért idegen megzallás stb. következtében, hanem főképp azért, mert a katolikus magas klérus keresztes háborút hirdetett, nem az idegen ellenség, hanem a magyar kormány haladott szellemű iskolapolitikája ellen. Be sem várva a császári csapatok végleges győzelmét, azokon a területeken, ahol Windischgrätz, majd Haynau lett az úr, sietett visszaesínálni az oktatás terén azt a keveset is, amit a felelős magyar kormány szervei alkottak. A szabadságharc bukásával aztán tort ült a reakció közoktatásunk terén is. A magyar katolikus egyház vezetői nem csináltak titkot abból, hogy ezt örömteljes eseménynek, saját győzelmüknek tartják.

²⁴ Az érdekes az, hogy minekután a megtámadottak a fenti vádakát illetékes kormánysszervek előtt részletesen megcafo lák, a katolikus egyházi körök ezeket a vádakát nyugodtan tovább hangoztatták, mégpedig nemcsak 1848—49-ben. Katolikus egyházi szervezők a szabadságharc óta eltelt száz eeztendő alatt is állandóan ismételtették ezeket a vádakát, mégpedig mint bebizonyított tényeket, amelyek az első magyar felelős minisztérium és általában Kossuthék katolikusellenességéről tanuskodnak. (L.: Szemneez Béla: Katolikus autonómia; Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848—49-ben; Kertész Pál: Gonczeczky Jánosról, szabadságharcunk vértanujáról stb.) Maga ez a körülmény bizonyítja, hogy a sérelmezéseknek politikai célja volt: a szabadelvű kormány diszkreditálása.

²⁵ Roskoványi: Documenta catholica, IV. kötet, 453. old.

6. „EGYHÁZELLENESÉG“ VÁDJA A NEMZETI KORMÁNYZATTAL SZEMBEN

Klerikális körök egyházellenesnek igyekeztek beállítani a kormányzatot, hogy a nép körében bizalmatlanságot támasszanak vele szemben.

A vádaskodás a kormány ellen ezen körök részéről rendkívül éles, sokszor féktelen formákat öltött. A katolikus egyház köriratainak, lapjainak stb. lázító hangjáról, mind a kormányhoz, mind a lapokhoz sok panasz érkezett az ország minden részéből. A *Religió és Nevelés* című katolikus egyházi folyóirat a vallás- és közoktatásiügyi minisztériumról a következőket írta:

„Főelleneink székhelye kétségkívül a kultuszminiszteri osztály. Itt kovácsoltatnak azon finom tervek, melyek által a magyar katolikus egyház behálózva, s a tökéletes tehetetlenség állapotába süllyesztve lassanként léteterejének minden eszközeitől megfosztassék.“

„Nem lehet állapotunk jobbulására reményünk. míg egyházunk és iskoláink alapítványai a minisztérium rendelkezései alatt nyögni fognak.“¹

„A kormánypárt mindent elkövetett, hogy a népet elámítsa“ — olvassuk a *Religió és Nevelés* 56. számában.²

„Nálunk rendszeresen dekatholizáltatni céloztatott a nép. . . Mi is nemsokára a svájci katolikusok sorsára jutunk, ahol már nagyban fosztatik meg a katolikus egyház mindenétől. mégpedig a szabadság nevében.“³

A *Religió és Nevelés* szerint a „szabadság“ az oka mindennek!

„... Most, 8 század után tulajdonunk státustulajdonnak kereszteltetik. Igaz, más időket élünk most, a szabadság idejét és eszembe jut Aesop meséje az oroszlánról, mely mint erősebb, mind a négy részt maga

¹ *Religió és Nevelés*, 1848 november 23. és november 28. sz.

² *Religió és Nevelés*, 1848 november 7.

³ U. o. nov. 23.

számára foglalta le . . . Tudom tehát előre, a hatalmas szabad orosz-
lán ellen nehezen győzedelmeskedhetünk.“⁴

A kormánynak az oktatásügyekre vonatkozó rendelkezéseit egyszerűen „jogtalanoknak és törvényteleneknek“ minősítette a Religió és Nevelés⁵ és attól sem riadt vissza, hogy a kormányrendeletek végrehajtásának megtagadására hívja fel a hívőket.

„ . . . Közös iskoláknak, az egyház minden befolyásától elzártaknak felállítására szándékoltatik nálunk . . . De már ezt, édes hazámfiak, nem engedhetjük. Itt ma azt mondjuk . . . „Istennek illik inkább engedelmeskednünk, hogysem az embereknek.“⁶

A passzív ellenállás fegyverét, mint látjuk, már a száz év előtti klerikális reakció is buzgón ajánlotta.

„ . . . Kérjük a népet, a lehető legnagyobb erővel, hogy vallástalan iskolákba ne bocsássa gyermekeit . . . Mi végtelenül méltóbbnak tartjuk inkább nem taníttatni a gyermekeket, mintsem taníttatni úgy, hogy a tanítás által vallásilag közönyösíttessenek.“⁷

Ezek után érthető, hogy a Kossuth Hirlapja azt írta, hogy a Religió és Nevelés szerkesztője

„a legvilágosabban lázít, midőn a kormányt hamisan gyanúsítva azt a nép és vallás elnyomója gyanánt állítja a nép elé. A felső hatalomnak érdekében áll. ismerni a véleményt, mellyel intézkedései iránt vannak az alattvalók; de ezen hang, melyen Danielik János szól, nem a véleménynyilvánítás, nem is a panasz hangja, hanem a legnyilvánosabb izgatás, melynek veszélyes következményei lehetnek.“⁸

Igaztalan volt a magas klérusnak az a vádja a kormánnyal, különösen a kultuszminisztériummal szemben, hogy a katolikus egyház vezetőit ignorálja. Eötvös József már június elején tanácskozásra hívta magához a katolikus püspöki kart az egyházat és a közoktatást érintő kérdések tárgyában. E többnapos értekezlet után Eötvös külön felhívásban kérte fel a katolikus püspököket, hogy az

⁴ U. o.

⁵ U. o. 1848 dec. 3.

⁶ U. o. 1848. nov. 30.

⁷ U. o. 1848 dec. 3.

⁸ Kossuth Hirlapja, 1848 november 21. „Ismét egy jezsuita“ c. cikk. A kormány félhivatalos lapja nem esett túlzásba, amikor a katolikus hivatalos folyóirat egyik főmunkatársának, Danielik Jánosnak szerepéről ilyen hangon írt. A Religió és Nevelés Danielik János szerkesztésében Windischgrätz bevonulása után, akkor, amikor a kormánysszervek és a nemzeti irányzatú lapok Debrecenbe mentek, továbbra is megjelent a fővárosban, és hasábjain a legfékeltlenebb uszítás folyt a nemzeti kormány és Kossuth ellen. A bécsi kormány a szabadságharc leverése után Danielik Jánost érdemei elismeréséül az uralkodó helybenhagyásával egri főkanonokká (magister canonicus-szá) léptette elő. (Bécsi Állami Levéltár, Ministerraths-Protokoll, 1849. No. 29/15.)

„elintézetlenül maradt vallási kérdéseknek az egyenlőség és viszonyosság elvein alapuló és az ország megnyugtatóására szolgáló megoldása céljából közöljék vele írásban a tárgyra vonatkozó nézeteiket, még a közelgő országgyűlés összeülte előtt“.⁹

Eötvös üdvözölte a katolikus nemzeti zsinat összehívását a klérus részéről és annak támogatását ígérte. A kormány tényleg ki is tűzte 1849 augusztusára ilyen zsinatnak a megtartását, de erre már az ország akkori viszonyai között nem kerülhetett sor.

A klérus kívánságainak igyekezett eleget tenni: a kormány, amikor sietett őt, már régen megüresedett főpapi széket: a csanádi, szepesi, fehértvári püspöki székeket, az egri érseki széket és az esztergomi érseki és hercegprimási méltóságot betölteni. Ezeket a főpapi székeket a bécsi udvar, a már fentebb említett okoknál fogva (lásd 331. old.) hosszabb ideje betöltetlenül hagyta. Nem úgy a felelős magyar minisztérium. A kormányt ezért a nagy szolgálatkészségeért a klérussal szemben a baloldali körök részéről némi szemrehányások is érték. Madarász László hozta elő az országgyűlésen, hogy „mikor pénz nincs, az ilyen helyeket üresen hagyni hazafiság“.¹⁰

Emellett a kormány kísérletet sem tett, hogy a főpapi székek betöltésénél politikai befolyását akár a legkisebb mértékben is érvényesítse. Beleegyezett, hogy olyan hirhedten reakciós figura, mint amilyen a szatmári püspök, Hám János — közismerten a bécsi udvar kreaturája — volt, kerüljön a hercegprimási székbe és ezzel a magyar katolikus egyház élére. Nem véletlenség, hogy Hám János kinevezése „nagy örömet okozott“ az udvarnak.¹¹ Annál nagyobb megdöbbenést, egyenesen megrökönyödést váltott ki nemzeti és haladó körökben.

„Soha még kinevezés nagyobb botrányt nem okozott.“ — írta a baloldali „Március Tizenötödike“ — „Hám János teljes életében a legíróztatóbb pecsovics volt, ultraloyalista és az abszolutizmus leg hívebb támasza egész a fanatizmusig. Ha Hám Jánoson állott volna, a világ ezer esztendő alatt egy lépést sem tett volna előre... A haladás embereit cane peius ex sanguine gyűlölte, Wesselényit, Kossuthot szívében exkommunikálta. Klerikusainak még a Pesti Hírlap olvasását is megtiltotta.“¹²

Csakhamar bebizonyosodott, hogy a kormány Hám János esetében valóban túlságosan engedékenynek bizonyult: ez a minden nemzeti érzésből kivetkőzött főpap csak a vezető egyházi körök önző érdekeit tartotta szem előtt, az idegen uralmat fenntartás nélkül kiszolgált és történelmünkben a hazaáruló prototípusa lett.

Hogy a kormány, nevezetesen Eötvös József kultuszminiszter,

⁹ Hajdu J.: i. m. 67. old.

¹⁰ U. o.

¹¹ Pap D.: i. m. I. kötet, 332. old.

¹² Hám János emlékiratai. 47. old.

¹³ Március Tizenötödike. 1848 június 3. 343. old.

inkább hajlott a túlzott jóhiszeműségre, mint a gyanakvásra a főpapokkal szemben, matatja Haulik zágrábi püspök esete is. Amikor a baloldal több képviselője (Madarász László, Perczel Mór, Pálóczy és mások) az országgyűlés 1848 aug. 3-i ülésén¹⁴ felvetették a kérdést, hogy Haulik zágrábi püspök hír szerint 100.000 forintot adott Jellachichnak a pártütés előmozdítására és követelték, hogy „e tekintetben lehető leghamarabb a legszigorúbb intézkedések tétessenek”, nevezetesen a muraközi egyházkerületet sürgősen válasszák el a zágrábi püspökségtől, hogy „semmi pénz ne menjen a fellázadt tartományokba” és a pártütés lángja ne csaphasson át a Muraközre is — Eötvös József Haulikot formálisan védelmébe vette.

„Ha mindjárt a zágrábi püspök soba semmi különös buzgalmat nem tüntetett is ki a magyar nemzetiség iránt, arról még sincs tudomása, hogy a magyarok ellen bujtoztatna. Országgyűlésre is azért nem jött, mert meghagyta neki, hogy maradjon otthon megyéjében és csilapítsa a kedélyeket. Neki semmi adata nincs a zágrábi püspök ellenséges viseletéről.”¹⁵

Reakciós egyházi körök az alsópapságnak a tized következtében megrendült anyagi helyzetét sem mulasztották el az új rend elleni izgatásra felhasználni. Úgy igyekeztek a kormányt beállítani, mint amely nem törődik a lelkészek anyagi gondjaival, ellentétben az „ó-rendszer gyámuraságával”, amelyről a Religió és Nevelés azt írta, hogy „igazságos, sőt kegyes volt” és a papság szükségait „meltányolni tudta.”¹⁶

Ezzel szemben való az, hogy a férfiak, akik az 1848-as nagy nemzeti és polgári reformokat végrehajtották, soha, semmilyen tekintetben, így anyagi kérdések tekintetében sem hagyták el a méltanyosság álláspontját a papsággal szemben. A tized megszüntetéséről szóló törvényt kimondotta, hogy az állam köteles az alsópapságnak „illő ellátásáról” gondoskodni.”

A kormány és a hatóságok energikusan szembeszálltak a jobbágyi kötelezettségek megszüntetéséről szóló törvény olyan egyébként igen gyakran előforduló értelmezésével, mint hogyha ez a törvény azt jelentené, hogy a hívők a pap és a tanító további ellátásáról egyáltalában nem kötelesek a jövőben gondoskodni. A hívőknek a lelkészek és tanítók ellátását illető köteleességeit „szerződésben megállapított” kötelezettségnek nyilvánították az illetékesek és teljesítésüket szigorúan megkövetelték.”¹⁷

¹⁴ Pap D.: i. m. I. k. 314–316. old.

¹⁵ U. o. 315. old. — Annál érdekesebb Eötvös válasza, mert akkor mondta el, amikor a lapok már megírták, hogy Haulik zágrábi püspök Rajachichhoz, a karloviçi metropolitához hasonlóan a magyarellenessé mozgalom egyik fő szervezője és támogatója.

¹⁶ Religió és Nevelés, 1848 dec. 7.

¹⁷ 1847–48. évi országgyűlési Irományok, 62. sz.

¹⁸ A kérdésnek ilyen szellemű elintézéséről tanuskodnak a pest-

Az alsópapság nehéz anyagi helyzetével kapcsolatban az izgatás a tized megszüntetéséről szóló törvény elfogadása után rögtön elkezdődött és később még inkább fokozódott, minthogy a kormány, anyagi eszközök híján nem tudta ezt a kérdést azonnal megoldani. Hogy a kormány állta kötelezettségét, bizonyítja Kossuthnak az 1849-es költségvetés tárgyalása alkalmával tartott beszámolója, amelyben leszögezte, hogy „a római katolikus lelkészek és káplánok közt is vannak, kiknek élelmi gondoktól ment állapotba helyezéséről gondoskodni a törvényhozás feladata.” 1848 végén a kormány ezer baja között is gondolt arra, hogy anyagi segítségben részesítse az alsópapságot. A Honvédelmi Bizottmány rendeletére a 300.— forintig nem terjedő papi jövedelmeket az állam 300.— forintra emelte fel.” 1849 januárjában Kossuth megint visszatér a kérdésre, hogy az egyháziaknak az elvesztett tizedért kártérítés jár és az ehhez szükséges előmunkálatok megkezdését sürgeti a vallás- és nevelésügyi minisztériumnál.” A kormány helyi segélyek kiutalásának eszközéhez is folyamodott: például a munkácsi püspök felterjesztésére a megye szegény papsága részére 5000 forintot utalt ki stb.”

Kétségtelen, hogy mindez a szükséghez képest távolról sem volt elegendő. De amikor Eötvös a kétségbeejtő helyzetben a püspöki karhoz fordult azzal a kérelemmel, hogy „az egyházi jövedelmeknek netán létesíthető arányosítása útján is próbálkozzanak meg ideiglenes segítőforrásokról gondoskodni“, azaz más szóval, fordítsák hatalmas jövedelmek egy részét a valóban nehéz helyzetben lévő alsópapság felsegítésére, ez a felszólítás az egyházfejedelmeknél megfelelő visszhangra nem talált.” A főpapok atyai gondoskodása az alsópapságról ennyire már nem terjedt ki. Pedig az apostoli szegénység állapotát akkor sem érték volna el, ha jövedelmeikből valamit az alsópapság helyzetének pillanatnyi javítására áldoztak volna.

A katolikus klérus autonómista mozgalmánál — amelyről joggal moudta Kossuth, hogy „különös, nem sok jót ígérő alakban” indult meg az országban” —, nem kisebb visszatetszést szült a nemzet haladószelemű közvéleményében a katolikus papság ugy részének reakciós szerepe az 1848 nyarán lefolyt választásokon.

A lapok — a kormánylapoktól kezdve a Munkások Ujságáig — tele voltak az ország minden részéből érkező panaszokkal, hogy a

megveit levéltárban található jegyzőkönyvek is, nevezetesen az 1848/2169, 2566, 2816, 2955 stb. szám alatt irományok.

¹⁹ Pap D.: i. m. II. kötet, 90. old.

²⁰ Közlöny, 1848 dec. 22.

²¹ Közlöny, 1849 jan. 26.

²² U. o.

²³ „A hivatkozott miniszteri rendelet azonban nem lehetett túlágoosan hatásos, mint azt a tovább sem szünetelő panaszok bizonyítják” — jegyzi meg Hajdu J. (i. m. 62. old.)

²⁴ Kossuth Lajos iratai, VIII. kötet, 340. old.

katholikus egyházi személyek mindenütt a reakciós jelölteket támogatják, érdekükben vad korteskedést űznek, amelynek folyamán attól sem riadnak vissza, hogy a vallási fanatizmus tüzét szítsák, felekezeti ellentétekre spekuláljanak.

A Pesti Hirlap pl. 1848 június 2-i számában arról ír, hogy Komárom megyében a katolikus papok

„nem áttallották a XIX. sz. közepén a vallást használni fel és a népet azzal ámitani akarni, hogyha nem katolikuszt választanak, vallásuk el lesz taposva“.²⁵

Ugyanez a lap 1848 június 24-i számában arról ad hírt, hogy Borsod megyében a katolikus papok azzal izgatják a népet, hogy templomaikat elveszik és kálvinistákká kell lenniök, ha protestáns jelölteket választanak. A verekedésben a papok személyesen vezették a népet.“ Hasonló hírrel jöttek Ugocsa megyéből,“ Moson megyéből,“ Selmecről,“ Zemplénből.“

Voltak panaszok a református papokra is, de kétségtelenül sokkal ritkábban. Így a Pesti Hirlap 1848 augusztus 18-i számában olvasunk egy levelet Tornából, amelyben a következők állnak:

„... Vallási ingerültség meg van nálunk, ez igaz, hanem ez egy-két katolikus és református lelkész álnok műve... kik még nem áttallották a nemzetöröket is bujtogatni, hogy fel ne esküdjenek, ha a kapitány, vagy hadnagy nem az ő vallásukon van“.²⁶

Az egyházi előljárók nem ritkán körlevelet intéztek a helyi plébánosokhoz a reakciós képviselőjelölt érdekében. Ilyen esetet hoz fel a Március Tizenötödike 1848 július 1-i számában a sziráki választásokkal kapcsolatban. Ugyanez a lap írta, hogy a fehérvári papok a május 8-i tisztújításkor azért agitáltak, hogy protestáns ne válasszanak tisztviseelőnek. Ennek eredményeképpen olyan egyén jutott be a polgármesteri székbe, hogy „Apponyi is őt nevezte volna ki királyi felügyelőnek“.

Hogy a lapok nem túloztak, amikor arról írtak, hogy a klérus a legtöbb helyen a legközvetlenebbül résztvesz a reakciós képviselőjelöltek érdekében folytatott korteskedésben és hogy eközben eszközeiben nem nagyon válogatós, bizonyítja Kossuth Lajosnak az 1848 március 28-i kerületi ülésen tett felszólalása, amelyben megemlítette, hogy egyes egyházi birtokokon 100 forintot is adnak egy-egy reakciós szavazatért.“

²⁵ P. H. 1848 jún. 2. 513. old.

²⁶ P. H. 1848 jún. 24. 585. old.

²⁷ P. H. 1848 jún. 26. 593. old.

²⁸ P. H. 1848 júl. 1. 608. old.

²⁹ P. H. 1848 júl. 7. 627. old.

³⁰ P. H. 1848. júl. 20. 671. old.

³¹ P. H. 1848 aug. 18. 771. old.

³² Geheime Landtagsberichte. Országgyűlési Levéltár, 76. fasc. 11.324. Szalay István titkos rendőri jelentése. Másolat.

A Március Tizenötödike augusztus 16-i számában a váci egyházmegye papjainak „terrorizmusáról” jelent meg panasz. Ugyanennek a lapnak 1848 június 23-i számában pedig arról olvasunk, hogy „Győrben a papok körlevelet kaptak, hogy álljanak ki erőteljesen, mert a katolikus vallást végkép el akarják nyomni”. Ugyanígy hírek érkeztek Sáros megyéből. „A papok izgatnak a protestánsok kinevezése miatt” — írta a Március Tizenötödike 1848 május 11-én. Vas Gereben lapjában, a „Nép Barátja”-ban olvassuk:

„Hazám fia! Pápisták! Némely püspöki megyében, mint pl. a győriben, azzal rémítenek benneteket, hogy a calvinisták és lutheránusok el akarják venni a ti diplomaitokat, hogy a ti diplomaitokból lóistállót akarnak csinálni. Az egész dologban, de csak egy szó sem igaz.”³³

Ezeknek az izgatásoknak eredményeként valóban sikerült sok helyen kiélezni a helyzetet katolikusok és reformátusok között és a felekezeti sovinizmus mákonyával elszédíteni a népet.

Klerikális körök részéről a politikai heccelődésnek egyik fő jelszava volt, hogy az egész nemzeti mozgalom, Kossuthék irányzata és a kormány politikája tulajdonképpen nem más, mint a katolikusok ellen irányuló *protestáns maffia*, aminek célja a katolikusokat minden hivataltól megfosztani, őket minden tőren elnyomni. Maguknak a katolikus egyházfőknek pozsonyi tanácskozásairól szóló emlékirat is mind a reformmozgalmat, mind a szabadságharcot a protestáns szellem uralomrakerülésének igyekszik feltüntetni.

„Honunkban, úgy mint a szomszéd Németországban, jó idő óta a protestantizmus vezérli a politikát . . . A kormányok és törvényhozó testületek a protestantizmus szellemében döntenek el az egyházi és iskolai nagy kérdéseket és a katolicizmus szellemétől távozásukban magukat a szabadelvűség terén lenni képzelik.”³⁴

Hogy mennyire el volt terjedve nemcsak a vezető egyházi, hanem a világi katolikus körökben is az a felfogás, hogy az egész szabadelvű mozgalom, a reformkorszak haladó törekvései és a szabadságharc lényegében protestáns maffia, mutatja gróf Andrassy Györgynek, közismert konzervatív párti klerikális főúrnak 1849 januárjában Hübnerhez intézett bizalmas memoranduma. Andrassy György ebben a beadványában többek között a szabadságharc elemzését igyekszik adni és az események tulajdonképpeni mozgató erőire rámutatni. A beadvány a császári csapatok által megszállt Pozsonyban íródott, szerzője a magyar arisztokrátiák többségéhez hasonlóan bevárta a császári csapatokat, hitet tett az udvar mellett, és a legélesebben elítélte Kossuthék „lázasát”.

³³ Nép Barátja, 1848 júl. 9. 79—80. old.

³⁴ Emlékirat, 30. old.

„Magyarországnak jelenlegi lázadó felkelése túlnyomóan protes-
táns” — írja Andrassy György — és ebben a tekintetben a Boeskey-,
Thököly-, Rákóczi-félenek egy rosszabbított és kicsinyített formában
való új kiadása. Hogy a magyar lázadás mindenekelőtt protestáns
jellegű, arról mindenki, aki keletkezését a legkisebb figyelemmel is
kísérte az országban, meggyőződhetett. Kik bizonyultak a tömeg-
felkelésnél a legélénkebbeknek? Protestánsok. Felvetődik a kérdés,
kik voltak azok a protestánsok, akik a dinasztia és az ország érdekeit
a konzervatív párt eszelmében, akár a legkisebb mértékben is őszin-
tén szorgalmazták? Amennyire én tudom, egyetlen egy sem akad,
akit meg lehetne nevezni. Az egész protestáns világ, mind a két fele-
kezethez tartozó egész protestáns tábor ujjongva üdvözölte a nem-
zeti mozgalmat. Innen a latin nyelvnek oly brutális módon való
üldözése, innen végül a független, önálló, demokratikus Magyar-
országnak a jelszava, a *pragmatica sanctio* kiküszöbölésével, amivel
a protestáns ügyet vették biztosítani.”³⁵

Kétségtelen, hogy a tényeknek ilyen beállítása a magyar sza-
badságmozgalmak eljelentéktelenítését, emléküik meghamisítását
célozta. A konzervatív és klerikális köröknek érvelése a protestáu-
sok ellen helyenként szóról szóra ugyanaz, mint napjainkban az
antiszemitáké, mint ahogy a felekezeti ellentétek ilyen szításának
ugyanaz a „társadalmi funkciója”, mint az antiszemita izgatásnak.

„... A tulajdonképpeni vezetők mind, egyes ú. n. katolikusok kivé-
telével, protestánsok” — írja Andrassy. — „A március óta kineve-
zett hivatalnokok... a tisztek, az ú. n. hadserg... Az összes megyei
és városi választásoknál láttuk, hogy a protestánsok voltak a leg-
aktívabbak és legélénkebbek. Tehetségtelen és elvakult katoliku-
sokat és olyan embereket, akiknek semmilyen hitük nincs, prote-
száltak és mindenütt előtérbe állították őket, mint szabadelvűeket,
mint a lelkiismereti szabadság nemes előharcosait. A karzatok
vezetői (mindenki tudja milyen befolyást gyakoroltak ez k) pro-
testáns vezetés alatt álltak... Ha netán valamilyen mozgalom lát-
szólag nem volt protestáns eredetű, úgy annak a szálait csak a
második harmadik kézig kellett követni ahhoz, hogy az ember
meggyőződjék ennek ellenkezőjéről.”³⁶

Ennek a felfogásnak a hívei és terjesztői nemcsak a Habsburg-
ellenes magyar nemzeti szabadságharcok diszkreditálását, felekezeti
harccá való degradálását célozták, fenti érvelésükkel mást is
akartak. Ha a magyar szabadságmozgalmak lényegében katolikus-
ellenes felekezeti mozgalmak voltak, úgy ebből logikusan követke-
zett, hogy a magyar nemzeti szabadságtörekvésekkel szemben az
udvarnak még az eddiginél is fokozottabban a katolikus kérésra
kell támaszkodnia, annak tekintélyét és befolyását kell még job-
ban növelnie. *A klerikális körök erre a vezetős szerepre a szabadság-
harc elleni reakciós mozgalomban valóban igényt is tartottak.*

³⁵ Bécsi Állami Levéltár. Schwarzenberg-hagyaték, Kabinetarchiv
Secreta, Fasc. 10. No. 203. (IV)

³⁶ U. o.

A katolikus püspököket éppúgy, mint a klerikális világi főuraikat, akik a nemzeti függetlenségi harcot katolikusellenes felekezeti ügyé akarták lefokozni, nyilvánvalóan nem zavarta az a körülmény, hogy Deák Ferenc, Batthyány Lajos, Eötvös József, Teleki László, Horváth Mihály és annyian mások a szabadságharc vezetői közül nem protestánsok, hanem katolikusok voltak.

És akik protestánsok voltak?

Feltehető Kossuthról, hogy nem nemzeti, hanem felekezeti szempontok vezették? Kossuth és a szabadságharc többi vezetői ellen felhozott annyi felháborító vád közül talán ez a legfelháborítóbb. Pedig ezt a vádat nem egy, főképp katolikus egyházi szerző, munkájában nyíltan vagy burkoltabb formában, de megtaláljuk.

Há az 1848–49-es magyar nemzeti kormányzatot a katolikus egyházi kérdésekben tanusított rendkívüli óvatosság s a katolikus papság megnyerésére való őszinte törekvés jellemezte általában, úgy Kossuthot különösen. Hogyha a katolikus papság zömét a nemzeti ügynek megnyerni nem sikerült, úgy ez semmiesetre sem a magyar szabadságharc vezetőin, legkevésbé Kossuthon múltott. Kossuth mindent megtett, hogy a katolikus papság részéről a jóindulat legkisebb megnyilvánulását is elismeréssel honorálja s a magyar nemzeti kormány és a katolikus egyház együttműködését megkönnyítse.

Kossuth alakját fel sem képesek mérni azok, akik felekezeti elfogultsággal, katolikusellenességgel vádolják ezt a nagy magyar államférfit. Kossuthot tevékenységében kétségtelenül állampolitikai szempontok, a magyar szabadságharc érdekei, a magyar függetlenség szempontjai vezették és nem felekezeti szűklátókörűség. Ezzel magyarázható, hogy ő, akinek úgyis mint az első felelős magyar minisztérium tagjának, még inkább mint a Honvédelmi Bizottmány elnökének, majd kormányzónak, a katolikus klérus nagy részének szabadságharc alatti magatartására vonatkozólag elég keserű tapasztalatai voltak, utólag céltudatosan mindig azt hangsúlyozta, ami a katolikus egyházi körök magatartásában a magyar szabadságharcra szemben pozitív volt.

„En egészen véve” — írta Kossuth 1871-ben az emigrációban — „a magyar katolikus klérus hazafisága iránt mindig igen nagy elismeréssel viseltetem. Még számkivetésemben is nem egyszer vettem magamnak alkalmat, a „No popery”³⁷ szenvedélyben rajongó protestáns tömegek előtt ezen elismerésemnek kifejezést adni, s a magyar katolikus klérust egy tiszteletreméltó kivétel példaként állítani, ellentétben a hazát s hazafiságot megtagadó ultramontanizmus hadseregével.”³⁸

Az 1848–49-es szabadságharc vezető körei, a haladó sajtó általában minden alkalmat megragadott, hogy kiemelve a nevét azok-

³⁷ „Nem kell pápaság”.

³⁸ Kossuth Lajos iratai, VIII. k., 342. old.

nak az egyházi személyeknek, akik magatartásukkal nemzeti érzésükről tettek tanúságot, keresték az alkalmat, hogy a katolikus egyház részéről hazafias cselekményeket ösztönözzenek.

Igy az Országos Honvédelmi Bizottmány szükségesnek tartotta Popovits Vazul, egyesült görög püspöknek dicséretes tevékenységéért a Közlönyön keresztül elismerését kifejezni." A Pesti Hirlap 1848 május 20-i számában hirt közöl arról, hogy egy katolikus lelkész 200 forintot küldött be, amit a haza védelmére ajánl fel." Kossuth Hirlapja külön megemlékezett Kollár Henrik bencésről, aki Balatonfüreden az oltár előtt olvasta fel Kossuth felhívását az ország népéhez. A tudósítás a következő lelkes szavakkal fejeződik be:

„Fel tehát hazánk lelkészei, kiknek a nagy szerencse jutott, hirdesétek az Úr oltára előtt hazánk igazságos ügyét, világosítsátok a népet és akkor mentve minden”.³⁹ (a)

Nem volt ebben a tekintetben kivétel a szélsőbaloldali sajtó sem. Ez utóbbi nem kisebb gaudiummal fogadta egy-egy pap hazafias magatartásának a híret, mint a kormány sajtó s azzal vállaltva igyekezett a katolikus papságot hazafiúi kötelességének teljesítésére buzdítani. A Március Tizenötödikét és a Munkások Ujságját különben is nagy előszeretettel keresték fel hazafias szellemű lelkészek, kántortanítók tudósításaikkal, a haza oltárára szánt adakozásaikkal stb. Még akkor is, amikor a katolikus főpapság ridegen elutasító álláspontja a nemzeti ügygel szemben egyre több módon nyilvánult meg, elég volt részükről a móltányosságnak legkisebb jele, hogy még a baloldali sajtó is reményt kapjon arra vonatkozólag, hogy a katolikus főpapok még hasznára válhatnak a nemzeti ügynek.

Igy a Munkások Ujságja a katolikus püspöki karnak 1848 októberében az uralkodóhoz intézett békéltető feliratával kapcsolatban ugyan megírta, hogy ebben az írásban sok az elégtelenség, a törekvés hátsó kapukat nyitvatartani — amely feltevése, sajnos, igaznak bizonyult —, azért mégis annak a reménynek adott kifejezést, hogy a papság még a nép élére fog állni és felszólítja a „minden rendű s vallású főpapokat”

„Menjetek elől, vezessétek a népet! Mondjátok meg neki, hogy szent harc ez, melyet jelenleg Magyarország küzd! Mondjátok meg nekik s győzzétek meg szentelt ihlettséggel!”⁴⁰

A Munkások Ujságja 1848 december 8-án lelkes cikket közöl egyes nagyváradi katolikus papok hazafias magatartásáról.⁴¹

³⁹ O. H. B. iratai, No 1070/3. 1848 okt. 14.

⁴⁰ P. H. 1848 61. sz., 487. old.

⁴¹(a) K. H. 1848 december 31. 681. old.

⁴² M. U. 1848 nov. 10. 558. old.

⁴³ M. U. 1848 20. sz. 84. old.

A Március Tizenötödike 1848 december 26-i száma megemlékezik Perlaky László piaristáról, aki három darab körmőci aranyat tett le a szerkesztőségnek a honvédhuszári vitézség megjutalmazására.⁴³ Még nagyobb lelkesedéssel írt a lap azokról a papokról, akik tevékeny szerepet játszottak 1849 tavaszán abban, hogy a függetlenségi nyilatkozat méltó keretek között proklamáltassék. Ilyen tényekről emlékezik meg a Március Tizenötödike 1849 július 1-i száma is.

Általában ami az 1848–49-es baloldal sokat emlegetett antiklerikalizmusát illeti: kétségtelen, hogy a baloldal volt leginkább résen a reakció mindennemű megnyilatkozásával, így a papi reakcióval szemben is és ment el legtovább az ellene való harcban is. De hogy ugyanakkor a baloldal mennyire mentes volt a felelőtlenségtől, mennyire alá tudta rendelni a klérus oly sok reakciós ténykedése által táplált antiklerikalizmusát a magasabb nemzeti érdekek, a politikai helyzet követelményeinek, s hogy ellenzéki volta ellenére is mondhatni kormányzati felelősséget érzett ebben a kérdésben, azt nemcsak a baloldali sajtónak fentebb idézett megnyilatkozásai bizonyítják. Nagyon szemléltetően mutatta ezt többek között Irányi Dániel felszólalása az elemi oktatás körüli parlamenti vitában. Irányi ugyan nem volt hajlandó lényeges alapelveket feláldozni, s ilyennek tekintette azt, hogy „a nevelés a státus ügye, s ehhez a vallásnak, az egyháznak semmi köze“, de ugyanakkor inkább le akarta vétetni a napirendről ezt a kérdést, semhogy az politikai bonyodalmak okozója legyen.

„Van előttem egy ideál és ezt úgy tartom, közös a kultuszminiszter úrral... hogy a hitfelekezetek közti választófalak minél előbb leomoljanak és a kezdet erre nem lehet más, minthogy ezen választófalak felbontása az elemi iskolákban kezdessék meg. De úgyhiszem, ismét közös azon ideálunk is, miszerint Magyarország függetlensége bármi által ne kockáztassék, s én amaz előbbi ideált egy főbb ideálnak kész vagyck alárendelni, mert azt hiszem, hogyha most oly gyökeres reform behozatalát mondanánk ki: *úgy felhívva érezné magát a vakbuzgóság s a reakció a polgárok nyugalma felzaklatására*, s ez által ama főbb ideált, a haza biztosságának helyreállítását talán kockára tennők“.⁴⁴

Madarász László és mások a baloldaltól, kétségtelenül meszebb mentek, amikor a katolikus javak azonnali szekularizációját, a közoktatás teljes államosítását stb. követelték, azonban ők sem mentek túl — még legradikálisabb követeléseikben sem — a következetes polgári szabadelvűség posztulátumainál és jóval innen maradtak azon a harcos egyházellenességen, ami általában az angol, a német, de főképpen a francia radikalizmust jellemezte.

⁴³ M. T. 1848 dec. 26.

⁴⁴ Az országgyűlés 1848 aug. 3-i ülése. Pap Dénes: i. m. 324–325. old. Aláhúzás tőlem: A, E.

7. AZ EGYHAZFŐK „KÖZÖNYÖS TÉTLENSÉGE“

Azonban a mérséklet és lojalitás általában nem győzte meg a katolikus egyházfőket. A magas klérus minden felszólítás, rábeszélés, buzdítás ellenére sem volt hajlandó hatalmas anyagi erőit és morális befolyását a magyar szabadságharc szolgálatába állítani. A főpapság túlnyomó részében a legcésekélyebb közreműködést is megtagadta a nemzeti ügy szolgálatában. Így pl. a választójogi törvény tárgyalásánál a felsőtáblán ülő főpapok fennakadtak a törvényjavaslat azon pontján, amely a lekipásztoroknak tette kötelességévé, hogy a követválasztásokkal kapcsolatos határidőket kihirdessék. A javaslat e pontja ellen a leghatározottabban felszólalt Ócskay kassai megyéspüspök, Scitovszky pécsi püspök azzal az indokolással, hogy itt „az egyház függetlenségének“ veszélyeztetéséről van szó és hogy nem engedhető meg, hogy a szószékből „politikai izgatás“ folyjon, támogatta Ócskay indítványát. Tudni kell, hogy ebben az időben az ujságolvasás kevéssé elterjedtségére való tekintettel általános szokás volt jelentős közérdekű híreket a templomban kihirdetni. Erre több főrend is rámutatott.

„Tudjuk mindnyájan“ — mondta báró Majthényi László — „amikor különösebb súlyt és nagyobb ünnepélyességet kívánunk adni valaminek, akkor mindig a papságot szólítjuk fel, hogy az egyházi szószékről tegye meg a kihirdetést“.¹

Gróf Teleki László kijelentette, hogy azt el nem ismerheti, hogy a választások kihirdetése izgatás volna. Báró Perényi Zsigmond azon a nézeten volt, hogy „amely pap izgatni akar, anélkül is izgathat“. A főpapok hipokrizisére a legméltóbb választ azonban báró Wesselényi Miklós adta meg.

„Azt hallottam, ... itt előadatni, miszerint egyházi szószékből semmi politikai tárgyakhoz sem illik, sem szabad szólni, ezt én tagadom.

¹ 1847—48. évi országgyűlés, Főrendi Napló, 1848 ápr. 5-i ülés.

Egy papnak legszebb hivatása közé tartozik a népnevelés, és nekünk egyik legszentebb kötelességünk népeinket neveltetni... Miután a népképviselőt létezni fog, azon kell lennünk, hogy minden ember ismerje polgári alkotmányunkat. Ez nagyon szükséges, s e célt csak úgy lehet biztosan elérni, hogyha az egyházi szószékről fog kihirdettetni a népnek az, ami a király, elöljáró, s polgártársai iránti kötelessége és joga.”¹

A fölháborodás (a felsőtáblán!) annál nagyobb volt, mert mindenki tudta — amint erre gróf Forgács József Antal rámutatott — hogy a multban az országos és megyei választások alkalmával

„a szószékről az egyházi tagok több helyeken legjobban korteskedtek. Ha ezt teszik, nem foghatom fel, miért irtóznak a népet oktatni, ami nem izgatás. Ez inkább illik hozzájuk, mint a korteskedés és izgatás.”²

Az 1848. évi felelős magyar minisztérium következetesen vállalta azt, amit Wesselényi Miklós úgy fejezett ki, hogy egy papnak legszebb hivatása a nép fölvilágosítása állampolgári jogai és kötelességei felől. Ennek megfelelően Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1848 május elején körlevélben szőlította fel az összes felekezetek főpásztorait, hogy

„erejüknek minden eszközeivel, minden papjaik és alárendeltjeik által arra hassanak, hogy a nép kedélyét félreértés és rosszakarát fel ne zavarják...”³

Eötvös 1848 júliusában „újólág és ismételve” fordult „minden vallásfelekezetek főpásztoraihoz”:

„Önök, kik a nép millióinak lelki őrei, és az üdvösség útján vezetői, a haza ellen vétenének, ha szent hivatásuknak minden eszközeit ezenfúl is fel nem használnák. hatályos megátlására azoknak, kik a kivíott szabadság gyümölcseit megérlelni nem engedik.”⁴

A főpapok a kormány ismételt felszólításai ellenére is passzívak, mintegy semlegesek maradtak abban a hareban, amely a nemzet és a bécsi udvar között egyre élesebbé vált. Minél nyíltabb formákat öltött fel ez a küzdelem, minél sürűlbbek lettek a vészfelhők a nemzet szabadságának az egén, annál szembeötlőbbé vált a katholicus egyházfejedelmek visszahúzódása a nemzeti ügy védelmétől. A főpapok ilyen magatartása a legnagyobb visszatetszést szűlte a nemzet közvéleményében általában és nevezetesen a hazafias alsópapság körében is. ➔

¹ U. o.

² U. o.

³ Pap D.: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. I. kötet, 88. old.

⁴ Pap D.: Okmánytár... I. kötet, 298. old.

„Mire magyarázzuk ő, főpapok, némaságtokat!” — írta a Kossuth Hírlapjában Barsi József katolikus plébános. — „Minek nézzük mély és makacs hallgatástokat az ítélet ezen napjaiban, hol a kocka Magyarország léte vagy nemléte, fölvirágzása vagy pusztulása fölött elvettetett.

A nép tétováz, a nép ingadoz, a népet ezer ármány hálózza körül. ezer rém ijeszt, ezer álproféta csábítja és pásztorai, atyái, őrei hallgatnak... Midőn képzelétek, hogy a főpapi javakat el akarja venni az ország kezeitekből? Hogy velők a nép vallásos és nevelési szükségait fődözhesse... akkor igenis gyorsak voltatok a népet oly valaminek védelmére fölzaklatni, minek a nép mindig több kárát vallotta, mint hasznát... de most, midőn e népnek hazája, szabadsága, élete, mindene árulólág megtámadtatott, midőn ki akarják a népet törölni az élet könyvéből, most nincs egy közteték, aki akár a trónhoz, akár a táborhoz, akár az elrémült nemzethez intézné ott békítő, itt biztató szavait?...

Hol van Nádasdy, az ősz...?

Hol van Hám, a kegyes, az ország fő püspöke...?

Hol van Lovics, a híres, kinek ékesszólása országszerte ismeretes...?

Hol van Scitovszky, a nyughatatlan, kinek buzgósága nem fukar áldozatokban, ügyekért, melyek a haza jelen veszedelméhez képest semmik?

Hol vannak a magyar egyház egyéb apostolai és kormányzói? vagy nincs szívükbe érzelem a haza iránt, mely őket oly díszes polcra emelé...?

...Midőn követeket kellett választani, akkor igen, akkor minden pap és minden tanító tudta, kit óhajt a püspök választani és kit buktatni; de most nincs főpapunknak szava hozzánk, most ki-kí szabadon követheti a szélvitorla lengését vagy keble sugallatát.”^(a)

Barsi József cikke visszatükrözte az általános hangulatot. Horváth Mihály a katolikus püspökökre vonatkozólag ugyancsak azt mondja, hogy „ezidőben több oldalról vád emeltetett ellenük, mikép azon hatalmas befolyást, melyet a népre helyzetők, hivataluknál fogva bírnak, fel nem használva, közönyös tétlenségben nézik a haza egére tornyosuló vihart.”* „Az országbeli főpapok legnagyobb részének magatartása a nemzetnél már régebben közrosszalással találkozott” — írja Szeremlei is.^(a) Mintegy a közvélemény nyomása alatt született meg a „Magyarhoni püspöki kar” pásztorlevele a hívókhoz, amelyben őket „az új törvények lelkiismeretes megtartására a fejedelem és előljárók iránti kész engedelmességre” intették az egyházfők. Körülbelül ugyanebben az időben — 1848 október 28-án — kelt a püspöki karnak a felirata az uralkodóhoz, amit Hám és Fogarassi vittek el személyesen Olmützbe és adtak át. Ez az utóbbi akció, bár a résztvevő püspököket az udvar részéről utólag sok

^(a) Kossuth Hírlapja, 1848 okt. 5—6.

^{*} Horváth Mihály: i. m. II. kötet. 26. old.

^(a) Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. I. k. 269. old.

[†] Kelt 1848 okt. 25-én, lehozta a Közlöny 1848 november 12-én.

szemrehányás érte, valójában elég naiv kezdeményezés volt. Maga a gondolat Kossuth távollétében született meg, s Kossuth, ha nem is ellenezte, de nem is várt tőle sokat.⁹

Magában az országban a püspöki felirat jobbágynak alázatosságú hangja sokakban visszatetszést szült. Horváth Mihály elmondja, hogy a feliratnak eredeti szövege, amelynek ő volt a szerzője, „csak több kifejezések lágyítása után fogadtatott el egyértelműleg a püspököknek évégett tartott tanácskozmányában.”¹⁰ A Munkások Ujságja azt írta a magyar püspököknek eme feliratáról, hogy az hátsó ajtókat hagy nyitva:

„Ha győz az ármány, előttetek majd azzal mentegetik magukat: hiszen mi szoltunk a királynak, de hiába, nem használt semmi, rajtunk nem múlt! A király előtt pedig majd úgy hízelegnek: Hiszen mi nem tettünk semmit, a nép izgatására, szót sem szoltunk hozzá s így könnyítettük Neked a dadalmat, fölséges úr.”¹¹

Egyáltalában sok olyan rosszaló hang hallatszott, hogy a főpapság a saját maga „bebiztosítása” érdekében nem akar állást foglalni mindaddig, amíg a harc kimenetele bizonytalan: nem akarja elrontani a dolgát sem a bécsi udvarral, sem a nemzettel.

„Most, midőn a nemzet veszedelme még nem bizonyos” — írta Barsi József a főpapoknak — „hallgattok, mert nem akarjátok magatokat sem Bécsben, sem Budán kompromittálni.”¹²

Nyílt színvallásra, határozott fellépésre az udvar ármánykodásaival szemben a katolikus főpapok többsége valóban nem volt hajlandó. Amikor 1848 novemberében a Honvédelmi Bizottmány ülésén a katolikus főpapokat a Bizottmány több tagja arra szólította föl, hogy „a legelszántabb ellentállásnak apostolaiként lépjenek fel hiveik között”, ezt a magyar katolikus egyházfők *megtagadták*, azzal az indokolással, hogy „ilyen működést hivatásukkal, mi a béke és szeretet hirdetése, összeegyeztethetőnek nem tartják.”¹²

Passzivitásuk ilyen indokolása a főpapok részéről egyáltalában nem volt helytálló. Ezeknek a főpapoknak elődjek és utódjaik nem egy háborúban vettek részt, vagy adták arra áldásukat. A katolikus egyház szelleme egyáltalában nem volt túlságosan pacifistának mondható.¹³ Adott esetben pedig nem is elsősorban a fegyver megragadásáról volt szó, hanem a nép hazafias buzdításáról.

⁹ „A főpapság eme föllépésétől többen legalább valamit, sokan semmi eredményt sem vártak. Ez utolsóknak sejtelve teljesült” — írta a Kossuth Hírlapja 1848 november 22-én, amikor az egész akció sikertelensége már nyilvánvaló volt.

¹⁰ Horváth Mihály: i. m. II. k. 28. old.

¹¹ Munkások Ujságja, 1848 november 10-én.

¹² Kossuth Hírlapja, 1848 október 6.

¹³ Horváth Mihály: i. m. II. kötet, 28. old.

¹⁴ Lásd: Pázmány Péter: „Az keresztény vitézek köteleességéről”. 1636.

A legelemibb hazafiúi kötelességteljesítés ilyen megtagadása adta Kossuth Lajos szájába az országgyűlés 1848. december 20-i ülésén a kemény és feddő szavakat, amelyekkel a katolikus klérust arra figyelmeztette, hogy „a nemzettől kapott anyagi jótéteményekért hálával viseltetni köteles”.

„Méltóztassanak megparancsolni a klérusnak, melytől elvdrom, hogy a jövődre nézve jobban teljesítse kötelességét, mely a népnek lelkesítésében áll (dörgő helyeslés)... Igen tisztelt Ház! azért emlitem a klérust, mert kezében igen szép hivatás van: vezetni tudniillik az embereket az üdvösség felé; de vezetni őket a földön a szabadság felé, mert az Isten a szabadságnak istene és ki a népet a szabadságra hívta, az őt az üdvösségre vezeti (köztetszés). Kívánom, hogy e szép hivatását a klérus teljesítse s emlékezzék meg, hogy a nemzet halálát jövőre magának kivívui fogja, de a multa nézve a nemzettől kapott anyagi jótéteményekért hálával viseltetni köteles (úgy van).”¹⁴

A katolikus főpapok nagy részének a magatartását illetőleg tulajdonképpen nem is beszélhetünk „semlegességről” a szó igazi értelmében, inkább a magyar történelemben oly jól ismert „kivárási taktikáról”.

A katolikus főpapság nemcsak hogy nem volt hajlandó haragra buzdítani a híveket a magyar szabadság ellenségei ellen, hanem minden eszközzel igyekezett megakadályozni azt is, hogy a honvédség soraiban egyáltalában harcoljanak katolikus papok. Az egész magyar püspöki kar nevében tiltakozott Hám János a kormánytól az ellen, hogy katolikus papi személyek fegyverrel a kézben kivegyék részüket a honvédelemből; ezt olyan véteknek minősítette, ami az illetőt a katolikus lelkészi pályára alkalmatlanná teszi.¹⁵

A kormány, hogy az egyházzal lehetőleg minden viszályt elkerüljön, a főpapok fenti tiltakozására a felszentelt katolikus papoknak a kötelező katonai szolgálat alól való mentességét rendelte el.

A főpapság azonban még annak is ellene volt, hogy a katolikus papok akárcsak a nemzetőrségbe is belépjenek; az alsópapságnak a nemzetőrségbe való jelentkezését a legnagyobb rosszalással vette tudomásul. Noha Eötvös József kultuszminiszter a kormány nevében hivatalosan felszólította a lelkészeket és tanítókat a nemzetőrségbe való minél nagyobb számú jelentkezésre,¹⁶ a katolikus főpapság a legtöbb esetben megtiltotta az alsópapságnak a nemzetőrségbe való belépést. Sok helyen a kisebb és nagyobb egyházi előljárók még azt is megtiltották az alájuk rendelt papságnak, hogy nemzeti kokárdát viseljen vagy magyarosan ruházkodjék. Kicsinyesen akadályokat gúrdítottak a templomi harangoknak a honvédelem céljaira való be-

¹⁴ Közlöny. 1848. december 22, 917. old.

¹⁵ A püspöki kar beadványát lehozta a „Rel. és Nev.” 1848. júl. 30.

¹⁶ Közlöny, 1848. szeptember 3.

szolgáltatása elé. Húzódoztak, sőt tiltakoztak az egyház tulajdonát képező épületeknek szébesültek elhelyezésére való felhasználása ellen. Legalábbis az ilyen irányú panaszok általánosak voltak. Az a körülmény, hogy a hatalmas vagyonnal rendelkező katolikus főpapok jelentékeny része hideg közömbösséggel nézte a nemzet nagy erőfeszítéseit és semmit vagy jóformán semmit nem tett, hogy a bajokon könnyítsen, a nemzet jelentékeny részének mélységes felháborodását váltotta ki.

„Hol vannak a gazdag főpapok” — kérdi a Kossuth Hírlapja 1848 október 5-i számában — „kik márványpalotákban laknak és aranyserlegekből isszák a föld leghíresebb borait. Hol vannak, hogy nincs ki a haza vérző vitézeinek csak egy pohár vizet nyújtson és a földönfutókká lett ezreknek csak egy kurta szalmatetőt csináltasson a beköszöntő tél idejére? A szent haza völgye és bércei, ormai és rónái szomorúan hangoztatják vissza, hogy Magyarország e vesztes időben főpapjai mintha nem is volnának.”

A katolikus főpapoknak ez a rosszindulatú semlegessége a legtöbb esetben többé vagy kevésbé határozott ellenállást takart a nemzeti kormány rendelkezéseivel szemben, a nemzeti védelem és függetlenségi harc sikeres megszervezésének a megakadályozására. Amikor a kormány a zágrábi püspök, a nyíltan ellenséges, sőt lázadó Haulik magatartásának láttára elhatározta, hogy a mura-közi egyházi kerületet a zágrábi püspökségtől elcsatolja, a katolikus klérus, Hámmal az élen, egyházi jogszabályokra való hivatkozással, tiltakozott ez ellen. Ugyanígy viselkedett a püspöki kar gróf Zichy Domokos veszprémi püspök, a hazaárulásért Görgey által kivégeztetett Zichy Ödön fivérének az esetében. A veszprémi püspök, akinek az első magyar felelős kormánnyal és az alkotmányos rendszerrel szemben táplált ellenséges érzelmei közismertek voltak, még Windischgrätz bevonulása előtt átszökött az ellenséghez. Mikor a kormány őt, mint hazaárulót javaitól megfosztotta és főpapi tisztségéről letette, megint a katolikus egyházfők voltak azok, akik ez ellen tiltakoztak. A magyar katolikus püspökök gyülekezete arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár „igaz, hogy Zichy püspök holléte ismeretlen, azonban egyházilag törvényes helyettest hagyott hátra, így a megye egyházi kormányzata egyházjogilag törvényes állapotban van. Ezért minden egyéb rendelkezés fölösleges, sőt egyházi törvénybe ütköző jogtalan eljárásnak lenné tekintendő.”

Ez az „egyházi jognak” nyílt szembehelyezése volt az ország életérdekeivel, olyan elementáris jogaival, amelyekről nem mondhatott le, ha nem akart a létéről lemondani. S ugyanakkor többé-kevésbé nyílt állásfoglalás volt a hazaárulók mellett. Egyáltalában 1848 decemberében — amikor a fenti püspöki tanácskozás lefolyt — a katolikus főpapok már érezték közeledni a császári csapatokat és ellenséges magatartásuk a szabadságharcra szemben egyre leplezet-

¹⁷ Meszlényi: A magyar kath. egyház... 172. old.

lenebb lett. Az addigi kivárási taktikát, a nemzeti kormányzat intézkedéseinek sunyi szabotálását, a szabadság rendjének „egyházvédelmi” manőverek segítségével való támadását egyre inkább felváltotta a nyílt szembehelyezkedés a nemzeti irányzattal. A katolikus főpapok egyre nyíltabban készültek az ellenségnek hódolat-teljes fogadására.

Ez csaknem teljes leplezetlenségében megnyilvánult már a Religió és Nevelés 1848 december 31-i számában. Azon a napon, amikor a magyar országgyűlés és a kormány kimondta székhelyének Debrecenbe való áthelyezését, a katolikus egyház folyóirata a következőképpen foglalta össze politikai hitvallását.

„A legszebb dicséret, amely lapunkat érheti, kétségkívül elleneinknek azon bevallásából áll, mely szerint a márciusi változások után minden régi lapok közül egyedül a mienk maradt magához hű és következetes... Egyszer csak eljön az idő, melyben Isten szegény szenvedő hazánkra felderítendi a törvényes konstitucionális alkotmánynak a napját... és mi bizunk Isten szent igazságában, hogy ez az idő a katolikus ügy diadalnapja lesz; hogy ütni fog az óra, melyben a vallásfelekezeti, törvényesen kimondott egyenlőség számunkra is garantíroztatik és pedig „ha akarjátok általatok és veletek; — ha nem, nélkülötek, sőt ellenötek, ha kell”.”

Tévedések elkerülése végett meg kell jegyeznünk, hogy a katolikus egyház folyóirata, amikor „elleneiről” írt, ezek alatt nem Jellachichot és Windischgrätzet értette, hanem Kossuthékat a Honvédelmi Bizottmányt, a honvéd hadsereget, az egész felkelt magyar népet. A Religió és Nevelés, mint általában azok a körök, amelyeket képviselt, Windischgrätz csapataitól várták, hogy azok „felderítendik a törvényes konstitucionális alkotmánynak a napját”, amely „a katolikus ügy diadalnapja lesz”. Ök a nemzeti szabadsáért küzdő magyar népet és annak vezetőit tartották halálos ellenségeiknek, a magyar nép ellenségeit pedig — barátaiknak és szövetségeseiknek. Így is készültek a fogadásukra.

” Religió és Nevelés, 1848 december 31. 610. old.

8. NEMZETI ÉS DEMOKRATIKUS TÖREKVÉSEK AZ ALSÓPAPSÁG KÖRÉBEN

Azonban helytelen dolog lenne a katolikus főpapok nagy részének a nemzetellenes magatartását minden további nélkül általánosítani és az egész katolikus papságra kiterjeszteni. A főpapság magatartásától igen előnyösen ütött el az alsópapság nagy részének általában hazafias, a nemzeti ügygel együttérző, a nemzeti ügy diadalát támogató magaviselete.

Ez az éles ellentét a főpapság és az alsópapság magatartása között mindenekelőtt abban lelte objektív magyarázatát, hogy a klérus felső és alsó rétegének anyag- és jogi helyzetében óriási volt a különbség. Az alsópapság alig, vagy egyáltalában nem volt részese azoknak a privilégiumoknak, amelyeket a főpapság élvezett. A nagy egyházi javadalmak ellenére az alsópapság tömegei a legnagyobb nyomorral küzdöttek, emellett a legsúlyosabb megaláztatásoknak voltak kitéve, egyházi feletteseiknek csaknem korlátlan, igazi középkori hatalma következtében. Horváth Mihály, aki ennek a kérdésnek közeli és alapos ismerője volt, és akit semmiképpen sem vádolhatunk meg, sem mint történészt, sem mint politikust, azzal, hogy a katolikus papsággal szemben elfogult lett volna, a püspökök „hierarchiai zsarnokságáról” beszél az alárendelt lelkészekkel szemben.

„A püspökök hatalmának az alsóklérus fölött alig volt korlátja...¹ Az alsó munkás-papság, mely a nap bevét és súlyát viselte, valóságos kényuralom alatt állott. Az alárendű pap kivált, ha azon vakmerőségre vetemedett, hogy némely ügyekben a pásztori levelek tartalmával meg nem elégedve, színlelés által ki nem elégítve, igazi meggyőződést szerzett magának, vagy éppen szabadelvűséget nyilvánított, a szokásos szolgálai szellemtől iszonyodott: sem törvényben, sem institúcióban nem talált védelmet az őt gyakran, sőt többnyire igazságtalan feladások következtében üldözöbe vett püspöke

¹ Horváth Mihály l. m. I. k. 31. o.

ellen, ki rendesen atyai tekintély, s jóakarát külszíne alatt irányában a legkorlátlanabb zsarnokságot gyakorolható s gyakorló is nem egy ízben, mely ellen semmi orvoslás semmi föllebvitel legzárabb sikeres nem létezett... A felsőbb hatalom iránt szolgáló lelkű, kevély zsarnok szokott lenni alattvalói iránt. És ilyenek voltak régtől fogva legtöbb püspökeink az alapsapság irányában.”¹ (a)

Az alsópapság anyagi helyzete még jogi helyzeténél is súlyosabb volt.

„Legkiáltóbb volt a reformok szükségessége az egyházi férfiak anyagi ellátása tekintetében... A főpapok... a gazdag jövedelmeket egészen maguknak tulajdonítván, az alapsapságot, sőt magát az egyházat is kizárták annak részvételéből... S így lőn, hogy nagyrésztők majdnem fejedelmi javakkal, s jövedelemmel bírt, míg a papság munkás része sok helyt a legszükségesebbekben is hiányt s nyomort szenvedett, s nem ritkán lelkesíti kötelességeinek, sőt erkölcsiségének rovására merült az élelemszerzés gondjaiba...

Szóval olynemű volt az alsópapság állapota, minőt miveltebb emberek, kiknek osztályába mégis a papság nagyobb része tartozott, hosszabb időre bármily hivatásban méltán elviselhetetlennek éreztetnek.”²

Az alsópapságnak, amint látjuk, ellentétben a főpapokkal, semmi oka nem volt, hogy a meglévő viszonyok további fenntartásához különösebben ragaszkodjék. Ellenkezőleg, az alsópapság a legteljesebben érdekelve volt a haladó szellemű változásokban, mert hiszen csak azok sikerétől remélhette saját helyzetének enyhülését is. Ehhez járult, hogy az alsópapság származásánál fogva is közelebb állt a néphez, állandó kapcsolatok fűzték hozzá, mint-hogy lelkipásztori munkaköre következtében állandóan a nép között élt. Az alsópapság jelentős tömegeiben nemcsak hogy rokonszenvenvel kísérte a magyar nép szabadságtörekvéseit: akadtak közöttük számosan, akik fegyverrel a kézben, kinn a csatatereken derekasan kivették részüket a nemzeti küzdelemből.

Ezen az alapon nem kis ellentétek támadtak a főpapság és az alsópapság között, aminek a ténye a legszélesebb közvélemény előtt sem maradt titokban.

Különösen nagy felháborodást váltott ki az alsópapság körében, hogy a főpapság minden eszközzel, egész hatalmát igénybevéve igyekezett megakadályozni, hogy katolikus papok beálljanak a honvédség soraiba, vagy akárcsak a nemzetőrségbe. Megrovásnak, zaklatásoknak voltak kitéve még azok is, akik akárcsak külsőségekben (nemzeti kokárda, magyaros ruha viselése, stb.), de kifejezésre akarták juttatni együttérzésüket a szabadságharcossal.

Nem kisebb ellentétek dultak a klérus kebelén belül abban a kérdésben, hogy mennyire fogadhatja el a papság az új, demokra-

¹ (a) Horváth Mihály: I. m. III. kötet, 111. old.

² Horváth Mihály: I. m. III. kötet, 113. old., I. kötet, 32. old.

tikus szellemet és főképp, hogy mennyire alkalmazható, vagy alkalmazandó a demokratizmus az egyház szervezetére. Az alsópapság körében jelentős mozgalom indult meg az egyház belső életének nemzetibb és demokratikusabb alapra való helyezése érdekében.

„Az egyház tagjainak” — írja Horváth Mihály — „hasonlíthatatlan többsége a reformot forrón óhajtá, s alig is ellenzi azt más, mint a főpapok egy része, akiknek az önértékét fenyegette; de még ezek között sem hiányoztak, kik a közjót a személyes érdek elejébe állították... A reform utáni vágy különösen a fiatalabb korú városi, s falusi alsóbb rangú lelkészek s a honi ifjúság nevelésével foglalkozó pláristák szervezetének pesti házában nyilatkozott legvilágosabban.”

A katolikus alsópapság körében megindult nemzeti és haladó szellemű mozgalom egyik legérdekesebb dokumentuma „Buda-Pest összes lelkészei” aláírással 1848 ápr. 15-én kelt beadvány az egyházmegye vezetőjéhez. Ez az okmány a „szabadság, egyenlőség és testvériség ünnepnapjairól”, az „alkotmányos élet és népkívánatok... magasztos diadaláról”, a szabadságról, mint „az Isten legdicsebb ajándékáról” beszél és 12 pontba foglalva azzal az indokolással kéri az egyházon belüli viszonyok megváltoztatását, hogy azok „makacs védelme a talpraállott és ezentúl saját ügyeit elvitázhatatlan joggal intéző nemzetnek irántunk i degenkedését csak nevelni fogná”.³ (a)

A beadvány mindenekelőtt a latin nyelv helyett a magyar nyelv használatát kéri bizonyos egyházi szertartásoknál, úgyszintén körlevelekben, pásztori szózatokban, stb.⁴

„...Kérjük Méltóságodat, hogy midőn híveink a gyermek kereszteslésnél örvendenek, magzatuk temetésénél keseregnek, az avatás szertartása alatt hálálkodnak, a házasságkötés alkalmával Isten trónja és az egyház színe előtt esküsznek, s midőn végre a halálos ágyon az utolsó tusára magukat megkenettetni kérik, mi is, a boldogító, vigasztaló és erősítő hitnek szolgái, örömről és keservről anyanyelvünkön osztozhassunk”.

Az alsópapság „annyira elhanyagolt, nem mondjuk eltiprott szellemi és anyagi állásának méltányos és jogszerű elintézése” érdekében, a beadvány kéri az alsópapság „nyomorú ellátásán” való javítást, a káplánoknak a plébánostól anyagiakban való függetlenítését és hogy „a munka és teherviselés aránya ne csak általános szavakban, hanem minden egyes teendőkre nézve a plébános és káplán közt szigorúan meghatározottassék”.⁵

Sürgette a beadvány az „alrendű papság” feletteseihez való viszonyának demokratikusabb rendezését is; választott bíróságok

³ Horváth Mihály: i. m. III. kötet, 113. old., I. kötet, 30. old.

⁴ (a) Magy Ország Levélt. 1848—49-es nyomtatványok. „Budapesti lelkészeinek” 1848 ápr. 15-én kelt nyílt levele.

⁵ U. o. I. és XI. pont.

⁶ II., III., IV. pont.

felállítása, évenként megtartandó demokratikus megyei zsinatok megtartása, stb. által.⁶

„Az alkotmányos elvek diadalmát ünnepelvén most a népek mindennütt: az alkotmányok megtagadása döntvén, vagy ingatván meg napjainkban a királyi trónokat, úgy vélekedünk, hogy a hierarchia maga lényegében és Istentől kijelölt rendeltetésében mi hiányt sem szenvedend, ha az alkotmányos formákra visszavitetni és az egyház egyénei őseredeti jogukba visszahelyeztetni fognak.“

Kétségtelen, hogy az alsópapságnak ez a beadványa egészen más felfogást tükröz vissza a nemzeti mozgalom, a polgári jog-egyenlőség és alkotmányos haladás kérdéseiben, mint amilyen felfogással a magas hierarchikus körök ezidőbeli megnyilatkozásaiban találkozunk. Ezt a körülményt még aláhúzza az, hogy a beadvány szerzői szükségesnek találták, hogy a felsópapság által olyannyira ellenségesen kezelt vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, Eötvös Józseffel szemben teljes bizalmukat fejezzék ki. Kóla, mint „lelkés és szeretett férfiúról“ ír a beadvány,

„kit e dicső pályáján azon kedélyesség, azon lángész, azon ügyszere-
tet és hazafiuság fog halhatatlanná tenni, mely ragyogó tulajdonok
által egyenlő hatás és dicsőséggel a politika és irodalom mezején
hervadhatatlan koszorúkat fűzött magának“.

A demokratikus áramlat még a szerzetesrendek falain belül is érezte hatását. A piaristák, a ciszterciták, a bencések sorai-
ban mozgalom indult meg ezen rendek belső életének demokratiku-
sabb alapokra való helyezéséért. Nagyon jellemző a szerzetes pap-
ság akkori hangulatára a pécsi cisztercitáknak a rend főnökéhez
intézett beadványa:

„Legyen Nagyságod e végpillanatban igazságos, ne akarja magának
tulajdonítani azt, mit Isten és emberek előtt, ha nem ugyanazon
arányban, de szinte olyan joggal illet minket, mint Nagyságodat...
Csak azt az egyet kívánjuk, követeljük, hogy mádon, hála a népek
istenének, nincs többé Oroszországon innen ember, ki a hatalmat
korlátlanul birtokolhatná, a zirci apát se kívánjon a felszabadult
világ közepette, mintegy kétségbeesetten ragaszkodni azon jogbitor-
láshoz, mely felett, hogy mikép ítél a világ, naponként tapasztal-
hatja“.

„A rendek belső világába is behatolt a közkeletű reform kísér-
tete“ — írja rosszalóan ennek a kérdésnek egyházi feldolgozója —
„a monostorok falait szintén áttörte a demokratizmus faltörő kosa,
s ha ők tán nem is ezt akarták a maga 48-as értelmében, de minden-
esetre több alkotmányosságot, önállóságot a rendfők abszolút egyed-

⁶ V., VI., VIII., X., XII. pont.

⁷ Idézi Meszlényi: i. m. 53. old.

uralmával szemben. A rendkormányzatot testvériesebb alapokra akarták lefektetni, ennek körvonalait tárgyalták gyűléseinken.”⁸

Az alsóbb egyházi szervek nem mindig voltak hajlandók egyházi feletteseik nyilvánvalóan szabadságharc-ellenes ténykedéseit támogatni. Akadt pl. egyházi kerület, amely az „autonomista” mozgalommal kapcsolatban a magas klérus által tömegesen forgalomba hozott aláírási íveket, azok körözését mellőzve, kitöltetlenül visszaküldte az illetékes püspöki hivatalnak és ezzel megtagadta a részvételt ebben a reakciós politikai kampányban.⁹

Még jellemzőbb volt, ahogy a reformokat sürgették. A súlyos helyzetének orvoslását követelő alsópapság, jogvédelmet kérve egyházi feletteseivel szemben, nem egyszer fordult a kormánysszervekhez, a haladó szellemű lapokhoz, stb. Így pl. a pécsi ciszterciták, amikor nyilvánvaló lett, hogy a rend vezetői nem hajlandók a rend egyszerű tagjainak kívánságait teljesíteni, Eötvös József kultuszminiszterhez fordultak segítségért egyházi főnökeik önkényeskedéseivel szemben. A budai Szent Erzsébet-zárda apácai minekután a hercegrímástól, Hám Jánostól hasztalanul kérték „szomorú és borzasztó állásuk orvosoltatását” a képviselőházhoz fordultak azzal a kérelmükkel, hogy „zsarnok” főnökasszonyuknak, aki „mindennel inkább fel van ruházva, mint egy anyának a tulajdonságaival”, letételét és új zárdafőnöknő választását engedélyezze.¹⁰ Számos pap kereste fel javaslataival és főképp panaszaival a nemzeti irányú, sőt kimondottan baloldali lapokat. A katolikus egyházfők nemzetellenes magatartásukat leleplező, az egyház belső életének fonákságait kritizáló cikkek nagy része — az ilyen cikkek pedig igen gyakoriak voltak — egészen nyilvánvalóan vagy papi személyek, vagy egyházi tanítók tollából származott.

A katolikus klérussal, nevezetesen a plébánosokkal szemben különösen sok sérelme volt a katolikus iskolák tanítóságának. Ezek a Kossuth Hírlapjához, a Március Tizenötödikéhez, a Munkások Ujságjához írt leveleikben elkeseredetten panaszkodtak, hogy ők tulajdonképpen „papinasok”, „falusi harangozók”, akiknek nincs lehetőségük, hogy népnevelői hivatásuknak magaslatára emelkedjenek.

„Pünkösöd heteiben írom e sorokat” — olvassuk „Egy Néptanító” levelében — „bár a nevelésügyi miniszter szívét szállná meg a szentlélek és azon lenne, hogy a gögös papjaink ördögi járma alól a néptanítók minél előbb kiszabaduljanak. Hogy is lehetne várni a szabadság hirdetését a papi rabbilincs közé szorított néptanítóitól? Ha a nép szabad, legyen szabad tanítója is!”¹¹

„Ha a nép szabad, legyen szabad tanítója is!”

⁸ U. o. 120. old.

⁹ U. o. 92. old.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Arch. regnicolare. Lad. XX. 22. Fasc. 2 A. No. 757 a; 1848. Éred. okm.

¹¹ Március Tizenötödike, 1848 jún. 26. 351. old.

A magyar tanítóság legbensőbb vágyait egyszerűbben és szébben nem is lehetett volna kifejezni.

Az alsópapság reformtörekvéseivel szemben az illetékes kormánykörök nyilvánvalóan nem helyezkedtek elutasító álláspontra.

„E reformokat” — írja Horváth Mihály — „az egyház külszerkezetében és igazgatásában multhatatlanul szükségessé tette a politikai átalakulás. Politikai s polgári életünk a forradalom által demokráciai alapot, szellemet, s formákat nyert: az egyház külviszonyai sem maradhattak tehát a régiek az állam s annak kormányzata irányában. A demokráciai állam nem tűrhette a maga kára s hátránya nélkül, hogy a polgárok egy része egyszersmind oly társaság tagjai, melynek szerkezete s kormánya az abszolutizmus legélesebb elveire, pusztán önkényre van alapítva; kivált, miután sajnosan kelle tapasztalni, hogy a püspökök s más egyházi méltóságokat viselők nagyobb része a nemzeti kormány s újjáalakított hatóságok, sőt, mondhatni, az egész nemzet által vallott elvekkel azonos hazafiúi s nemzeties érzelmeket magában éppen nem ápol, sőt inkább, megszokott szolgai szelleme szerint, saját érdekében, a nemzettel meghasonlott dynasztia iránt nyilvánít rokonszenveket.”¹²

Az illetékes kormánykörök jóindulatú magatartása az alsópapság körében lezajló demokratikus mozgalmakkal szemben a főpapság szemében eggyel több ok volt arra, hogy a nemzeti kormányzatot gyűlölje és annak megbuktatására, az egész forradalmi harc elfojtására, minden követ megmozdítson.

A katolikus főpapok nagy része nem szűnt meg abban reménykedni, hogy előbb-utóbb a bécsi kormánynak sikerül annyira összeszedni erőit, hogy az egész magyar forradalomnak fegyveres kézzel véget tud vetni. Ez a gondolat, mint tudjuk, kezdettől fogva igen rokonszenves volt mind a bécsi udvar, mind az aulikus magyar főurak előtt és megvalósítására csak azért nem került sor már 1848 tavaszán és nyarán, mert a császári haderőket ebben az időben teljesen igénybevette az északolaszországi és prágai fölkelés „lecsendesítése”.

A katolikus főpapok azon óhajáról, hogy a császári haderők minél előbb „teremtsenek rendet” az országban, tanuskodnak többek között Hám János emlékiratai is. Ezekben az akkori hercegprímás elmondja, hogyan használta ki 1848 júliusában az uralkodóhoz való hivatalos kiküldetését arra, hogy két, az udvar bizalmát élvező egyházi férfit „magánúton” felvilágosítson a magyar ügyek állásáról és arra kérje őket, hassanak oda, hogy az udvar „a veszélyeket idejében megelőzze”. Ezt náluk ismételten sürgette és amikor az országba visszatért, ezekkel az egyénekkal konspiratíven levelezést tartott fenn. „Ezeket a leveleket” — írja — „egy idő múlva félelmemben elégettem; ugyanis a magyar államrendőrség éber szemmel őrködött.”¹³

¹² Horváth Mihály: I. m. III. kötet, 112–113. old.

¹³ Hám János emlékiratai, 49–51. old. Tudni kell, hogy Madarász László volt a „rendőrminiszter”.

A magyar hercegprimás a legnagyobb türelmetlenséggel unszolta az udvari köröket „cselekvésre“, különösen amikor „a horvátok csatája Székesfehérvárnál a császáriak számára balul ütött ki és a magyarok vakmerősége napról napra nőtt.“¹⁴ Hám Jánosnak és a hozzá hasonlóknak „sok keserőséggel és aggodalommal teli napjait“ az a „reménykedés“ tette elviselhetővé, „hogy a császári sereg ... nemsokára megérkezik és véget vet a bajoknak.“

¹⁴ U. o. 51—52. old.

¹⁵ U. o. 60. old.

9. A SZABADSÁGHARC MEGINDULÁSA ÉS A KATHOLIKUS FŐPAPOK NYILT ALLASFOGLALÁSA A NEMZETI FÜGGETLENSÉGGEL SZEMBEN

Nyílt, fegyveres harc kitörése a magyar nemzet és Bécs között, Windischgrätz bevonulása az ország fővárosába új fejezetet jelentett a magyar szabadságharc történetében. Mindazok, akik gyűlöltek a nemzeti és haladó mozgalmat, az országba benyomuló császári csapatokban fegyveres szövetségesre találtak. Ekkor írta Petőfi Sándor:

„Megrázott bennünket az ellenség, megrostált: a szemét és konkoly kihull, a java bennmarad. Most minden félbarátunk és titkos ellenségünk átmegegy a győzelmesekhez.“

A katolikus magas klérus^{Pap} sem volt ekkor már „titkos ellenség“, hanem egészen nyíltan vallotta:

„A fönséges ausztriai ház volt az, amelyet a 30 éves háború alkalmával az isteni gondviselés eszközül szemelt ki, a katolicizmusnak megmentésére. A fönséges ausztriai ház az, mely mai nap is Olaszországban az anarchicus és istentelen törekedéseket fékentartja, birodalmában pedig mindenütt megtörte. Mozdítsátok el ma seregeit a Po partjairól: s holnap már lángokat fogtok szemlélni, melynek özönében a pápa világi trónja felemésztetett... Az ausztriai háznak missiója van; és ezt neki be kell töltenie, s ő ezt betölteni fogja; és ebbeli missiójában a szabad és független katolikus egyház kétségkívül legháthatosabb, legmunkásabb és leghivebb, nem egyedül testeket, de szív és lelkeket is hódító szövetségese fog maradni.“¹

A katolikus klérus hivatalos lapjának egyes számai tele voltak a nemzeti kormány intézkedéseinek és magának a szabadságharcnak a legnyíltabb becsmérlésével, gyalázásával. „A márciusi forradalom által nemzeti létünk egész alapjában megrendítettett.“ „...„Március

¹ Religió és Nevelés, 1849 jan. 30. 46. old.

² Religió és Nevelés, 1849 január 4. A piaristák kormányának nyílt levele a püspöki karhoz.

óta tényleget szenvedtünk“.¹ A Debrecenben székelő nemzeti kormányról, Kossuthékról általában a Religió és Nevelés csak úgy emlékezett meg, mint „a hatalom bitorlóiról.“

„Melyik ága a katolikus egyházi életnek és kormányszatnak az, melyben ezen Isten és hitnélküli emberek be nem avatkoztak és azt szennyes rendeleteikkel és önkéntes határozataikkal össze nem gázták volna.“²

A „hallatlan sérelmek“ között, amelyeket a kossuthi kormányzattal szemben felsoroltak olyanok szerepeltek, mint a nemzeti kokárda viselésére való „kényszerítés“, a templomok harangjainak, a püspöki paloták, szerzetesházak egyes részeinek a honvédelem céljaira, sebesült honvédek elhelyezésére stb. való „jogtalan“ felhasználása és hasonlók:

„...Az álladalomnak ágyúkra volt szüksége, s mivala természetesebb, mint a kath. tornyok elnémitását megkísérelni?... Püspöki lakjaink, collégiumaink, kolostoraink és egyéb nyilvános épületeinkről... akként intézkedtek, mintha ők volnának az urak s minden, amivel a kath. egyház bír, máris az álladalom tulajdona lenne... És mindezek fejében... azt kívánták tőlünk, hogy velek menjünk, hogy mellettük a közéletben és egyházi szószékeken magunkat kitegyük, a népet fanatizáljuk, minden filléreinket áldozatul vigyük.“³

Mondanunk sem kell, hogy a katolikus klérus lapja a Windischgrätz által megszállt fővárosban, ahol a börtönök tele voltak magyar hazafiakkal és a kivégzések napirenden voltak, háborítatlanul megjelenhetett. Mint ahogy a katolikus egyházfejedelmek zöme, a kisebb és nagyobb egyházi vezetők nagy része a Honvédelmi Bizottmány tiltó rendeleteivel nyíltan szembehelyezkedve Windischgrätz bevonulásakor az osztrák csapatok által megszállt területeken maradt, hódoló küldöttségekkel, hűségnyilatkozatokkal, hálaadó istentiszteletekkel fogadta őket. S amilyen szűkkeblű és elutasító volt a nemzeti ügygel és annak védelmezőivel szemben, olyan készséggel ajánlotta fel anyagi és erkölcsi szolgálatait a magyar nép hóhérainak. A katolikus klérus nagy része Meszlényi Antal egyházi szerző szavaival élve úgy üdvözölte Windischgrätzet, „mint a megbántottak szabadítóját“.

„Az egyháziak nem tartották szükségesnek, hogy Windischgrätz elől meneküljenek... sőt több helyen ők tolmácsolták a falu, illetőleg város megadását.“⁴

¹ Religió és Nevelés, 1849 január 23. 20. old..

² Religió és nevelés, 1849 jan. 30. 44. old.

³ Religió és Nevelés, 1849 jan. 30. 45. old.

⁴ Meszlényi A.: A magy. kath. egyház... 185., 186. old.

A kisebb egyházi méltóságok kisebb, a nagyobbak annál nagyobb fénnel és ünnepélyességgel köszöntötték az ellenség csapatait, járultak hódolatra Windischgrätz elé. A *Religió és Nevelés* „Egyházi Tudósítások” címen a meghatottságtól elfulladó hangon számolt be erről:

„Január 5-én herceg Windischgrätz Alfréd cs. kir. tábornagy az ország két fővárosát elfoglalván, mindjárt a következő napokon egyéb tisztelgő küldöttségek között, az egyháziakét: nevezetesen a jelenleg fővárosban mulató *megyéspüspökök és egyházi méltóságok, továbbá a budapesti lelkészek, theol. egyetemi kar, sz. ferenciek és piarista atyák küldöttségét* is fogadá. Öhercegsége azon erény — komoly szelidség és fűnséges nyugalommal szólott, melyet szavalnak csak a tiszta és fűdhetetlen jellem öntudata, a súlyos viszonyok ismerete és a honunk fölött kiáradott szerencsétlenség bűs érzete kölcsönözhetének.”⁷

A Windischgrätznek hódoló főpapságnak az élén maga a nemzeti kormány által kinevezett hercegrimás, Hám János járult a hódító elé. Hám János, — mint emlékirataiban elmondja, — nemcsak Windischgrätzhez, hanem Jellachichhoz is elment hercegrimási minőségében letisztelegni.

„Nem sokkal megérkezése után a Budán és Pesten tartózkodó főpapokkal tisztelgettünk Windischgrätz herceg előtt és kifejeztük Öfelsége iránt érzett hűségünket és hódolatunkat. Ugyanezen célból Jellachich tábornok excellenciáját is felkerestem lakásán.”⁸

A magyar katolikus főpapok, akiket az alkotmányos kormánynak, sőt az egész nemzeti közvéleménynek semilyen kérése, sem fenyegetődzése nem tudtak arra rábírní, hogy a haza oltárára kellő anyagi és erkölcsi áldozatokat hozzanak, a császári csapatokkal szemben homlokegyenest ellenkező magatartást tanúsítottak. Ahogyan Hám János elmondja, a magyar katolikus püspökök ezúttal *maguk* vették az ezirányú kezdeményezést a kezűkbe és *önkéntesen* ajánlották fel Windischgrätznek hálaadó istentisztelet megtartását és hódoló küldöttség menesztését az uralkodóhoz.⁹

„Windischgrätz hercegnek egy küldöttség útján, amelyet én vezetem, jelentettük, hogy helyesnek találunk, ha Ömagasságának kegyes jóváhagyásával találkozunk, hogy Öfelségének boldog és dicsőséges uralkodásáért ünnepélyes szentmiseáldozatot és Te Deumot, stb. tartanánk és egyszersmind a papság nevében egy több püspökből

⁷ *Religió és Nevelés*. 1849 jan. 23. 21. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

⁸ Hám János emlékiratai. 61. old.

⁹ Ezt a tényt különben Windischgrätz is jelenti 1849 január 28-án herceg Schwarzenberg Félix osztrák miniszterelnöknek: „Az ország püspökei, a primással az élén jelentkeztek nálam, hogy egy küldöttséget küldjenek Olmützbe, amely az odaadás és tisztelet kifejezését helyezné a császár lábaihoz. Érdeklődni fogok Öfelségénél erre vonatkozólag.” (Bécsi áll. Levéltár. Kab. Arch. Secr. 10 ad No 214/IV.)

meg főpapokból összeállítandó küldöttség menne Olmützbe, alattvalói hódolatát kifejezni.¹⁰

Amikor „a kihallgatás kezét”¹¹ a magyar püspöktől az uralkodó megtagadta, — az udvar neheztelt a magyar püspökökre októberi, a magyar nemzeti kormányral félíg-meddig szolidáris memorandumuk miatt — Hámék nem tudtak belenyugodni az elutasításba és Windischgrätz beleegyezésével mind Ferdinándhoz, mind Ferenc Józsefhez kimagyarázkodó és bocsánatkérő levelet küldtek. A bocsánatot meg is kapták azzal a megjegyzéssel, hogy az Olmützbe való utazás kötelessége alól mindenestre felmentetnek éspedig azért, mert az udvar véleménye szerint a magyar katolikus egyházfejedelmek „jelenleg otthon hasznosabban működhetnek”.¹²

A bécsi udvarnak a maga szempontjából tökéletesen igaza volt. Nehéz fölmérni a magyar főpapok hazaáruló működésének a jelentőségét a császári udvar szempontjából. Ez valóban olyasmi volt, amire nem sok példát ismer a történelem: egy nemzetnek a legfőbb lelkipásztorai vállalkoznak az idegen ellenség támogatására, a hazaárulásnak, az ellenség előtt való behódolásnak az egyházi szószékről való hirdetésére, arra, hogy az ellenséges szuronyoknak az útját kereszttel a kezükben, isteni magasabb parancsra hivatkozva, felszentelt személyüknek egész tekintélyét latbavetve egyengessék.

Emellett a magyar püspöki karnak és különösen Hám János hercegprímásnak ebbeli szolgálatkészsége szinte nem ismert határt.

„Amit csak parancsolt, vagy legalább jelzett Windischgrätz herceg Ómagassága, azt mind megtettük” — olvassuk a hercegprímás feljegyzéseiben. — „A budavári (Mátyás) templomban ünnepi szentmisét szolgáltunk; a püspöki kar nevében minden egyházmegyébeli hívőhöz, illetőleg egyházmegyébe pásztorlevelet küldtünk szét, amelyben a népet kioktattuk a helyzetről, hűsége intettük Ferenc József, mint törvényes apostoli király iránt, arra is figyelmeztettük, hogy a császári sereget ne mint ellenséget, hanem mint jóbarátot tekintsék, amely avégett jött be, hogy a békét és rendet helyreállítsa és a lakosságot boldogítsa. Éppen azért a császári katonákkal szemben ne viselkedjenek gyűlölettel, hanem inkább bizalommal és szeretettel legyenek és minden szükséges dologban készségesen támogassák.”¹³

Amint látjuk, a katolikus egyházfejedelmeket ezúttal nem lehetett „mély és makacs hallgatással” vádolni. Hám János hercegprímás — saját feljegyzései szerint — „minden vonakodás nélkül, készségesen” írta alá a katolikus hívőket hazaárulásra felszólító pásztorlevelet.

A magyar püspöki kar 1849 január 20-án a Windischgrätz csapatai által megszállott Pesten kibocsátott pásztorlevele a

¹⁰ Hám János emlékiratai, 61. old.

¹¹ Hám János kifejezése.

¹² Hám János emlékiratai, 63. old.

¹³ U. o. Aláhúzasok tölem: A. E.

„magyarhoni katolikus egyház minden tisztelendő lelkészeinek és a minden rendben levő, Krisztusban kedvelt katolikus híveknek” szólt.¹⁴

A pásztorlevél a gondviselő isteni akarat parancsára hivatkozva császári csapatoknak való behódolást a lelkészeknek épúgy, mint a hívőknek *vallási kötelességévé* tette. A főpapi üzenet nagy terjedelmességgel igyekezett bebizonyítani, hogy az uralkodó iránti hűség isteni parancs, melynek ellenszegülni bűn:

„Az alattvalói hűség és engedelmisség a kereszténynél vallásparancsolta lelkiismereti kötelesség, melyet megszegni az apostol bizonyítása szerint annyit tesz, mint Isten rendeletének, ki által uralkodnak a királyok, ellenszegülni. Üdvözítünk, az apostoluk és első keresztények kötelező példái mutatják nekünk, hogy a törvényes fejedelmeknek engedelmeskedni tartozunk, de Isten rendelete, hogy minden lélek alá legyen a felsőbb hatalomnak vetve.”

A pásztorlevél a nemzeti küzdelem továbbfolytatása rettenetes következményeinek, a növekedő nyomornak és inségnek esetelésével igyekezett a hívőkben a nemzeti ellenállás szellemét megtörni. A püspöki üzenet szerint Magyarország

„a szabadság s törvényszerű függetlenség túlfeszített eszméivel ragadtatott azon veszélyes harcra, melynek valamint kitörése az országot nyomorral és rendetlenséggel borította el; úgy további folytatása azt a veszély és soká tartható inség örvényébe sodorhatja... csak a törvényes engedelmisségre való általános visszatérés mellett lehet az országban naponta növekedő nyomor és inség megszűntét reményelni.”

A pásztorlevél szerint

„I. Ferenc József királyunk... teljes joggal vette át az uralkodást... kitől az engedelmisséget senki ezen alkotmányos hon polgárai közül bűn nélkül meg nem tagadhatja; mert Idvezítünk nyíltan parancsolja: megadni a császárnak, ami a császáré.”

A püspöki irat felsorolja a Habsburg-dinasztia nagy érdemeit, elsősorban a „Katholika Egyház”-zal szemben tanúsított nagylelkűségét s arra a végeredményre jut, hogy a magyar nemzet elévülhetetlen hála van kötelezve a Habsburgokkal szemben s éppen azért a „felséges uralkodó Házhoz örök hűséggel ragaszkodni” tartozik. A „nép kedélyét felzaklató, szenvedélyeit izgatottságban tartó alaptalan hírek s koholmányok” megeáfolására a pásztorlevél hangsúlyozza:

¹⁴ Bécsi Áll. Levéltár, Kabinetsarchiv, Secreta. 10 ad No 234/IV. gjelent a Közlönyben, 1849 április 20-án.

„V. Ferdinánd s L Ferenc József nem akarják szabadságunkat, vagy nemzetiségünket elnyomni, sőt azok további fenntartását ünnepelesen biztosítják, éppen ezért főméltóságú herceg Windischgrätznek, mint főparancsnoknak és teljes hatalmi királyi biztosnak... az ország kibékeltetőjének magas rendeleteit nemcsak elfogadni, hanem pontosan teljesíteni, sőt a parancsa alatt levő cs. és kir. hadseregek támogatása által üdves céljainak kivételére *segédkezeket* nyújtani tartozunk.“¹⁵

Végül a magyar püspökök a lelkipásztorokat és „kedvelt híveket“ arra szólították fel, hogy „Ferenc József öfelségéért, mint az ország törvényes királyáért“ istentiszteleteket és nyilvános könyörgéseket tartsanak.

Mint ismertetés, a magyar országgyűlés nem fogadta el V. Ferdinánd lemondásának és Ferenc József „trónralépésének“ a tényét, mert abban teljesen indokoltan az udvari kamarilla államcsínyét látta a célból, hogy az uralkodó egy tollvonással túltehesse magát azokon a törvényeken, amelyeket V. Ferdinánd szentesített, de amelyeknek a felborítására az olaszországi és a prágai felkelések sikeres felszámolása után a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt. A pásztorlevelet kibocsátó katolikus főpapok bibliai idézetekkel és evangéliumi utalásokkal bőven telített kiáltványukban tehát szembe helyezkedtek az alkotmány és törvényesség talaján álló, minden cselekedetével a nemzet jogait védő magyar kormánnyal és országgyűléssel és Isten és a vallás nevében a leghitványabb hazaárulásra szólították fel a hívőket.

Tették ezt a katolikus egyházfők akkor, amikor a császári csapatok előnyomulásának, a főváros elestének, stb. a hatása alatt a legnagyobb volt a zavar és kétségbeesés az országban, amikor a Honvédelmi Bizottmánynak, elsősorban Kossuth Lajosnak minden erejét latba kellett vetnie annak megakadályozására, hogy a kishitűség legyen úrrá a nemzeten. A Debrecenbe menekült kormányt és az országgyűlést, mint a villámcsapás érte annak a híre, hogy a katolikus püspöki kar nyíltan az ellenség mellé állt, Ferenc Józsefet törvényes uralkodónak ismeri el, és az ellenséges csapatok előtti behódolásra, a nemzeti ügy elárulására szólítja fel a magyar népet. Sokan, így a kormány is, nem is akarták elhinni, hogy ez igaz lehet, Windischgrätz által kitalált és céltudatosan terjesztett hazugságnak tartották az egészet.

Maga a pásztorlevél legkorábban február második felében kerülhetett a magyar kormány kezébe. Horváth Mihály, vallás- és közoktatásügyi miniszter, csanádi püspök, 1849 ápr. 20-án a Közlöny hasábjain hatalmas cikkben foglalkozott vele. Bár megemlíti, hogy „mind több tényei jutnak tudomásunkra az undok hazaárulásnak, cselszövényeknek és nyílt ámtásnak“, mégis kizártnak tartja, hogy az 1849 január 20-án, Pesten kelt püspöki pásztorlevél, amely a

¹⁵ Aláhúzás tőlem: A. E.

császári csapatok előtti meghódolásra szólítja fel a népet, valódi és hiteles lenne.

„Hitemben ingadoznom meg minden emberi erény iránt, kivesszettek kellene hinnem az emberek kebeléből minden igazságérzetet és istenfélelmet, ha elbíhatnám, hogy ezen úgynevezett pásztori levél valóban a magyar püspöki kar által íratott... A világtörténet nem mutathatja fel mását annyi ármánynak, hitszegésnek és árulásnak, mennyi Magyarország irányába elkövettetett. És a magyar püspöki kar volna képes pártolása alá fogadni mindezen istentelen hitszegést, ármányt és árulást?”

Horváth Mihály annál kevésbé tartotta hihetőnek, hogy a fenti hazaáruló pásztorlevél valóban a magyar püspöki kartól származott, mert ugyanezek a püspökök alig pár hónappal ezelőtt, 1848 október havában, ha óvatosan és rendkívül általánosan megfogalmazva is, de írásban állást foglaltak a szabadságharc kormánya és a honvédelem mellett. És a tény vajjon nem volt-e valóban hihetetlen? Főpapok, akik az évszázados ellenség betörését, gyilkolót, pusztító rémuralmát dicsőítik! Elképzelhető-e ez egyáltalában? Nem! Ez nem lehetséges — volt a véleménye Horváth Mihálynak.

„Ne higgyétek, hogy az erény és istenfélelem annyira kivetkezett volna a földről, hogy annak tisztük szerint legelső hirdetői atyáskodó királynak nevezzék a vérengző zsarnokot, jóbarátnak a rablót és gyilkost, a törvényes rend helyreállítójának azt, ki minden isteni és emberi törvényeket szentségtelen lábbal tapod.

Ne higgyétek, hogy a vallástalanság annyira meggyökerezett volna, miszerint a vallás legfőbb hirdetői s tanítói testvér- s anyagyilkosságra buzdíthatnának titeket. Midőn ezen úgynevezett pásztorlevélben arra intettek, hogy hűséggel, engedelmisséggel viseltessetek azok iránt, segédkezet nyujtsatok azoknak, kik hazátoakat, ezen árva anyátokat halálra zaklatják, véreiteket legyilkolják, magatokat inségre juttatnak. Ne higgyétek tehát, hogy ezen alávaló csábító iratot, bár pásztori levél címet visel is homlokán, a magyar püspöki kar készítette volna.”

A pásztorlevél hitelessége ellen látszott szólni az a körülmény is, hogy — mint az a kormánynak még élénk emlékezetében volt, — a magyar püspökök azzal az indokolással, hogy nem illik a lelkipásztoroknak politikai harcokba beavatkozni, megtagadták a Honvédelmi Bizottmánynak azon kérelmét, hogy a pásztorlevelekben a hívőket a haza védelmére buzdítsák. Erre Horváth Mihály rá is mutatott:

„A magyar püspöki kar midőn kormányunktól felszólíttatott, buzdítaná a népet pásztorlevelek által hazája védelmére, több ízben kijelenté, miszerint a papságnak nem hivatása a politika... Ne higgyétek tehát, hogy az akkor így nyilatkozott főpapság, most, habár talán felhivatva az ellenségtől, önmagának ellentmondva képes volna kibocsátani ily egészen politikai színezetű pásztorlevelet, mely azonfelül még... annyi hazugságokkal van elárasztva...”

Egész sor szerző, főképp egyházi-írók az akkori kultuszminiszternek a hivatalos lapban közzétett és nyilván a kormány megbízásából írt ezt a cikkét s főképp azt az állítását, hogy az egész pástorlevél valószínűleg nem más, mint egy Windischgrätz által készített hamisítvány a nép megtévesztésére,¹⁶ azzal magyarázzák, hogy a kormány jobbnak találta letagadni a katolikus egyházfejedelmek ezen állásfoglalását, nehogy az követőkre találjon a népben. Mi ezzel a véleménnyel nem értünk egyet. Véleményünk szerint a katolikus főpapok ilyen árulása *hihetetlennek is kellett* hogy lássék minden többé-kevésbé tisztességet ismerő ember előtt. Ha a kormány csak az lett volna a célja, hogy az egészet, mint számára kellemetlen tényt letagadjon, akkor nem hozta volna le a hivatalos Közlöny a pástorlevél szövegét egész terjedelmében.

„Alljon itt maga az alávaló irat egész terjedelmében cáfolatul önmagának” —

Horváth Mihály ezen szavaival kísérve a Közlöny a megdöbbentő dokumentumot szóról-szóra lehozta.¹⁷

Az a körülmény, hogy a magyar főpapok nyílt hazaárulása váratlanul érte a kormányt, megint csak ez utóbbinak a katolikus klérussal szembeni jóhiszeműségét, mondhatnánk illúzióit, bizonyítja. Erről beszél különben Horváth Mihály cikkének az a kitétele is, amely megengedi annak a lehetőségét, hogy ilyen pástorlevél megírására a magyar katolikus főpapságot az ellenség „*felszólította*”. Szegény becsületes Horváth Mihály, hogyan tudta volna csak elképzelni is, hogy a magyar katolikus egyházfejedelmek valójában *maguk jelentkeztek* megtenni Windischgrätznek azt, amit a magyar nemzeti függetlenség védelmére Kossuthék többszöri felszólítására sem voltak hajlandók megtenni. A magyar nemzeti kormány tagjai nyilván még képzeletben sem tudták megtenni azt az utat, amelyet végigjárni a magyar püspökök túlnyomó része apostoli hivatásával teljes mértékben összeegyeztethetőnek tartott.

Sőt mi több, a Windischgrätz táborában tartózkodó főpapok a fenti pástorlevélhez még egy külön körlevelet is mellékeltek — az alesperesekhez. A körlevélben Hám János, mint „kegyelmesen ki-nevezett primás”, felszólította a címzetteket, hogy a császári kormány különböző kiáltványait, úgyszintén a megszálló csapatok főparancsnokának, Windischgrätznek különböző rendeleteit a templomokban okvetlenül kihírdessék. Hám János hercegprimás körlevelében Windischgrätz csapatairól a következőket írja:

„A cs. kir. hadseregek nem ellenséges szándékkal léptek be az országba, hanem mint urunk, királyunk legfőbb hatalmának, s a törvényes rendnek helyreállítói, a személyi és vagyoni bátorság védel-

¹⁶ A császári „alter ego” ehhez az eszközhöz ugyanis nem egy esetben folyamodott.

¹⁷ Közlöny 1849 április 20, 308—309. old.

mére és biztosítására, a legszebb renddel és példás fegyelem alatt haladtak elő Budapestig, hol jelenlétük alatt rend, béke és csendesség uralkodik, ipar, kereskedelem és más üzletek élénkülni kezdtek.“^{18—19}

A népközhöz hűtlenné vált egyházfejedelmek fenti hazaáruló pásztorlevelükből és az ahhoz mellékelt körlevélből több ezer példányt nyomattak terjesztés céljából. Sőt arra is gondjuk volt, hogy néhány száz példányt külön átadjanak Windischgrätznek a célból, hogy mivel ők maguk azt a közlekedési akadályok miatt mindenhova eljuttatni nem tudják, „a császári sereg vigye magával és amerre győzelmes fegyverei eljutnak, adja át kihirdetés végett az illetékeseknek.“²⁰

A közvéleményben sokáig tartotta magát az a meggyőződés, hogy az 1849 január 20-án kelt ominózus pásztorlevelet legfeljebb egy-két egyházfejedelem írhatta alá, a magyar püspöki kar zöme azzal semmi esetre sem érthetett egyet. Valóban kik, és hányan vettek részt a püspöki karból ebben a Hám által vezetett akcióban, kik tagadták meg Windischgrätz bevonulásakor nyíltan a nemzeti ügyet? Sajnos, minden jel arra vall, hogy a magyar püspöki kar túlnyomó többsége a császári csapatokat, Windischgrätzet támogatta, nyíltan hazaáruló volt. Maga a pásztorlevél a „magyarhoni“ püspökök nevében szólt a hívekhez és nem tudunk arról, hogy Horváth Mihályon kívül más is nyíltan tiltakozott volna a katolikus egyházfejedelmek közül a pásztorlevél ellen. Mindenesetre Debrecenben a főrendiház ülésén *összesen két püspök* volt jelen, Horváth Mihály csanádi és br. Bémer László nagyváradai püspök.²¹ Pedig a főrendiház tagjai sorában nem kevesebb, mint 20 érseket és püspököt számlált.

Különösen nagy felháborodást váltott ki a hercegprímásnak, Hám Jánosnak magatartása. Hám Jánost már a felelős magyar minisztérium idején nevezték ki Magyarország primásává. Ahogyan azt a Március Tizenötödike megírta, Hám minden esetben a kormánnyal szavazott; mikor a Honvédelmi Bizottmány megalakult, ő ehhez is hozzájárult. Ez hihetetlen kétszínűség volt részéről, mert amint az azóta nyilvánosságra került feljegyzéseiből kiderül, ő a szabadságharcot „veszedelmes forradalomnak“, az országgyűlésen való részvételt pedig a maga számára „a legnagyobb keresztnek és gyötremnek“ tartotta a nemzeti mozgalom első pillanatától kezdve.²²

^{18—19} (Bécsi Allami Levéltár. Secr. 10. Fasc. 4 No. 202.) Körlevélét Hám János jellemző módon a következő szavakkal fejezi be: „És ezek azok, kiknek közlése által tiszt uraságotat alattvalói s lekipásztori kötelességének oly móddal teljesítésére hívom fel, miképp a fenforgó vagy könnyen változható körülményekben a pásztori ildom s a körültekintő óvatosság javasolni fogják.“ (Aláhúzás tőlem: A. E.)

²⁰ Hám János emlékiratai, 63—64. old.

²¹ „A szabadságharc fővárosa Debrecen.“ Debrecen 1948, 379. old.

²² Hám János emlékiratai, 28., 39., 77. old.

Hám János azonban, mindaddig, míg Windischgrätz be nem vonult a fővárosba, jobbnak látta kétszínűsködni.

A katolikus főpapok hazaáruló magatartása súlyos csapás volt a nemzeti ügyre. Amíg a világi főurak nem tudtak, sőt meg sem igen kíséreltek népi tömegeket magukkal vinni a hazaárulás útjára, addig az egyház urai mindenek előtt arra törekedtek, hogy a hívők széles tömegeiben, a lakosság többségét kitevő katolikusok széles rétegeiben megingassák a nemzeti érzést, a szabadsághoz való ragaszkodást.

1849 tavaszán Hám János hercegprimás, aki ekkor már a győzelmesen előrenyomuló honvéd hadsereg elől „nyugatra“, Ausztriába menekült volt, egy újabb pásztorlevelet szerkesztett a célból, hogy azt a katolikus papok a szöszékből felolvassák és így a magyar főpapok, — mint a pásztorlevél szólt — „újólág és szüntelenül emlékeztetébe“ idézzék a hívőknek. „mindazokat, miket első pásztori levelükben elmondani szükségesnek tartottak“.²²

Ez a második pásztorlevél, az elsőhöz hasonlóan, azt a gondolatot igyekezett a hívők tudalába belevinni, hogy Ferenc József a magyar nemzet törvényes uralkodója, akinek engedelmeskedni *isteni parancs*.

„Az Isten parancsolja, apostola által, hogy tiszteljük a királyt (Szt. Péter I. levelének 2. fejezete 16. versben) s parancsainak teljes alázatosságban hódoljunk — és ismét, hogy a fensőbb hatóságoknak minden lélek alája legyen vetve. a fejedelmeknek úgy, mint Istentől kiküldötteknek (Sz. Péter I. levelének 2. fej. 13. 14. vers) s ki azt tenni elmulasztja, üdvösségét veszélyezteti. ki más szabadságot keres, azon kívül, melyet Jézus szerzett, s mely a bűn feletti uralkodásban s keresztény jámborságban állván valamint az Istennek, ami az Istené. úgy a császárnak, ami a császáré megadatni parancsolja, — magát elveszti!“²³

A háború okozta szenvedésekre, a kimerültségre és a kishitűségre való spekulálás ebben a pásztorlevélben még erősebben kifejezésre jutott, mint az előbbiben:

„Ott zöldelnek vetések és mezeitek, s szemeitek előtt tapossák el azokat a hadseregek nyomai. Ha körülézték házi köröttekben lábjátok, hogy legkedvesebbjeitek, fiaitok, unokáitok, testvéreitek és rokonaitok hiányzanak... házaikat, épületeiteket, melyekben azelőtt a törvényes király kormánya alatt békésen és nyugalmasan élhettetek — most minden percben elhamvasztás fenyegeti... amit arcotok verejtékével több évekig, egész életeteken keresztül a munka terhe alatt görnyedve szereztek, a táborok emésztik fel, s amit azok megkíméltek, azt sem lehet többé a munkátlan rablók s henyé gonosztevők ellen biztosítani.“²⁴

²² Bécsi Állami Levéltár, Kabinetsarchiv, Secr. 10. ad No. 234. (IV.)

²³ Aláhúzás tőlem: A. E.

²⁴ Aláhúzás tőlem: A. E.

A legdurvább demagógiával, a szabadságharc vezetőinek meg-
rágalmazásával igyekezett a pásztorlevél a népet a szabadsághar-
c ügyétől eltántorítani.

„Szabadságot ígérték és rabláncokat osztogatnak, boldogsággal biz-
tatnak és nyomorúságot, s inséget hoztak reátok. Egy független haza
álmaival ámitgattak, s mit akartak egyebet — most már világosan
láthatjátok — mint azt, hogy nem az Isten rendelte királytól, hanem
tőlük függjete!...

Ne higgyetek azoknak, kik a szabadság színe alatt önmaguknak
keresnek felettetek uralkodást és hatalmat. ...Hiú nagyravágásuk
miatt vértől ázik minden felé a haza földje, az elhamvasztott váro-
sok és falvak füstje a felegeket éri...”

A harc okozta nehézségek felhasználását, a vezetők okolását a
szenvedésekért, a szemforgató sajnálkozást a pusztítások miatt,
amiket a küzdelem okozott, s ugyanakkor annak elhallgatását, hogy
ki és mi tette ezt a küzdelmet a nemzet számára *kikerülhetetlenné*,
a „béke” éveire való álnok hivatkozást: egyszóval az ellenforradalmi
demagógia „örök” érveléseit, az emberi gyöngeségre, a természetes
fáradtságra való, annyiszor bevált spekulációját, — mindezt meg-
találjuk a „szentéletű” és állítólag hívságos világi dolgokban tel-
jesen járatlan Hám János hercegprimás eme elaborátumában.

A magyar népnek szánt hercegprimási üzenet *konkrét* — iste-
nesnek nem nagyon mondható — célja a régi volt: a katolikus
hívők „nyujtsanak segédkezet” az osztrák és most már az orosz cári
csapatoknak is, segítsék elő azok győzelmét. A pásztorlevél az ellen-
ség győzelmét, mint a nyugalom és jólét visszatérését, az ifjú csá-
szárt pedig, mint a béke angyalát állította a sokat szenvedett mag-
yar nép elé.

„Közében a béke olajága zöldel, ajkiról a szeretet és kegyelem
szavai édes magyar nyelvünkön hangzanak felétek... Siessetek
tehát hódoló bizslettel, hű magyar polgárok, Felséges Királyotok
előbe... nyujtsatok segédkezet vitéz seregeinek és szövetségeseiknek,
kiket csak azért hívott segítségül, hogy a lázadást gyorsabb elő-
menetellel lecsendesíthetvén, szenvedésünk napjait lecsendesíthesse.
Fogadjátok azokat, mint az *igazi béke angyalait*, a törvényesség és
rend helyreállítóit, *ne adjátok hitelt az ámitóknak*, kik a királyi
sereget és annak szövetségeseit *ellenségeteknek* nevezik, *ők csak a
rendbontóknak, a békeháborítóknak, a törvényes igazság letapodói-
nak — ellenségük*, de a békés és megtért polgároknak, — barátaik, —
jóakaróik.”²⁶

Ez a hazaáruló, reakciós politikai iromány természetesen nem
nélkülözhetette a „vallásüldözés” sokat hangoztatott vádját sem a
szabadságharccal, a nemzeti kormányval szemben.

„Szent egyházaink kifosztva, pusztulásnak hagyatottak oda, vagy a
hívóktól nem látogatván, üresen állanak, az egyház szolgálai... ki-

²⁶ Aláhúzás tőlem: A. E.

koholt rágalmaikkal becsuteltetnek... Szenved a vallás, hanyatlík a vallásosság, süllyed naponként a keresztény erény, még a jámborok is megrémülve ingadoznak, ellenben a hitetlenség, vallástalanság és az ezzel járó erköletelenség hatalmasan emelkednek...”

Ez volt a magas klérus véleménye a szabadságáért élet-halál-harcot vívó magyar népről, a szabadságharc erkölcsi szelleméről. Még az *emberiség végromlását* is kilátásba helyezte a kegyes primás, minthogy szerinte a magyar szabadságharc vezetői, éppúgy, mint

„mestereik és társaik, kik a világ különböző részeiben a törvényes rendet zavarják... végsőleg mit sem akarnak kevesebbet, mint minden vallási és polgári társulatok alapjait aláásni s azoknak megrontása által az emberiség végveszélyét fokonként előidézni.”

Legfőbb egyházi vezetőik példájára a helyi katolikus papság számos helyen ugyancsak nyíltan hódolásra szólította fel a hívőket a templomokban, pártütőnek nevezte a nemzeti kormányt, amelynek a magyar nép nem tartozik engedelmeskedni. Habár távolról sem felel meg a valóságnak, hogy a katolikus püspökök fenti hazaáruló pásztorlevelét, — mint azt Meszlényi állítja,²⁷ „a templomokban mindenütt felolvasták a lelkipásztorok”, az kétségtelen, hogy a katolikus papok, ellentétben a reformátusokkal, igen gyakran a hazaárulók szócsöveivé lettek. Még a radikálizmussal egyáltalában nem vádolható Esti Lapok — a békepárt lapja — is azt írta 1849 elején Budapestről és környékéről, hogy a „katolikus papok felolvassák Windischgrätz proklamációját, a protestánsok nem.”²⁸ Az bizonyos, hogy amíg a protestáns papok a legkülönbözőbb ürügyekkel igyekeztek kibujni és sokszor ki is bujtak az alól, hogy Windischgrätz még olyan fenyegetéseire is az ellenség proklamációit felolvassák, a katolikus papok nagy része azt készségesen megtette.²⁹

A hazaáruló egyházi személyek mindegyikén túltett azonban az ország legnagyobb papi méltóságának viselője, a magyar katolikus egyház feje, Hám János, akkori hercegprimás. Ham nem elégedett meg hazaáruló proklamációk írásával, hálaadó istentisztelet és hódoló küldöttség kezdeményezésével, hanem már 1849 januárjában, nem sokkal Windischgrätz Pestre való bevonulása után felveti a császári csapatok anyagi támogatásának a kérdését, hogy ezzel is kimutassa a katolikus klérusnak „a felséges uralkodóház iránti ragaszkodását és hűségét”. Hám úgy találta, hogy a katolikus

²⁷ Meszlényi: A magyar katolikus egyház... 196. old.

²⁸ Esti Lapok, 1849 febr. 22.

²⁹ A kortársak feljegyzéseiből tudjuk, hogy a protestáns papok az ilyen esetekben többnyire beteget jelentettek, ágyba feküdtek, stb. csak hogy az ellenségnek ne legyenek segítségére. Ha a kihirdetés kötelezettség alól kibujni sehogysem tudtak, akkor a szöveget érthetetlenül olvasták fel, a végén megfelelő megjegyzést tettek és hasonlók.

papság részéről *nem történik elég erőfeszítés a császári csapatok győzelmének a biztosítására.* Ezen ő változtatni igyekezett.

„Mialatt a herceg Őmagassága tanácskozásunkon, amelyen több kanouok is résztvett, különböző egyének által, különböző követeléseit terjesztette elő, azt az indítványt vetettem közbe: hogyha mi az egyház és a papság számára bizonyos előnyöket akarunk elérni, mi is tegyük meg adományainkat, amelyekkel a béke és rend visszaállítását megkönnyítsük és a felséges uralkodóház iránti ragaszkodásunkat és hűségünket kimutassuk. E célra előzőleg felhívtam Majláth György országbíró Öccellenciájának figyelmét és közreműködését, mert valóban úgy látszott, mintha mindnyájan mindent elfelejtő álomba merültek volna...”³⁰

Hám János a maga részéről mindjárt 8.000 rénus forint adományozását ajánlotta fel a császári hadsereg számára.³¹ Mint azt Windischgrätznek 1848 április 4-én a császárhoz írt jelentéséből tudjuk, Scitovszky pécsi püspök, úgyszintén a székesfehérvári káptalan ugyancsak nagyobb összegeket ajánlottak fel Windischgrätznek „a törvényes rend helyreállítása” érdekében.³²

1849 tavaszán Hám János, mint anyyi más társa, a győzelmesen előrenyomuló honvéd hadsereg elől kimenekült az országból és a visszavonuló osztrák csapatokkal együtt „nyugatra” ment. Itt mindenképpen igyekezett a Habsburg-dinasztiához való feltétlen odaadást demonstrálni, többek között azzal is, hogy újabb 50.000 forintot ajánlott fel a császári udvarnak a Magyarország elleni hadjárat céljaira.³³

Mindezek után a nemes primás a legnagyobb felháborodással vette tudomásul, — és természetesen sietett „egyházellenes” támadásnak minősíteni — hogy a nemzeti kormány *őt hazadulónak nyilvánította* és a fennálló törvények értelmében vagyonának elkobozását rendelte el. Emlékirataiban a jó gazda pontosságával és részletességével sorolja fel, milyen anyagi károk érték őt e vagyonekobozó határozat következtében.

„... Kb. 10.000 darabból álló juhnyájamat, sertésnyájamat, kb. 500 db. szarvasjószágomat: tele magtárainkat, és pincéimet, úgy Egerben, mint Zsércen kiürítették... Az összeírás alkalmával több fehérneműm és más ruhám, s holmim ragadozó kezek zsákmányává lett... A magyarok, akik májusban Budát ostromolták, mindegyik holmimat, úgymint: mindennemű ruháimat, asztalneműmet, abroszajmat és asztalkendőimet, kb. 80 személyre való kanálból, késből,

³⁰ Hám János emlékiratai, 66. old.

³¹ U. o. 66. o.

³² Bécsi Állami Levéltár, Secr. 12. Fasc. VII. No. 498.

³³ Hám János emlékiratai, 71. old. Persze ez nem történt némi erkölcsi presszió nélkül a császári ház kisebb és nagyobb tohercegei részéről: a bécsi udvar tulajdonképpen egymillió forintot szeretett volna a katolikus klérusból kipréselni, de ez persze nem volt könnyű dolog. (Hám János emlékiratai, 67–71. old.)

gyertyatartókból) álló ezüstneműmet stb. elkobozták tőlem, mint olyantól, akit a királyhoz való ragaszkodás miatt hazaárulónak nyilvánítottak.”³⁴

Hám János hercegprimás ebből eredő kárát „csekély számítással 300.000 rénus forintra” becsülte. Ez az anyagi kár a szentéletű férfit nyilvánvalóan nagyon foglalkoztatta, sokkal jobban, mint az a tény, hogy Magyarország kormánya, a magyar nép vezetői őt hazaárulónak nyilvánították, és neve megvetett lett a nemzet előtt. Ha valamilyen morális aggodalom kitűnik Töljegyzéseiből, úgy kizárólag az afeletti kesergés, hogy a dinasztia tagjai netán neheztelnek rá, hogy az események következtében kedvezőtlen megvilágításba került előttük, és már nem bírja kegyüket. Tényleges megszégyenítésnek és megalázásnak csak azt találta, amikor az uralkodó 1849 júliusában letette őt a primási méltóságról és helyébe Szeitovszky, pécsi püspököt emelte erre a magas rangra.

Utólag egyházi szerzők részéről nem kevés kísérlet történt abban az irányban, hogy Hám Jánost ezen az alapon nemzeti hősként állítsák a közvélemény elé, akit az udvar, mintegy „hazafias tévékenységeért” fosztott meg a hercegprimási méltóságtól. A feutiekből eléggé világos, hogy szó sem volt erről. Hám Jánost az udvar azért tartotta szükségesnek Scitovszkyval feleserélni, mert ez utóbbiban érdekeinek, ha nem is odaadól — mert ebben Hám felülmulhatatlan volt — de kétségen kívül sokkal tehetségesebb, erélyesebb, magyarán mondva sokkal *értelmesebb* képviselőjét és védelmezőjét vélte megtalálni, mégpedig nem minden alap nélkül.³⁵

Hám maga nem egy célzást tesz emlékirataiban Scitovszky pártjának, „elleneinek” — ahogy ő kifejezi magát — az intrikaira. A nagyratörő Scitovszky mesterkedései kétségtelenül nem kis szerepet játszottak abban, hogy Hám Jánost leváltották. De hogy ez nem politikai megbízhatatlansága miatt történt, mutatják a dinasztia bizalmi embereinek nyilatkozatai arra vonatkozólag, hogy Hám János „alattvalói hűségében nem kételkednek.”³⁶ Az aulikus és klerikális politika legkövetkezetesebb képviselői már régen sürgették, hogy a magyarországi legfőbb egyházi méltóságok élére „serény és életerős férfiak” kerüljenek. Gróf Andrássy György aulikus és klerikális főúrnak már idézett bizalmas beadványában az udvarhoz pl. azt olvassuk, hogy Hám ot le kell váltatni és helyére „a magyar egyház élére tapasztalt, tetterős férfiut kell állítani.”³⁷

³⁴ Hám János emlékiratai, 64., 65., 81. old.

³⁵ Az egyik kifogás Hám ellen úgy szól, hogy nem tud jól németül. A magunk részéről hozzá kell fűznünk, hogy Hám János hercegprimás magyarul sem tudott rendesen, (különben az utódja, Scitovszky sem) a magyar helyesírást legalábbis nem ismerte. Az a pár mondat, amit latinul megírt emlékirataiba magyarul írt be, hánvalos tájékoztatást mutat a magyar helyesírásban. (Lásd Hám János emlékiratainak 85. és 86. oldalát.)

³⁶ Hám János emlékiratai, 74., 75., 80. old.

³⁷ Bécsi Allami Levéltár, Kabinetsarchiv, Secr. Fasc. 10, No. 203/IV.

Scitovszky pécsi püspök, akit a bécsi udvar Hám helyére a hercegprimási székre emelt, a magyar püspöki karnak egyik legjellegzetesebb figurája volt. Ez a Hámnál jeleutösen nagyobb képességű, erélyes és tevékeny egyházfő, a katolikus főpapságnak egyik vezéralakja volt, mint ilyen többek között felekezeti türelmetlenségével, a protestánsokkal szemben való ellenséges magatartásával már a szabadságharc előtti időkben nem kis nevezetességre tett szert. Scitovszky ugyanakkor közismert alakja volt a konzervatív pártnak, szélsőségesen aulikus, aki nem restelt a legtevékenyebb módon közreműködni a kormánynak mindazon intézkedéseiben, amelyeknek a célja a Kossuth és Batthyány által vezetett mozgalomnak *minden eszközzel* való megakadályozása volt. Az a késhegyig menő küzdelem, amit Scitovszky, mint pécsi püspök, Baranyában s a szabadelvű ellenzékkel szemben folytatott, az az erőszakosság, amivel az alárendelt papságot a nemzeti mozgalomtól visszatartani igyekezett, alakját már régen, a legnépszerűtlenebbek egyikévé tette Pécs városában.³⁸

Scitovszky volt a tulajdonképeni lelke annak az egyházi reakciónak, amely az első felolós magyar minisztérium szabadelvű intézkedéseit az egyház és iskolák kérdésében lépten-nyomon igyekezett elgáncsolni. A nemzeti kormányzat elleni reakciós kampánnyá nőtt országos autonomista mozgalomnak egyik fő irányítója volt. Egyházmegyéjében a hazafiás alsópapságot minden eszközzel igyekezett a nemzetörségbe való belépéstől visszatartani, a fegyverviselést a szent kánonok elleni vétségnek minősítette és titokban Jellachich-csal szűrte össze a levét.³⁹ Már 1848 szeptemberében el akart szökni Pécsről, amiben a város hazafiás lakossága akadályozta meg.⁴⁰ Scitovszky az őt ért támadásokra képmutatón tiltakozott a sajtóban, kijelentvén, hogy ő nem „reactionárus”.⁴¹ A császári csapatok előnyomulásával ő is levetette magáról az álarcot. Az ellenséget bevárta és hódolattal fogadta. 1849 március 4-én Scitovszky a pécsi székesegyházban ünnepélyes hálaímát (Te Deum laudamus) tartott, amelynek igyekezett minél nagyobb fényt és nyilvánosságot adni.

„Ő császár és apostoli királyi Felségnek. I. Ferenc Józsefnek boldog és szerencsés kormányzásáért, nem különben a dunántúli kerületben helyreállított áldott békeségért.”⁴²

³⁸ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene. II. kötet, 699. o.

³⁹ Március Tizenötödike, 1848 dec. 9.

⁴⁰ Ez alkalommal állítólag a tömeg Scitovszkyt, akit általában Jellachich emlekeirének és osztrák kénnel tartottak csaknem megglincselte. (Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé, 73. old.)

⁴¹ Március Tizenötödike. 1848 okt. 13. 727. old.

⁴² Scitovszky János püspök bizalmas felszólítása Pécs város tanácsához, miszerint az az ünnepélyes hálaadó istentiszteleten résztvenni szíveskedjék. Kelt 1849 febr. 23. Pécsi, v. l. t. 406/p. Eredeti okmány.

1849 április 9-én Scitovszky a pécsi dómban megint nagy háladó istentiszteletet tartott az osztrák fegyverek Novaránál elért győzelmének emlékére.⁴³ A honvédhadsereg közeledésének hírére Scitovszky János, akit a magyar kormány közlen hazaárulónak nyilvánított, álruhában elhagyta Pécsét és ezüstjeivel, úgy, mint egyéb drága értékeivel Bécsbe szökött.⁴⁴ Ausztriában Scitovszky a partütő zágrábi püspökkel, Haulikkal együtt résztvett az osztrák püspökök 1849. évi bécsi értekezletén, amelyen Schwarzenberg bíboros, Schwarzenberg Félix osztrák miniszterelnök testvére elnökölt és amely lényegében politikai demonstráció volt a császári ház mellett, a nemzeti szabadságmozgalmak ellen. Püspöki székhelyére csak a honvédhadseregnek Pécsről való kivonulása után mert újra visszatérni.

Windischgrätz jó politikai érzékéről tanuskodik az — amit egyébként egész sor történetírónk teljesen tévesen Windischgrätz „emberségessége” és a magyar nemzet iránti „jóakarata” jelének tart —, hogy *magyarokkal*, hazaáruló magyar főurakkal és főpapokkal vette magát körül, azoknak adott megbízásokat, azokat ültette hivatalba és rajtuk keresztül igyekezett a magyar nemzet tömegébe bevinni az ellenségnek való behódolás, a hazaárulás gondolatát. Kétségtelen, hogy magyarul nem tudó, idegen, osztrák vagy cseh hivatalnokok, tisztek stb. távolról sem találhattak volna olyan mértékű meghallgatásra a lakosság részéről, mint amilyen meghallgatásra számíthattak magyar történelmi családok képviselői, magyar hivatalnokok, de különösen papok, kezdve a hercegprímástól a falusi plébánosokig. Persze Windischgrätznek minden politikai ügyeskedése hiabavaló lett volna, hogyha magyar főurak és főpapok erre a szerepre nem lettek volna hajlandók. De Windischgrätz jól ismerte a saját osztrályát, annak engesztelhetetlen gyűlöletét az anti-feudális mozgalmakkal szemben, az abszolút monarchiára való ráutaltságát stb. Tény, hogy Windischgrätz jól tudta használni a főnemesség egész sor képviselőjét, hogy császári biztosként hivatalt vállaltanak, a császári hadsereglenn harcoljanak, a katolikus klérust pedig arra, hogy az ellenség ígéit magyar diplomáciai nyelven magyarul hirdessék, a népet, amely Isten ígését jött hallgatni az Isten házába, a szentlélek képével díszített szószékről hazaárulásra szólítsák fel, az oltárnál végzett istentisztelet közben az ellenséges hadsereg győzelméért imádkozzanak.

A püspöki kar magatartása irányadó volt az alárendelt papság számára. És valóban nem kevesen akadtak, akik egyházi vezetőik utasítását akkor is követték, amikor az lényegében az ezer ellenséggel küzdő nemzetnek a nyílt elárulását jelentette. A Honvédelmi Bizottmány már 1849 január 20-án kelt rendeletében szükségesnek

⁴³ Lásd a császári érzelmű Nyáray János egykorú naplóját. Pécsi városi levéltár.

⁴⁴ Náray naplója; I. ugyancsak Várady Ferenc idézett munkáját, II. k. 699. old.

tartotta kimondani, hogy honáruolóknak tekinti mindazokat, akik a császári csapatokat bármily módon segítik.

„Aki fél, az gyáván meghajolhat a kényszerítés előtt. De hogy tetteleges szolgálatot tegyen valaki a haza ellenségeinek, arra kényszeríteni senkit sem lehet; s aki mégis szolgálatot teszen, az vétkes honáruoló, s mint ilyen fog büntettetni előbb, utóbb. Számára Istennél van az irtalom. A törvény és az alkotmány nevében figyelmeztetve volt mindenki kötelességére. Magának tulajdonítsa, kit az igazság utólérend. . Kelt Debrecen, január 20, 1849. A Honvédelmi Bizottmány nevében.“⁴⁵

A Honvédelmi Bizottmány, majd később a Szemere-kormány kénytelen volt egész sor kisebb- és nagyobbbrangú katolikus egyházi személyt honarulásért vád alá helyezni és nem egy esetben azzal a szigorral elítélni, amelyet az ország helyzete parancsolt. Főképp az ellenség proklamációinak kihirdetéseért, a nemzeti kormány gyalázásáért, az ellenségnek tett szolgálatokért került számos katolikus egyházi személy a nemzeti kormány börtöneibe.

Ennek a kérdésnek egyházi történetírója, Meszlényi Antal a következő katolikus egyházi személyeket sorolja fel, mint akik ellen hazaárulásért a nemzeti kormányzat szervei részéről eljárás indult, vagy megtorlás lett foganatosítva. Damjanich hazaárulásért főbelövette Mericzay János szecsei és Hernoegger Antal kókai plébánosokat.⁴⁶ Eljárás indult és letartóztatták Ellenbacher István csömöri plébánost,⁴⁷ Hulyák István szilágyi plébánost, Suhajda János mácsai kaplánt,⁴⁸ Lexa Ferenc tápiógyörgyei, Lech Mátyás szentesi, Krizsán János taksonyi, Rosenbersky József nádori, Brückner Endre rákoscsabai plébánosokat, mint „császárpártiakat“.⁴⁹

A nyitrai egyházmegye püspökéről, Palugyai Imréről ugyanez a szerző a következőket írja:

„Palugyai Imre nem nagy rokonszenvvel kísérte a forradalmi változást... a főpásztort követték fiai. Nem csináltak ebből titkot, hanem nyíltan is kimutatták, hogy az uralkodóház bennük rendíthetetlen alattvalóira talál... Mikor elérkezett a leszámolás órája, Balogh János kormánybiztos mindent elkövetett, hogy a gyanúsakat összefogdossa. Az érdekeltek azonban neszét vették a készülődő hálónak s idejekorán elmenekültek.

Prekopp János rovnyói, Nemesák János alsószecsei, Zavodnik István dividnai, Ihriszky János predmiri, Pongrácz Sándor vágbesztercei, Tóth Ferenc viszolai, Lottner János nyhelyi plébánosok, Kubicza István és Gyuresek István aulisták mind Morvaország felé vették útjukat. Így a börtönt kikerülték, de a vagyonelkobzást foganatosították rajtuk.“⁵⁰

⁴⁵ Közlöny. 1849. január 21.

⁴⁶ Meszlényi: A magyar kath. egyh., 197—198. old.

⁴⁷ U. o. 201. old.

⁴⁸ U. o. 202. old.

⁴⁹ U. o. 203. old.

⁵⁰ U. o.

Fábry Ignác esanádmegyei püspöki helynök ugyancsak a császári csapatok előtti behódolásra szőlította fel a hívőket.⁶¹ Oltványi István kanonokot ugyancsak hazaárulásért fogatta el Vécsey tábornok, épügy, mint Bíró Fülöp bábai, Arleth József esanádi, Bulényi János bachovári, Farkas Antal nickodorfi katolikus papokat.⁶² Szadniczky Domonkos egri ferencrendi guardian, Hortulányi Sámuel ferencrendi vikárius és Lanya Bonaventura ferencrendi hitszónok ugyancsak elfogattak; „mint akik szintén cserbenhagyták Kossuth zászlaját”.⁶³ Császár Hermann bencés tanár azért került fogságba, mert Kossuth Lajos ellen szónokolt a templomban.⁶⁴ A felsorolást még lehetne folytatni. Meszlényi szerint ez a névsor csupán „jellegzetesebb képviselőit mutatja be azon egyháziaknak, akiket a haditörvényszék renegátnak bélyegzett”.⁶⁵

Hám János emlékirataiban azt panaszolja, hogy az 1848–49-es szabadságharc idején „a papi rendnek minden tekintélye és becsülete aláhanyatlott”.⁶⁶ Ez persze így nem felel meg a valóságnak. A magyar nép a legnagyobb szeretettel vette körül, szinte bálványozta azokat a lelkipásztorait, akik a nemzeti függetlenség ügyét tették, vagy szóval elősegítették. Legendák keletkeztek a „branyiskói hős”, Erdős Imre piarista lelkipásztor és Muraköz hősies lelkű papjának, Gasparich Kilitnek alakja körül. Megbecsülés és szeretet jutott osztályrészül a magyar honvédhadsereg fő tabori lelkészének, br. Mednyánszky Cézárnak.⁶⁷ Horváth Mihály esanádi püspök a kormány tagja, vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, Kossuth Lajos kormányzó legközvetlenebb környezetéhez tartozott.

Azonban valóban „minden tekintélye és becsülete aláhanyatlott” a papság azon részének, amely hitványan az ellenséget szolgáltatta a magyar nemzetet hátbatámadta. Bizony a magyar nép száz évvel ezelőtt egyáltalán nem volt azon a véleményen, hogy a hazaárulókkal, reakciós bujtogatókkal, stb. elnézőbbnek kell lenni, hogyha azok papi talárt viselnek, esetleg magas, sőt legmagasabb egyházi méltóságot töltenek be. A szabadságharc idejéről tennmaradt feljegyzésekből, újságcikkekből tudjuk, hogy a magyar nép az ilyen hazaáruló egyházi személyeknek a legszigorúbb megbüntetését követelte. Nem egy ízben csak a hatóságok közbelépése tudta megmenteni az Istennek ezen érdemtelen szolgálait a nép megtorló kezétől.⁶⁸

⁶¹ U. o. 210–211. old.

⁶² U. o. 212. old.

⁶³ U. o.

⁶⁴ U. o.

⁶⁵ U. o. 213. old.

⁶⁶ Hám János emlékiratai 48. old.

⁶⁷ Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomása, Bp. 1930.

⁶⁸ Így pl. Szegeden Kremminger Antal prépostot belvárosi plébánost (Reisner János: Szeged története, Szeged, 1899. II. kötet. 154. o.), Kiszomboron Fábry Ignác esanádmegyei püspöki helynököt, (Meszlényi: i. m. 211. o.), Pécsen Scitovszkyt (Barsi József: i. m. 73. o.). Hám emlékirataiban ugyancsak arról számol be, hogy árulásának híre püs-

A katolikus papok nagy többségének császárpártisága anynyira közismert volt, hogy a nép a legtöbb helyen különös éberséggel, sőt gyanakvással kísérte működésüket.

„Csendes lakainkat — írta utólag a katolikus egyházi lap egyik vidéki paplevelezője —, vasvilla s kaszával fegyverkezve kutatta a nép és szent, hogy ízekre aprítana ott bennünket, ha egy szem puskaport, vagy rozsdás löcsőre bukkant volna... Jajj volt a keresztény szeretetet a király harcosával gyakorolni. A cs. kir. szózatokat templomainkban dúrva morgással üdvözlé a nép és számtalan helyen szavainkat elnémitotta... Hajsználjít sem nagytom a dolgot: a falusi nép közt lakunk siralomház volt, melyben kitéve valánk folyvást, nem tudván: mikor rohan ráuk a fölviharult népömeg és szalmakéve gyanánt összecsépel.“⁶⁰

A hazaáruló és haladásellenes papsággal szembeni felháborodás e korszak költészetében is visszatükröződik. „S a zendülés ropant morájában — a nép közt csak pap nincsen jelen!“ — panasolja Lisznyay Kálmán „Forradalom“ c. versében.⁶⁰ „A világosságra szántak mért vakok!“ — Mert homályban csak halásznak a papok“ — írja a szabadságharc idején a fiatal Greguss Ágost.⁶¹ Megtaláljuk ezt a hangulatot e kor legnagyobb költőinek műveiben is. Petőfinek ilyen irányú versei ismereteseek. Arany János a szabadságharc idején írta „János pap országa“ c. versét. Ebben a következőképpen jellemzi János pap „hitvallását“:

*Első ága volt a hitnek
(Elmondom a nagyját)
Hogy minden termék tizedét
A papoknak adják.
Rort és búzát és baromfit,
Földeket is mellé
S faluszámra jobbágy-népet
Aki a kövér pusztákat
Ingyen megművelné.*

*Másik ága volt a hitnek.
Hogy: ne kapj a kincsen.
Mennyországban a gazdagnak
Semmi helye nincsen.
Ne rabold el a némettől,
Ami neki termelt.
Sőt, ha incedet lehúzza
Azt se bánd, mert Isten úgy ad
Lelkednek kegyelmet.*

pöki székhelyén. Szatmárhán milyen roppant felháborodást váltott ki a nép körében. (Hám János emlékiratai, 85. old.)

⁶⁰ Religió. 1849. okt. 28.

⁶¹ Waldapfel József: „Kitagadott versek“. „Csillag“. 1948. 4. sz.

⁶² U. o.

*Harmadik volt: országotad
 Pap kezére bizzad.
 Ő ráér tandcsot adni.
 Míg más ember izzad.
 Ő mindent végez hetnyetted
 Kell-e több jó annál.
 Bízd rá, ami gondba jönne:
 Csak a vásztor legyen ébren,
 Hadd aludjék a nyáj.*

Arany János versének az alapgondolata: a katolikus klérusnak Magyarországon az volt a történelmi szerepe, hogy mind a fendális, mind az idegen elnyomásnak főpillére volt. Arany éles szavakkal feddi meg versében azokat, akik a magyar nép nagy forradalma idején visszasírták „János pap országát”, amikor a magyar nép „Idegen kalandoroktól — Kihagyá magát pusztítani — Csaknem mindenéből”.

A katolikus papság — fölösleges talán megjegyezni is — nemcsak hazaárulókból állott, de hogy a hazaárulás körükben nem volt ritka és elszigetelt jelenség, mutatja az a tény, hogy Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter, római katolikus püspök, 1849 júniusában szükségesnek látta megkeresni az igazságügy-minisztert azzal a kérelemmel, hogy

„mindazon püspökök, kanonokok s más egyházi személyek, akik az ellenség kivonultával hazájukból eltávozván, javadalmukat hűtlenül odahagyták, edictaliter idéztessenek meg és minden vagyonukat lezáróltatni rendelje, nehogy javadalmaik után vett jövedelmeikkel az ellenség céljait elősegíthessék.”¹²

Egyidejűleg a nemzeti kormány nem szűnt meg újra és újra figyelmeztetni az egyházi hatóságokat, „a haza szent nevében kérlelni” őket, hogy „a keresztény vallásnak is kifolyásaként tekintendő három ige. „szabadság, testvériség és egyenlőség” megtestesítésének főtenyezői legyenek”. Nem lehet megindultság nélkül olvasni Horváth Mihály püspök vallás- és közoktatásügyi miniszter ezidőben kelt felhívását az egyházi hatóságokhoz:

„Ismételve és utoljára intem s figyelmeztetem... az illető egyházi hatóságokat, munkáljanak össze az ország kormányával s teljesítsék annak rendeleteit buzgón és erélyesen és ne kényszerítsék hazafiatlanságuk által az ország kormányát olynemű szabályokhoz nyulni, melyek bár az egyház önkormányzati jogát sértik, de a haza érdekében a nemzetellenes hatások ellensúlyozása és megátolása végett szükségessé lesznek.”¹³

Ez az okmány is mutatja, hogy a nemzeti kormány az egyházi köntösben fellépő reakcióval szemben elment a türelem végső hatá-

¹² Közlöny, 1849 június 20. 139. sz.

¹³ U. o.

ráig. Ez utóbbi képviselői ezt igen kevésbé méltányolták. S ha a nemzeti kormány az élet-halálharcot folytató magyar nép hátbatámadóival azzal a szigorral járt el, amelyet a helyzet parancsolt, ez nem „egyházellenességét”, vagy speciális „katholikusellenességét”, hanem az egyházi tisztségeket viselő árulóknak konok megátalkodottságát bizonyítja.

10. A SZABADSÁGHARC BUKÁSÁNAK ÜNNEPLŐI

Amikor az osztrák és a cári orosz csapatoknak egyesült erővel sikerült a magyar szabadságot levérni, a katholikus egyház vezetői nyíltan ünnepelték az ellenség győzelmét, a szabadságharc bukásában a katholikus egyház diadalát látják. Nem kímelve a legyőzött nemzet fájdalmát és önrizetét, nagy parádés Te Deumokat tartottak az általuk gyűlölt forradalom vereségének az „örömére”. „Vigad-jatok az Urban, ismételve mondom, vigadjatok” — így kezdődik Seitovszky Jánosnak, akkor már Magyarország hercegprímásának, ezekben a legszomorúbb időkben kelt egyik jellegzetes pásztorlevele.⁶³

Seitovszky János hercegprímás 1849 október 4-én, tehát két nappal az aradi vértanúk kivégzése előtt, a pécsi belvárosi templomban nagy hálaudó istentiszteletet tartott:

„A forradalmi háborúnak szerencsés megszüntetéséért és az óhajtott szent békének visszaállításáért”.⁶⁴

1849 november 8-án Seitovszky nagy halotti misét celebrált a császári csapatok elesett katonáiért.⁶⁵ A magyar nemzet szabadságáért elesett honvédekről Magyarország hercegprímása nem emlékezett meg: ezekhez nyilvánvalóan még a keresztény kegyelet szála sem fűzték.^{66a} Seitovszky körrendeletileg szólította fel a főpapokat, hogy

⁶³ Seitovszky János (1849-től 1866-ig) volt Magyarország hercegprímása. Nevezett főpásztori levelét a pécsi egyházmegye pappjaihoz és híveikhez lehozta a „Religió” 1849 okt. 11-iki száma.

⁶⁴ Seitovszky saját aláírású meghívója Pécs város tanácsához. Pécsi városi levéltár. 23. 22. K. Eredeti okmány. Ugyanezt olvassuk Náray Jánosnak már idézett naplójában is: „1849 október 4: Öfelsége nevenapján nagymise és parádé a város templomában, a primás tartotta az isteni szolgálatot.” (Pécsi városi levéltár.)

⁶⁵ Náray naplója: „1849 nov. 8: A hercegprímás nagy halotti misét tartott a belháborúban elesett cs. k. katonáért.” (Pécsi vár. levélt.)

^{66a} A katolikus egyház vezetői nem csináltak titkot abból, hogy az osztrák császári katonák, Jellachich emberei stb. közelebb álltak szí-

„magok és papságuk nevében ő fölségének a hódolati nyilatkozatot haladék nélkül megküldjék; megköszönve azon fejedelmi gondoskodását, hogy a polgárháború, mely magát az egyházat is végső veszedelemmel fenyegetni látszott, elnyomatására minden áldozatot hozni méltóztatott.“^b

Scitovszky ezenkívül elrendelte hálaadó istentiszteletek tartását, „a szerencsésen legyőzött forradalom, s ezáltal a béke angyalának közinkbeni visszatérteért.“^c A székesfőváros összes templomaiban tartattak ilyen „hálaadó ájtatosságok“.^d De ünnepélyes Te-Deumokat szolgáltak a katolikus papok mindenütt szerte az országban. A „Religió“ nevezetű „kath-politico egyházi és irodalmi lap“ — a Religió és Nevelés utódja — nem győzte hozni a tudósításokat róluk.^e Ezeken a „hálaadó ájtatosságokon“ elhangzott prédikációkban a katolikus papok a legvadálban gyalázták a magyar szabadságharcot s annak vezetőit. A nemzeti függetlenségi küzdelemnek ez a gyalázása különben teljes erővel folyt az egyház lapjának a hasábjain is. Az itt megjelent cikkeken a szabadságharc vezetőit „láztatóknak“ és „örjögő gyilkosoknak“ nevezték,^f azt írták, hogy ezek a „népboldogítók“ „meggazdagodtak“, „az elámitott nép vérén és vagyonán“.^g

Kossuth Lajosról pld. a következőket írta a klérus lapja:

„bandita talentum... az európai dúlók cinkosa, az orgyilkolási titkos társulatok szövetségese volt... ki nagyravágyásának, dicvágyának, kapzsiságának és bosszúszenvédelmének nemzete életét, feláldozta; ki pályáját árvák meglopásával kezdte és honának s honfitársainak nagyszerű kifosztásával végezte“.^h

A volt hercegprímás, Hám János, ekkor már ismét szatmári püspök, ugyancsak indítatva érezte magát, hogy 1849 szeptember 9-én a saját és az alája rendelt Szatmár egyházmegyei papság nevében hódoló felirattal forduljon a „Legszentebb Császári-Királyi és Apos-

viúkhöz, mint a magyar honvédek, azért, mert az előbbiek szerintük „jubb katolikusok“ voltak. „Közönséges volt a panasz — írta a Religió és Nevelés 1849 február 1-i számában —, hogy a honvédek soha sem lehetett a templomban látni; ellenben a cs. kir. katonákkal minden ünnep- és vasárnapokon, sőt köznaponta is telvék a templomok. Egyik barátunk beszélt, hogy Győrött saját szemeivel látta, hogy a horvátok az Ave Maria harangozásakor a középpiacon letérdepeltek... Windischgrätz őhercegségéről mondják, hogy minden nap rendszeren szmiszt hallgat. A cs. kir. seregek Budavárát elfoglalván először is a vári plébániatemplomba tértek.“

^b Religió. 1849 szept. 27. „Prímási intézkedések.“

^c Religió. 1849 okt. 18.

^d Religió. 1849 okt. 4.

^e Lásd a Religió 1849 okt. 4-i, okt. 9-i, okt. 14-i, okt. 18-i, nov 4-i stb. számait.

^f Religió. 1849 szept. 27.

^g Religió. 1850 dec. 15. ugyancsak 1850 márc. 12.

^h Religió. 1849 okt. 23.

tolí Felséghez“, amelyben azt a Habsburg-dinasztia iránti „örök hűségéről“ biztosította az alkalommal, hogy „Isten segítségével az országot újra engedelmességre tért és a rebellesek féktelensége elfojtatott“:“

„Egész életemben *hitbeli vezérelvemnek* tartottam“ — írja Hám — „a legmagasabb trón iránti hűségem alázatos kinyilvánítását és a szüntelen gondoskodást arról, hogy ezt a trónt minden gondozásom alá tartozó hívő szentül és sérthetetlenül megőrizze, védelmezze: kötelességem *első és legfontosabb* részének ezt tekintetem.“⁶⁷

Ügylátszik, a kegyes Hám Jánosnak a császár még az Üristennél is fontosabb volt. Feliratában különben felsorolja az udvar előtti összes érdemeit.

„...Mihelyt legszentebb Felséged hősi hadserege Magyarország fővárosát folyó év elején elfoglalta és a *zsarnoki párt* által elzárt utat a legmagasabb trónhoz megnyitotta, *újjongó lelkem* szavakban kifejezhetetlen *örömeivel a legvitézebb hadsereg* felséges vezéréhez és szent Felséged helytartójához siettem, hogy alattvalói alázatomat tanúsítsam és készséges szolgálataimat felajánljam; ugyanakkor nem mulasztottam el azt sem, hogy ezt a hódolatot haladéktalanul — pásztorlevelek formájában — az egész magyar püspöki kar nevében is kifejezésre juttassam.“⁶⁸

De nemcsak a régi és az új hercegprimás, a magyar katolikus egyház volt és akkori feje üdvözölték a magyar szabadságharc leverését, mint örömteljes tényt és fejezték ki legalázatosabban köszönetüket érte a császárnak. Az 1850 augusztus 25-én Esztergomban lefolyt püspöki értekezlet résztvevői, azaz az egész magyar püspöki kar szükségesnek tartotta „szerencsekvánatait“ kifejezni a dinasztianak a magyar nemzet felett elért győzelemhez.

„Magyarország püspöki kara mindig tudta, hogy az isteni kegyelem különös gondviselése a felséges Habsburg-Lötharingiai házszal kapcsolatban állandóan megmutatkozott és alattvalói hűséggel *őszinte szerencsekvánatait fejezi ki Szent Felségednek*, hogy a gondviselés a legutóbbi istentelen lázongások ádáz viharában ismét csodálatosan felragyogott. De egyúttal nagy szerencsének tartják ezt, mind maguk, mind a katolikus egyház számára, mert látják, hogy az egyház, miután mindkét félhez méltó szövetségben erőit a birodalom erőivel egyesítette — az államnak a lehető legüdvösebb győzelmével együtt újra lelki virágzásba szökken.“⁶⁹

A magyar katolikus egyház püspöki vezérkara ebben az üdvözlő

⁶⁶ Bécsi Állami Levéltár. Ministerraths-Protokoll. Akt. No. 3302.

⁶⁷ U. o. Aláhúzás tölem. A. E.

⁶⁸ U. o. Aláhúzás tölem: A. E.

⁶⁹ Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiasticae ab Imperio Civili. T. 4. (Collegit et edidit Augustinus de Roskovány. Pestini: G. Emich 1856. Aláhúzás tölem: A. E.)

felíratlan egész nyíltan a Habsburg-dinasztia és az osztrák önkényuralom harci szövetségének vállalta magát.

„A krisztusi kereszt ellenségeinek szándéka az volt ugyanis, hogy a trónok mellett az oltárokat is eltöröljék a föld színéről, és mint-hogy tudták, hogy az uralkodók koronái nagyobb biztonságban vannak, ha a papság őröködik feletüök, mint hogyha fegyverek, minden harci eszközüket Krisztus egyháza ellen fordították. De Isten, aki meghinsítja a népek terveit, megítéli szándékaikat, nevetéssé... tette őket. ...Ez a Habsburg-Lotharingia-ház dicsősége, mely megtanulta ősei régi példájából, hogyan alkalmazza a keresztet jogarként népei kormányzására.”⁷⁰

A magyar püspöki karnak ez a Habsburg-önkényuralom leg-sötétebb korszakában létrejött megnyilatkozása még arról is nevezetes, hogy ebben a magyar katolikus egyházfők az „egy és oszthatatlan osztrák monarchia” mellett tettek hitet. Az egyházi főurak ebben az esetben is nemzetellenességben — ha szabad így kifejezni magunkat — túlszárnyalták a világi főurakat is: elismerték az osztrák önkényuralmi rendszert, amely ellen még olyan hétpróbas hazaárulók is, mint a magyar ókonzervatív főurak, ilyen vagy olyan formában, de szükségesnek tartották tiltakozni.

A püspöki kar esztergomi titkos konferenciájának feliratát aláírták: az esztergomi, a kalocsai és a nyitrai érsek, a veszprémi, nagyvárad, kassai, zágrábi, szepesi, rozsnyói, stb. püspökök, egy-szóval a magyar katolikus egyház legfelsőbb vezérkara egészében.

A magyar püspöki kar, mikor elismerte az „egy és oszthatatlan” osztrák monarchiát, tulajdonképpen csak egyházi fejének nyomdokain haladt. Scitovszky 1849 júliusában hercegprímássá történt kinevezésekor a bécsi kormány, nevezetesen Bach belügy-miniszter kívánságára, a hűségesküit nem Magyarország törvényeire tette le, mint ez szokásban volt addig, hanem az osztrák birodalom törvényeire.⁷¹

Az udvar nem késlekedett megjutalmazni a maga hűséges szolgálát. Scitovszky Jánost, a magyar nemzet elárulása körül szerzett érdemeiért kinevezte hercegprímássá és teljesítette még azt, a magyar egyház történetében szokatlan és szerénynek egyáltalában nem nevezhető kérését is, hogy az esztergomi érsekség mellett a pécsi püspökség igazgatását, azaz *jövedelmeit* egy időre ugyancsak megtarthassa.⁷² Scitovszky János különben még 1849 nyarán magas császári kitüntetésben részesült.⁷³ Császári kitüntetésben részesült Hám János is. Kanonoki méltóságra lett előléptetve Danielik

⁷⁰ U. o. Aláhúzás tölem: A. E.

⁷¹ Eckhart Ferenc: i. m. 31. old.

⁷² Bécsi Áll. Levéltár, M. R. Prot. 1849 II. No 3245. Megemlíti Eckhart is, i. m. 31. old.

⁷³ 1849 július 19-vel kapcsolatban Náray feljegyezte: „Scitovszky püspök Szt. István rend jelét nyerte öfelségétől azért a császári királyi katonatisztek nála tisztelegtek.” (Pécsi városi levélt.)

János, a Religió és Nevelés szerkesztője stb. „A tisztogatás” következtében megüresedett egyházi méltóságokra azokat léptették elő, akik „a forradalom alatt nagyon jól viselkedtek”, azaz a bécsi udvarnak való feltétlen odaadásukat bebizonyították.⁷⁴

A hazaáruló katolikus főpapok ugyanakkor kapták ezeket a kitüntetések, amikor börtön és akasztófa lett az osztályrésze a hazafias papságnak. Nehéz megállapítani pontosan azoknak a katolikus egyházi személyeknek a számát, akik a szabadságharc bukása után üldöztetéseknek voltak kitéve. Már 1849 júliusában kivégeztek Pozsonyban egy Mészáros nevű papot, mint lázadót.⁷⁵ A szabadságharc vértanuja lett ugyancsak Streih Miklós, boglári plébános,⁷⁶ Gonczeky János,⁷⁷ Gasparich Kilit,⁷⁸ Mansbarth Antal csákerényi plébános, Horváth János bilkei plébános. Ez utóbbit azért ölték meg, mert saját költségén csapatot szervezett a nemzeti ügy védelmére.⁷⁹ Horváth Mihályt és br. Mednyánszky Cézárt távollétükben ítélték halálra és in effigie végrehajtották az ítéletet.⁸⁰ A szabadságharc papi vértanuinak ez a listája távolról sem teljes.

Még nagyobb volt a száma a letartóztatottaknak. 1851 márciusában hivatalos adatok szerint mindenesetre még 30 katolikus egyházi személy sínylődött többnyire osztrák börtönökben. Köztük Neumann József bicskei plébános (Barsi József) és Róka József esanádi püspöki helynök 20–20 esztendőre elítélve, Clampaczky Alajos 16 évre elítélve, Khönig Móríc 15 évre elítélve szenvedtek a kufsteini várban, Sztráka György és Kovrik 16–16 esztendőre szóló büntetését töltötte Olmützben, Csóka Sándor plébános pedig 14 esztendőre szóló büntetését Josephstadtban. Szekeres György nádudvari, Sebestyén Gábor csikszeredai, Jánosi Lajos kászonnyakabfalvi, Jákóbi Sándor gyergyószentmiklósi katolikus papokat 10–10 esztendő várfogságra ítélték.⁸¹

Az osztrák önkényuralom által bebörtönzött katolikus papok legtöbbször az volt a „bűne”, hogy a nemzeti kormány parancsára annak legfontosabb rendeleteit, népfölkelésre, szabadcsapatok alakítására, keresztesháború viselésére szóló felhívásait stb. felolvasta.

A magyar püspöki kar s maga Scitovszky János hercegprímás is tettek lépéseket a bebörtönzött katolikus papok érdekében. Ez azonban nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a nemzeti érzésű

⁷⁴ Eckhart F.: I. m. 31–32. o., lásd ugyancsak Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete, 1929. III. kiadás. 266. o.

⁷⁵ Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen. W. L. 1930. 144. o.

⁷⁶ U. o. 152 o.; Meszlényi: A magy. kath. egyh. 235. o.

⁷⁷ Kertész Pál: Emlékezés Gonczeky János Szatmár-egyházmegyei papról az 1848–49-es szabadságharc vértanujáról. Bp. 1941.

⁷⁸ U. o.

⁷⁹ Meszlényi: A magy. kath. egyh. 235., 238. o.

⁸⁰ Br. Mednyánszky Cézár: I. m. 7. o.

⁸¹ Scitovszky János hercegprímás beadványa az uralkodóhoz a még fogságban lévő katolikus egyházi személyek megkegyelmezése tárgyában. (Bécsi All. Levéltár. Kabinetarchiv. Secr. 10. No. 245/IV.)

katholikus papok „proskribálásában” a reakciós egyházfejedelmek tevékenyen kivették a részüket, az alájuk rendelt egyházi hatóságokkal egyetértésben gyártották az „információkat”, a papságnak a szabadságharc alatt tanúsított magatartásáról.

Az egyházi reakciónak a képviselői kezdettől fogva bosszút lihegtek a szabadságharcnak nemcsak világi, de talán még inkább az egyházi harcosaival szemben. 1849 januárjában alig tette be a lábát Windischgrätz a fővárosba, a Religió és Nevelés már azt írta, hogy „mindenkefelett szükségesnek” tartja a „kebelbeli tisztulást”.

„...Annyit a lelkek üdve mindenesetre igényel, hogy az egyház a multnak keserű tapasztalásait hasznára fordítja és azt, ki ezen nehéz időkben munkásságát dacos makacssággal mindvégig zsidbasztja... vagy poenitenciának vessé alá, mely szigorúságában az első századok fegyelmével találkozzék, vagy ha nem, mini gyógyíthatatlan és veszedelmes betegséget, mozdítsa el a szentek szentéből.”⁸²

A szabadságharc leveretése után a katolikus kléruson belül rögtön megindult a purificatio. Scitovszky hercegprímás már 1849 augusztusában felszólította mind az egyházmegyéket, mind az egyes szerzetesrendek vezetőit, hogy adjanak jelentést arról, kik azon papok,

„kik teljes szabadságban lévén, a fölkelők lázító fölszólításait, rendeleteit kihirdetve, ellenben a törvényes fejedelem hirdetményeit mellőzve, vagy éppen fölkelésre izgatva, sőt személyesen is fegyvert ragadva a fölségsértés bűncébe keveredtek?”⁸³

Scitovszky Jánosnak és a többi nemzetellenes egyházfőnek ilyenirányú „tevékenysége” a szabadságharc leveretése után, csupán logikus folytatása, mintegy betetőzése volt annak a hazaáruló magatartásnak, amit a nemzeti küzdelem egész ideje alatt tanúsítottak.

⁸² Religió és Nevelés. 1849 január 23. 20. o. Ugyanilyen szellemben írt a „Religió” 1849 okt. 16-i száma.

⁸³ Religió 1849 szept. 27., „Prímási intézkedések”; Mészlányi: A magy. kath. egyház... 241 o.

11. ÖSSZEFOGLALÁS

A katolikus főpapok, amint láttuk, kezdetől fogva szembe helyezkedtek a márciusi eszmékkel, a feudalizmus és abszolutizmus védelmezőinek bizonyultak. Ez természetesen nem volt véletlenség. A főpapság szociálisan ugyanahhoz az osztályhoz tartozott, mint a világi főurak, a feudális nagybirtokos osztályhoz. Az 1847-es, azaz a március 15-e előtti állapotokat ugyanúgy visszasóvárogtá, a nemzeti és haladó eszméktől épúgy idegenkedett, az új törvényeket épúgy kelletlenül fogadta, mint az előbbi. Az óriási földbirtokokkal és roppant politikai kiváltságokkal rendelkező főpapság természetesen politikailag is ugyanazt az ábrát mutatta, mint általában a magyar nagybirtokos arisztokrácia, konzervatív és aulikus volt. A katolikus magas klérus magatartását általában épúgy kiváltságainak feltétele határozta meg végső soron, mint a világi nagybirtok képviselőinek politikai állásfoglalását a magyar szabadságharc és polgári átalakulással szemben. Ilyen szempontból a katolikus főpapok magatartása csupán függvénye volt a feudális nagybirtokososztály magatartásának általában, az egyházi reakció igen fontos alkotórésze, de csak része az általános feudális reakciónak.

Hiba lenne azonban észre nem venni, hogy az egyházi reakciónak megvoltak a maga specifikus vonásai. A katolikus egyházfejedelmek a feudális nagybirtokososztály tagjai voltak — ez igaz. Azonban úgy helyzetük, mint magatartásuk sok sajátos vonást mutat fel, amely körülmény nemcsak hogy megengedi, hanem szükségessé is teszi, hogy a szabadságharc és forradalomellenes tábor ezen szárnyával külön foglalkozunk.

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy a magyar klérus függősége az abszolút királyi hatalomtól, az idegen dinasztiaától még közvetlenebb és főképp *teljesebb* volt, mint a világi főuraké, beleértve a magyar arisztokráciának még azokat a családjait is (Esterházyak, Apponyiak, Zichyek, Majláthok stb.), akik a Habsburg-dinasztia bizalmi emberei, közvetlen tanácsadói voltak.

körében a legfőbb állami hivatalok és országos méltóságok betöltése ebben az időben szinte örökletes volt. *A katolikus magas klérus tagjai a nemzeti gondolattól és függetlenségi törekvésektől még távolabb álltak, mint világi főuraink.* Ne felejtjük el, hogy számukra a bécsi udvar akaratán kívül még Róma szava is irányadó volt. Éppen ezért a magyar nyelv használatának még csökönyösebb ellenzői voltak és általában a magyar függetlenségi törekvésekkel még kompaktabban állottak szemben, mint akár a feudális nagybirtok világi képviselői.

De nemcsak a Magyarországot gyarmatosító Habsburg-dinastiával voltak jobban összenőve, mint a magyar arisztokrácia általában, magukhoz a feudális intézményekhez is talán még eggyel több szál fűzte őket, mint a világi feudális nagyurakat. Itt volt mindenekelőtt az egyház *feudális belső felépítettsége*, a hierarchia feudális rendje, amely az egyház szerkezetének nemzetközi méretekben az alapját képezte. Ehhez járul, hogy a klérus *a középkori ideológia fő letéteményese* volt, amely a polgári eszmékkel minden téren szembe helyezkedett. A katolikus egyház vezetői ellenségesen álltak szemben a 19. század műveltségével, elítélték mint olyant, mely szerintük „leginkább a materializmus terjesztésében és a régibb kor institúcióinak lerombolásában tüntette ki magát“ és a maguk részéről „amaz ócsárolt középkor nagyságát“ hirdették¹ szóban és írásban. A katolikus felső hierarchia éppen azért, mert a feudalizmussal mind szervezetileg, mind ideológiailag még szorosabban összenőtt, mint a feudális világi arisztokrácia, az ettől a rendtől való elszakadásra még egy fokkal kevesebb hajlandóságot és képességet mutatott, mint az utóbbi.

És valóban, a katolikus magas klérus 1848–49-ben Magyarországon, mint a feudális reakció „kombattáns élcsapata“ lépett fél. Ezt lehetővé tette az a körülmény is, hogy politikailag lényegesen előnyösebb helyzetben volt, mint a világi arisztokrácia. A magas klérus osztályjellege, függése a feudalizmustól és abszolutizmustól sokkal leplezetlenebb volt, mert *vallási* köntösben jelent meg. A klérus, az egyház vezetői látszólag pártok és osztályok *felett*, sőt mi több, általában „a gyalgó földi dolgok“ *felett* álltak. Szavukat az abszolutista reakció érdekében, feudális javadalmaik és előjogaik védelmére úgy hallathatták, mint az isteni akarat megnyilvánulását, örök *vallási törvényt*.

S a hívők legtöbbször úgy is fogadták azokat. A főpapok kapcsolata a néppel az alsópapságon, a különböző egyházi szervezeteken keresztül le a falusi plébániáig, a tanító és irgalmas szerzetes rendekig összehasonlíthatatlanul közvetlenebb, erősebb és sokoldalúbb volt, mint a világi arisztokráciáé. Végeredményben nem hiába volt a nép „kézbentartása“, megfelelő ideológiai befolyásolása a katolikus klérusnak már ekkor századok óta fő „funkciója“ az államban. A katolikus klérusnak az 1848 március 15-e utáni nemzeti és szabad-

¹ Emlékirat 47. o.

elvű rendszerrel szemben folytatott *politikai* harcában tehát olyan eszközök és pozíciók álltak a rendelkezésére, amelyeknek a nagybirtok világi képviselői csaknem teljesen híján voltak. Ezekből a pozíciókból a magas klérus háborítatlanul folytatta harcát a fiatal nemzeti felelős kormányzat ellen akkor is, amikor a konzervatív párt „világi képviselői elszigeteltségükben jobbnak látták egyidőre passzívításba vonulni.

Nem úgy a katolikus egyházfejedelmek. Ezek túlnyomó része magát a katolikus hívők tömegei mögé mintegy elsáncolva, a *felekezeti háború Damokles kardját tartva állandóan a magyar felelős kormány feje fölött*, egyházi tisztségeivel élve és visszaélve, tulajdonképpen *egy pillanatra sem tette le a fegyvert* a szabadság rendjével szemben. Már a márciusi napokban, a szabadság eme „mézeshetében“, az általános nemzeti lelkesedés örömujjongása közepette is az volt a fő gondja, hogy érintetlenül fenntartsa, biztonságba helyezze feudális jellegű előjogait és hatalmas javadalmait; ennek érdekében az abszolutizmus minél több alkotó elemét megmentse, a nemzetivé és demokratikussá vált államnak a beavatkozási jogát a vallás- és közoktatás ügyeibe minél szűkebbre korlátozza, a nemzeti érdekek érvényesülését egyházi téren, úgyszintén a vallásfelekezetek egyenjogúsítását megakadályozza. A katolikus magas klérus azáltal, hogy a katolikus egyházat a magyar nemzeti kormánytól, amennyire lehet, függetleníteni és a nemzeti állammal, mint egyenjogú, de ellenséges hatalmat szembeállítani igyekezett, tulajdonképpen az új rend megszilárdulását akarta lehetetlenné tenni.

A magas katolikus egyházi szervek ilyenformán az 1848–49-es szabadságharc idején a nemzetellenes feudális és abszolutista reakció előretolt hadállásai, a katolikus klérus jelentékeny része pedig, a főpapság vezetésével, annak legszervezettebb és legagilisabb osztaga volt.

Harcuk a felelős magyar kormányzat ellen eleinte, amíg Bécs közvetlen katonai segítségére nem számíthattak, szükségszerűen többé-kevésbé leplezett volt. Taktikájukat ebben az időben az jellemezte, hogy *a nemzeti felelős kormányt, Kossuthékat katolikuselleneseknek, éppen ezért a katolikus egyházat és vallást veszélyben forgónak, a papságot üldözöttnek igyekeztek feltüntetni.*

Mint a hit védelmezői, mint igaztalanul zaklatást szenvedők, léptek fel a magyar püspökök már a nemzeti újjászületés első pillanatában. Agresszív reakciósságukat, eminensen *politikai* harcukat, amelyet mint a régi rend tántoríthatatlan oszlopai, az abszolutizmus és feudalizmus megingathatatlan, fanatikus hívei, a nemzeti és haladó szellemű kormányzattal szemben folytattak, úgy állították a közvélemény elé, mint az egyház jogos érdekeinek, a hitélet háborítatlanságának *a védelmét*, az azokat ért támadásokkal szemben.

Eszközeiben ez a száz év előtti egyházi reakció igen leleményes volt és egyáltalában nem válogatós. A nemzeti felelős kormánnyal

szemben nem habozott a felekezeti elfogultság szításának az eszközhöz folyamodni, amennyiben a nemzeti függetlenségi küzdelmet a katolikusok ellen irányuló *protestáns maffiának* törekedett beállítani, ami különben régi, kipróbált fegyvere volt. Ugyanakkor a katolikus magas klérus harci módszereiben egyáltalában nem volt „konzervatívnek“ mondható. A reformátusoktól átvette az autonómia jelszavát és a laikusok bevonásának a gondolatát az egyházi ügyek intézésébe. De igyekezett tanulni a baloldali radikálisoktól is. Szívesen hivatkozott a „szabadság, egyenjogúság“, a peticionálás jogának stb. modern, sőt radikális elveire. Hívceinek *tömegmozgósításától* sem riadt vissza: igyekezett azokat a mágánusoktól a nincstelen napszámosokig csatasorba állítani és felvonultatni a kormány intézkedéseivel, az első magyar népképviselői országgyűlés határozataival szemben. (L. autonomista mozgalom.)

Az első felelős magyar minisztériumnak legmesszebbmenő, nagy elvi áldozatoktól sem visszariadó engedékenysége az egyházzal szemben — az egyház és állam viszonyának a kérdésében lemondott az egyház és állam szétválasztásáról, az iskolák kérdésében tág teret engedett a felekezeti iskoláknak és ténylegesen uralkodó pozíciót a katolikus egyháznak stb., — a katolikus magas klérust egyáltalában nem hangolta békülékenyebbé. Mereven ellenséges magatartásának az volt a kulcsa, hogy az *új nemzeti és haladó rendet alapjaiban nem fogadta el*, és annak minden eszközzel való megsemmisítésére törekedett.

Nem „békeszeretetből“ tagadta meg a katolikus főpapság a népnek a honvédelemre való buzdítását, a honvédhadseregnek anyagi és erkölcsi támogatását, hanem mert a magyar nemzeti függetlenség és polgári átalakulás ellenségeinek a győzelmét óhajtotta, a magyar forradalomnak, a kossuthi kormánynak a császári csapatok által való minél gyorsabb likvidálásának a híve volt, azt sürgette.

Ez egészen nyilvánvaló akkor lett, amikor 1848 végén, 1849 elején a nemzeti és a bécsi kormány között nyílt fegyveres harcra került a sor, aminek folyamán a császári csapatok az ország jelentékeny részét és magát a fővárost is megszállták.

A nyílt hazaárulásnak azokat a megdöbbentő tényeit, amelyekért a magyar szabadságharc kormánya kénytelen volt a katolikus egyház akkori fejét, Hám Jánost, úgyszintén az utána következő hercegprímást, Seitovszky Jánost hazaárulónak nyilvánítani, annak összes következményeivel, a hivatalos magyar történetírók mindmáig igyekeztek tőlük telhetőleg elhallgatni, mint ahogy igyekeztek a feledés fátylát borítani az országot vezető főúri nagybirtokososztálynak a magyar szabadságharc idején az ellenséggel cimboráló, hazaáruló magatartására általában. A nagybirtokos reakciónak újra nyeregbe kerülése 1849 után és csaknem egy századon át még tartó, egyre inkább a nagytőkével összeforró uralma lehetővé tette, hogy ezek a tények a szabadságharc bukását követő

nemzedékek előtt teljesen homályban maradtak. Főképp áll ez a katolikus klérus 1848—49-ben tanúsított magatartására vonatkozólag. Alig van a legújabbkori magyar történelemnek még egy kérdése, amelyet történettudósaink a fennmaradt nagyszámú forrás ellenére olyan állhatatosan „elkerültek” volna, mint a katolikus főpapok 1848—49-ben tanúsított hazaáruló magatartásának a tényeit.

A szabadságharc nemzedéke meg volt róla győződve, hogy az árulók neve „örökre megbélyegezve marad a históriában”.²

„A haza átka kövesse az árulókat és gyávákat, mint fogja áldása kísérni a szilárd jellemű férfiakat” — írta az akkori sajtó.³

Tudjuk, nem így történt. A „haza”, azaz a magyar nép előtt „az árulók és gyávák” nevét gondosan eltitkolta a hivatalos magyar történetírás. A magyar nép széles rétegeinek eddig nem állt módjában megismerni multjának igazi hőseit, éppúgy, mint ahogy gondoskodtak arról, hogy ne tudja, kik voltak igazi ellenségei. Az ilyenfajta történelemírásnak nem kis szerepe volt abban, hogy a magyar nemzet az elmúlt század folyamán egyre inkább elveszítette tisztánlátását és helyes orientálódó képességét. Ezzel a történetírással ideje már felszámolni és a magyar nép valóságos történetének tényeit és azok tanulságait aprólékos, lelkiismeretes, csak a történelmi igazságot szem előtt tartó munkával feltárni.

² Közlöny, 1849 január 27. 42. old.

³ Közlöny, 1849 január 26. 39. old.

12. A KATHOLIKUS EGYHAZI IRODALOM A MAGYAR SZABADSÁGHARCRA

Nemcsak száz évvel ezelőtt tekintettek a kath. egyházfők a függetlenségi küzdelemre és antifeudális forradalomra, mint ördögi műre, amely ellen harcolni a katolikus egyház érdekében való istenes és üdvös dolog. Az ellenséges beállítottság a szabadságharcra és annak vezetőivel, *elsősorban Kossuth Lajossal* szemben, jellemezte a hivatalos egyház álláspontját az egész elmúlt száz év alatt. Nemcsak arra gondolunk, hogy egyházi szerzőknek a szabadságharcot és forradalmat tárgyaló munkái között — amennyiben azok a vezető körök hivatalos felfogását képviselik — egyetlen egy sem akad, amely katolikus főpapoknak a szabadságharc idején tanúsított nemzetellenes magatartását bíráló alá vonná és a hazaárulókat, akik magas, sokszor legmagasabb egyházi tisztségeket viseltek, megbélyegezné, bár maga ez a tény is elég ékesszólóan beszél önmagáért. De nemcsak erről van szó, hanem arról, hogy egyháztörténelmi könyvekben, emlékiratokban, életrajzokban száz év óta folyik az 1848—49-es szabadságharc nyílt vagy kevésbé nyílt becsérlése, felfurcsosítása és tervszerű diszkreditálása. Ezek a munkák a hazaáruló főpapokat védelmükbe veszik, a nemzeti kormányt támadják, a szabadságharc vezetőiről, a magyar történelem nagy alakjairól hazug rágalmakat terjesztenek. Nemzeti, hazafias jelszavaknak esztelen elismérlése ezekben az írásokban többnyire nem egyéb külső sallangnál, formaságnál, amivel a szerző mintegy a „balga“ közvélemény „előítéleteinek“ adózik. Nagyon sokszor azonban még ez is elmarad: egész sor egyházi kiadványban a magyar szabadságharc és forradalom olyan szellemben való tárgyalásával találkozunk, amely arcunkba kergeti a vért, hogy Magyarországon, magyar nyelven ilyen írások büntetlenül megjelenhettek.

A katolikus magas klérus mindmáig nem tudta megbocsátani a szabadságharc vezetőinek, hogy harcoltak a Habsburgok ellen, akiket pedig a klérus évszázadok óta, mint legfőbb szövetségeseit és védnökeiket tisztelt. Még kevésbé tudja megbocsátani 1848—49 anti-feudális jellegét, azt, hogy véget vetett az egyház középkori hatal-

mának, megszüntette egynémely, a modern polgári fejlődéssel nyilvánvalóan összeférhetetlen privilégiumát, habár távolról sem valamennyit. 1848-cal kezdődik az egyház felfogása szerint a „bűnbeesés“, a polgári szabadelvűség térhódítása — akármilyen satnya és vérszegény módon —, a modern állam fellépése a maga igényeivel, az iskolaügyek, a házasságkötés stb. terén, a vallásegyenlőség elvével és hasonló „istentelen“ dolgokkal.

Karácsonyi János ismert egyházi történétíró számos kiadást megért munkájában: „Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban“, pld. a márciusi törvényeket, amelyek végetvetettek a feudalizmusnak és abszolutizmusnak, „lázas... újításvággal“ és azzal magyarázza, hogy „szerencsétlenségre... a magyar primás nem érvényesíthette mérséklő befolyását“. Egy másik egyházi szerző, Keményfy pedig kijelenti, hogy „...az isteni erőt és hatalmat dobta el az 1848-as törvényhozás“.²

„Bőszült radikalizmusról“ beszél 1848—49-cel kapcsolatban „A katolikus Magyarország“ című kétkötetes nagy egyházi kiadvány és arról, hogy a kormányzat a katolikus egyház jogait „elharácsolta“, a népet „elámította“, a katolikus papságot „kigúnyolta és vörig sétette“.³

A katolikus egyházi szerzők száz év alatt sem szüntek meg az 1848—49-es országgyűléseket és az első felelős magyar minisztériumot egyház-, nevezetesen *katolikusellenességgel* vádolni és megismételni olyan koholmányokat, amelyeknek szerzői annakidején Hám, Scitovszky, Zichy Domokos és a többi hétpróbás hazaáruló volt, akik mint a feudális abszolutista reakció fő képviselői, harcukat a nemzeti függetlenség és haladás ellen, az egyház és vallás *védelmének* ürügye alatt folytatták, miközben egyáltalában nem voltak válogatóságok az eszközökben. A szabadságharcnak ezek a konok ellenségei az egyházellenesség vádját a nemzeti kormánnyal szemben, amely pedig mindent megtett az egyházzal való jóviszony fenntartása érdekében, azért hangsúlyozták, hogy a nép előtt lejárássák, főképp, hogy a katolikus tömegeket bizalmatlanná tegyék vele szemben.

Karácsonyi János már említett munkájában az első népképviselői országgyűlésről azt írja:

„...túlnyomó részében ellenséges indulattal volt a katolikus egyház iránt és vezérférfiai, a francia forradalombeli girondisták nyomain szerettek volna haladni (az egyházi vagyont elkobozni, a szerzeteket felosztani, stb.).“⁴

¹ Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban, 907—1900. III. kiadás, 263—265. o.

² Keményfy Kálmán Dániel: 50 év alkotmányos egyházpolitikája, Esztergom, 1898. 8. o. Hasonló értelmű helyekkel találkozunk a könyv 11., 12., 13., 112. és egyéb oldalain is.

³ A katolikus Magyarország, I. kötet, 256—259. old.

⁴ 264. o. Aláhúzás tőlem. A. E.

Ebben a mondatban ahány állítás, annyi valótlanosság, amiről bárki, aki a történelmi anyagba csak belekint, meggyőződhetik. Karácsonyi azonban nem az egyetlen, aki elismétel olyan vádakat az 1848—49-es nemzeti kormányral szemben, amelyet illetékes kormánysszervek már száz esztendővel ezelőtt nyilvánosan megcáfoltak.*

Akármilyen hihetetlenül hangzik, a katolikus egyházi szerzők különös élel támadták Kossuth Lajost. Ennek a nagy magyar államférfiúnak, a magyar szabadságharc vezérének, a magyar nemzet körülrajongott bálványának az alakját azzal próbálták kiseblíteni, hogy egész politikai működését úgy igyekeztek beállítani, mint amelynek rúgót nem a nemzeti érdekek, hanem felekezeti elfogultság és gyűlölködés alkották. Szemnecz Emil már említett „Katholikus autonómia“ c. munkájában Kossuthnak az egyházzal szembeni „rosszakaratáról“ beszélve nem restel olyan útszéli híresztelésnek adni helyet, hogy Kossuthot személyes bosszúvágy vezette a katolikus papsággal szemben, mert Feichtinger pesti elvárcsi plébános nem kellő formák közt hagyta helyben annakidején a katolikus Mészleányi Terézzel kötött „vegyes“ házasságát.*

„Kossuth széleőségeiről“ beszél egy másik egyházi szerző, Keményfy is és kijelenti, hogy „mint katolikusok, neki kultusszal nem áldozhatunk“.⁷

„Előtte a katolikus egyház gerenda volt, amely a század szabados eszméinek ellenállott. Bizonyos féltékeny ellenszenvvel volt iránta eltelve. fájt neki hatalmas imponáló ereje, meleg hihűsége... nem tudta elszívlelni, hogy államiságunknak s nemzeti létünknek a katolicizmus volt vezértényezője, hogy a katolikus egyház már ott állott a magyar állam bölesőjénél...“

és így tovább ebben a hangnemben és szellemben oldalakon keresztül foglalkozik a jeles szerző Kossuth Lajos alakjának a sárbarángatásával s a végén büszkén hivatkozik arra, hogy „a katolikus egyház annakidején a Kossuth-gyász alkalmával nem volt a tüntetők között“.⁸

Pedig a kiegészítés korszakának egyházi íróit — s ezek közé tartoznak csaknem az összes eddig felsorolt szerzők — még bizonyos óvatosság jellemezte a szabadságharc kérdéseinek tárgyalásánál. Ez megnyilvánult abban is, hogy a katolikus klérus nagy részének a szabadságharc idején tanusított nemzetellenes magatartásáról általában hallgattak és igyekeztek azt a hitet kelteni, hogy a katho-

* Ugyanezt csinálják: Szemnecz Emil („Katholikus autonómia“), Tillman Béla („1848. XX. t. c.“), Keményfy („Ötven év alkotmányos egyházpolitikája“), Mészleányi Antal („A magyar katolikus egyház és az állam 1848—49-ben“) és más egyházi szerzők.

⁶ Szemnecz: i. m. 19. o. Ezt a tisztességtelen verziót elismétli Mészleányi Antal is „A magy. kath. egyház és az állam 1848—49-ben“ című munkájában.

⁷ Keményfy i. m. 88., 89. o.

⁸ 103. o.

likus papság előljárt a hazafiságban. Így pl. Karácsonyi szükségesnek tartja megjegyezni:

„mindamellett, hogy a képviselőház többsége és a vezérlő férfiak a katolikus egyházzal szemben ilyen mostohán viselkedtek, a magyar katolikus papság mégis lelkesedéssel vett részt a szabadságharcban“.⁹

Egy másik egyházi szerző pedig egyenesen kijelenti, hogy a magyarországi katolikus papság között „nem találkozott... ki a nemzet ellen vezette volna híveit“.¹⁰

A legtöbb ezidőbeli szerző azon elv alapján, hogy „vagy jót, vagy semmit“, lehetőleg *minél kevesebbet ír a szabadságharcról*. E kortárgyaló egyházi munkákat olvasva, az ember azt gondolhatná, hogy Magyarországon 1848–49-ben nem is zajlott le nagy nemzeti függetlenségi küzdelem és forradalom, vagy pedig annak nem volt nagy jelentősége. Igen jellemző ebből a szempontból a Lencés rend történetéről szóló monumentális mű: „A pannonhalmi Szent Benedek rend története“. Ez a legapróbb részletekbe menő, sokezeroldalas munka a szabadságharcról jóformán csak közvetve emlékezik meg, inkább csak olyan összefüggésben, hogy a rendnek milyen épületeit „foglalta le“ a nemzeti kormány sebesült honvédek számára, vagy hogy az akkori „zavaros“ idők milyen károsan hatottak ki a rend működésére.¹¹

Scitovszky János hercegprimást ebben az időben jónéhány munka méltatta, a szabadságharc alatt viselt dolgairol azonban valamennyi hallgatott.¹² A legnehezebb helyzetben kétségtelenül Irsik Ferenc pápai prelátus volt, aki a múlt század végén megírta Hám János nagy életrajzát.¹³ Noha ez a munka nagyon terjedelmes, még közvetett említést sem találunk benne arról, hogy Hám Jánost, mint akkori hercegprimást a Honvédelmi Bizottmány Scitovszkyval együtt az ellenséghez való átpártolásért és a Windischgrätznek és Haynaunak nyújtott támogatásért hazaárulónak volt kénytelen kinyilvánítani, annak összes következményeivel. Irsik általánosan elkerül minden keletlen részletet Hám Jánosnak a szabadságharc alatti szerepléséről. Megemlíti ugyan, hogy fennmaradtak Hám Jánosnak „a hazai forradalom vagy ha úgy tetszik szabadságharc (sic!) emlékeit és élményeit“ tartalmazó emlékiratai, de azok részletesebb ismertetésétől tartózkodik. Ő, nem azért, mintha Hám hazaáruló tevékenységét elítélné. Ellenkezőleg, nagy megelégedéssel könyveli el, hogy a magyar katolikus klérus Hám Jánosnak *boldoggá, illetve szentté avatását* szorgalmazza a szentszéknél. Könyvét Irsik a következő szavakkal fejezi be:

⁹ Karácsonyi i. m. 265. o.

¹⁰ Keményfy i. m. 102. o.

¹¹ A pannonhalmi Szent Benedek Rend története. Szerk. Sörös Pongrác. 6/B. köt. Stephaneum, 1916.

¹² Lásd: Mendlik Agostonnak a főpapokról és egyháznagyokról szóló életrajzgyűjteményét, ugyancsak Török Jánostól: Magyarország primása, 1859.

¹³ Irsik Ferenc: „Boldog emlékt. Hám János szatmári püspök élete“. 1894.

„Hám Jánosnak Isten oltárán az örök boldogság dicsőségében való ragyogása... ez legyen Kárpátoktól Adriáig buzgó imák és esdek-lések tárgya“.

A hazaárulók szenttéavatása! Lehet a honárulásnak nyíltabb és nagyobb apotheozisát elképzelni?

A katolikus klérus, amely Hámnak szenttéavatását sürgette, természetesen nagyon jól ismerte az egyház ezen méltatlan szolgájának szereplését a nemzeti küzdelem idején. Ha máshonnan nem, az emlékirataiból. Nem is sietett azokat nyilvánosságra hozni. Igaz, hogy Hám emlékiratainak közzétételével az illetékes egyházi körök csak vártak, de arról nem mondtak le. Már Irsik jelezte munkájában, hogy az emlékirat „becses és értékes adalékul... fog szolgálni a forradalom történetének *kiegészítéséhez* nemcsak egyházi, de hazai szempontból is, ha majd az emlékirat teljes közzétételének az *ideje megjön*.“¹⁴ S valóban, Hámnak az emlékiratai ebben az időben csak latinul jelentek meg — a mult század végén —, azaz csak egy igen szűk olvasókörzéség számára, főképp a klérus belső használatára.

Sokkal nyíltabb, sokszor egyenesen kihívó lett az 1848—49-es magyar szabadságharc kérdéseit tárgyaló egyházi irodalomnak a hangja az 1918—19-es forradalmak bukását követő *ellenforradalmi* korszak idején. Ebben az időben a Szent István Akadémia már elérkezettnek látta az időt, hogy Hám János emlékiratait magyarra lefordítsa és a legszélesebb nyilvánosság elé hozza. 1928-ban jelentek meg Hám emlékiratai, amelyekről Scheffler János, a Szent István Akadémia tagja bevezetésében mondja:

„Sokáig zár alatt őrizték Hám János utódai ezt az értékes és érdekes történelmi okmányt... Attól tarthattak, hogy a följegyzések miatt talán halála után évtizedekkel is sárral dobálnák be sokan annak a nagy püspöknek az emlékét, akit életében megbélyegeztek és hazaárulónak minősítettek“.¹⁵

Amint látjuk, az emlékirat kiadói ebben az időben már egyáltalában nem tartják szükségesnek titkolni azt a tényt, hogy Hám Jánost a szabadságharc kormánya hazaárulónak nyilvánította, sőt bizonyos méltatlankodással tesznek erről említést. A mű kommentátora elégedetten állapítja meg az idők változásait:¹⁶

„De közben 80 esztendő telt el... átmentünk forradalmakon és világ-átalakulásokon. Saját átélésünkből tudjuk, hogy mi a forradalom... Ma már nyugodtabb lélekkel fogjuk végigolvasni a 70 éves, szelídlelkű Hám püspöknek a megszokottól sokban eltérő meglátásait... Semmi okunk nincs többé a történelmi dokumentumot elzárni a történelmi kutatás elől.“

A kiadók az emlékiratok közzétételével kétségtelenül nemcsak Hám Jánosnak, „a nagy magyar katolikus főpapnak“, a „szentéletű püspökök egyik díszének“, a „mindenkitől félreértett, megalázott és

¹⁴ Irsik: i. m. 188. o. Aláhúzás tőlem. A. E.

¹⁵ Scheffler: Hám János emlékiratai, 3. o.

¹⁶ U. o. 3., 4. old.

büntetett tragikus hősnek¹⁷ a rehabilitását igyekeztek egyszerűen elérni; a publikációval messzobbménő céljaik voltak.

„Hadd derüljön e réven is több világosság a függetlenségi harc korszakára. Jó szolgálatot fog tenni annak a — hála Istennek — mind öntudatosabbá váló irányzatnak, amely a magyar nemzet történetét objektívebb és katolikusabb megvilágításban akarja látni és bemutatni, mint ahogy eddig történt.”¹⁸

A klerikális szerzők nyilvánvalóan felbátorodtak a magyar történelemírásnak azon a némileg új irányzatán, amely az ellenforradalmi korszak idején vált egyre inkább uralkodóvá, s amelynek fő törekvése a szabadságharc értelmetlenségének és tarthatatlanságának a bebizonyítása, az aulikusok nemzetellenes magatartásának magas márkájú politikai bölcsességgént való feldicsőítése volt. Az egyházi szerzők ebben az időben nemcsak, hogy nem tartották már szükségesnek elhallgatni azt, hogy a katolikus klérus nagyrésze, főképp a főpapság 1848–49-ben egész anyagi és szellemi befolyását a függetlenségi küzdelem *ellen* vetette latba, hanem bizonyos önérzettel hivatkoztak erre, mint olyan politikai magatartásra, amelynek a helyességét az idő azóta teljes mértékben bebizonyította. (Persze, a főpapok szabadságharc alatti szereplésével összefüggésben a „legecifrább” részleteket ekkor is elhallgatták, lévén ezeknek az írásoknak nyilvánvalóan szerezcsenmosdatás a célja.)

A katolikus papság nagyrészeének a szabadságharccal szemben elfoglalt ellenséges magatartását természetes és teljesen indokolt dologként igyekszik feltüntetni Kertész Pál pápai kamarás 1941-ben egyházi imprimatúrával megjelent munkájában.¹⁹ Ennek ellenére könyve még aránylag „mélyen hazafias olvasmány” Meszlényi Antalnak, számos egyháztörténeti könyv szerzőjének a Horthy-korszak idején megjelent és a katolikus egyháznak és az államnak a szabadságharc idején való kölcsönös viszonyával foglalkozó munkájához képest.²⁰

Meszlényi Antalnak ez a könyve mintegy „új fejezetet” akar jelenteni az 1848-cal foglalkozó egyházi irodalomban. Meszlényi munkája, monografia, nemcsak futólag érint egyes részleteket, hanem igyekszik felölelni — a maga módján — az egész kérdést. A könyv szelleme után ítélve nyilvánvalóan ugyanabból a meg gondolásból fródott, mint amilyenből kiindulva Hám János emlékiratait kiadták, hogy t. i. „hadd derüljön... több világosság a függetlenségi harc történetére”, hadd lássák ezt a kérdést végre „objektívebb és katolikusabb megvilágításban”.

¹⁷ U. o. Bevezetés.

¹⁸ U. o. 4. old.

¹⁹ Kertész Pál: Emlékezés Gonczeczky János, Szatmár egyházmegyei papról, az 1848–49-es szabadságharc vértanujáról.

²⁰ Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848–49-ben.

Meszlényi még a reformmozgalmat is rosszalja, mint ami „... évszázados tradíciókat s törvényszentesítette jogokat akart egyszerre sírba zárni”.²¹ Egyházellenességgel vádolja és hozzáfűzi, hogy „ennek a merev iránynak kétségkívül Kossuth volt a legkifejezőbb képviselője”.²² A reformmozgalom térhódításának okát abban látta, hogy „... nem gondolkodott senki, csak ment a csengőszó után”.²³ A szabadságharcról Meszlényi, mint „nagy szaltó-mortáléről” beszél és kifejezi sajnálkozását afelett, hogy „a túlfűtött kedélyek ekkor már Kossuth szavára esküdtek”.²⁴ Ezt annál helytelenebbnek tartja, mert Kossuth szerint „elsősorban az ország érdekeit tekintetie és csak azután a trónét”.²⁵

Ez a mondat különben a könyvnek az alapgondolatát adja: a Meszlényi által képviselt felfogás szerint a sorrendnek egész nyilvánvalóan fordítottnak kellett volna lenni és a *Habsburg-dinasztia trónjának a megmentése előbbrevalóbb kellett volna hogy legyen* az ország érdekeinek megvédésénél.

Meszlényi Antal határozottan hibáztatja Kossuthnak 1848 március 3-án a felirati javaslatmal kapcsolatban tartott beszédét, mert ez adta a „lökést” március 15-e „megrendezéséhez”.²⁶ Rosszalólag ír arról, hogy ebben az időben „egymásután gyártották a különböző egyesületek reform-programjaikat” és ezek sorában említi meg a „közismert (!) március 15-i pontokat”.²⁷ A bevett vallások egyenlőségét kimondani Meszlényi szerint „hálátlanság” volt a katolikus egyházzal szemben. Ezzel kapcsolatban az akkori „törvényhozás egyházellenes munkájáról” ír.²⁸ A márciusi törvények következményeképpen:²⁹

„A vész tájékozó hullámokkal ostromolta a magyar egyházat. Itt a gátak építése elengedhetetlenül szükségessé vált.”

Az „elengedhetetlenül szükséges gátak építése” alatt Meszlényi az akkori egyházi reakció által életrehívott és a nemzeti kormány ellen irányuló tömegmozgalmakat érti, a főpapok intrikáit az első felelős magyar kormány ellen, az általános kötelező népoktatásról szóló törvény elbuktatását, a magas klérus rágalomhadjáratát a kultuszminisztérium ellen, stb. Mindezt, mint „jogos önvédelmi harcot” „Kossuthék” ellen könyveli el. Ennek megfelelően teljesen indokoltnak tartja, hogy katolikus papok Windischgrätzet, mint „szabadítót üdvözölték”.³⁰ Könyvéből megtudjuk, hogy Windisch-

²¹ 30. old.

²² 33. old.

²³ 34. old.

²⁴ 35. old.

²⁵ U. o.

²⁶ 35. old.

²⁷ 64. old.

²⁸ 74. old.

²⁹ 90. old.

³⁰ 186. old.

grätz nem is volt a haza ellensége, hiszen „lépten-nyomon hirdette, hogy nem az országot akarja leigázni, hanem csak a vezető forradalmárokat”.³¹

„Csak a vezető forradalmárokat!” Ez azt jelentette, hogy „csak” Kossuthot, Batthyányit, Szemerét, Damjanichot, Bemet és másokat, akik nélkül — ezt Meszlényinek is tudnia kell — a magyar nemzeti függetlenség megvédése elképzelhetetlen volt. Ezt azonban Meszlényi, híven az egyház vezető köreinek felfogásához, sokkal kisebb jelentőségű dolognak tartja, mint a katolikus egyház javadalmainak, a klérus középkori előjogainak érintetlen megőrzését.

Mit szólunk ahhoz a szégyentelen cinikus hanghoz, ahogyan Meszlényi „elintézi” azt a történelmi tényt, hogy a császári csapatoknak a fővárosba való bevonulásakor a magyar főpapok nagy része, a hercegprímással az élen nemcsak bevárta az ellenséget, hanem hódolattal járult Windischgrätz és Jellachich elé és 1849 január 20-án kelt pásztorlevelében az ellenség támogatását a lelkészeknek éppúgy, mint a hívőknek *vallási kötelességévé* tette. Pedig ez olyasvalami volt, amire nem sok példát ismer a történelem. Annyira égbekiáltó, hogy a kormány hitelt sem akart adni a dolognak, gondolván, hogy az egész pásztorlevél csupán Windischgrätz által terjesztett hamisítvány.

„Hitemben ingadoznom meg minden emberi erény iránt — írta Horváth Mihály, maga is katolikus főpap és akkori kultuszminister ez ominózus püspöki pásztorlevéllel kapcsolatban — kivesszék kelleme hinnem az emberek kebeléből minden igazságérzetet és istenfélelmet, ha elhithetném, hogy ezen ú. n. pásztori levél valóban a magyar püspöki kar által íratott.”³²

Meszlényinek más a véleménye. „Tant de bruit pour une omelette” — kiált fel: „mekkora láрма egy rántotta miatt.” „Kár volt olyan nagy hűhót csapni... emiatt a körlevél miatt, igazán nem volt oka a szégyenkezésre, az akkori katolikus főpapságnak.”³³

„A Honvédelmi Bizottmány losszút forralt” — írja a nemzeti kormánynak a hazaárulókkal szemben fogantatosított intézkedéseiről. A Honvédelmi Bizottmány által felállított vésztörvényszékek Meszlényi szerint „ártatlan papokra” mondták ki a halálos ítéletet. Mit szólunk ahhoz, amikor „elmeséli”, hogy Damjanich azért lövette főbe Mericzay János szecsői római katolikus papot, mert az nem adott neki elég jó bort inni.³⁴

Meszlényi hosszú oldalakat szentel annak ecsetelésére, hogy milyen „véres terrort” fejtett ki a nemzeti kormány. „Elég volt valakire ráfogni, hogy a szószerken felolvasa a pásztorlevelet, s hogy schwarzgelb érzelmű, s *már* vitték a szuronyos katonák.”³⁵

³¹ U. o.

³² Közlöny, 1849. ápr. 20.

³³ 195—196. old.

³⁴ 198. old.

³⁵ 201. old. Aláhúzás tőlem: A. E.

Mint vértanukat sorolja föl azoknak az egyházi személyeknek a nevét, akiket a haditörvényszék renegátnak bélyegzett. Hám Jánost „ártatlan és igazlelkű” főpapnak nevezi, akinek „viselkedése igazán kifogástalan volt”.³⁶ De megvéd minden árulót: Palugyay Imrét, a nyitrai püspököt, gróf Zichy Domokost, a veszprémi püspököt, az áruló Fábry Ignác kanonokat és általában valamennyit. Szerinte nem lehet bűnnek nevezni azt, hogy „a katolikus egyház forradalomellenes álláspontját nyíltan ki is fejezték”.³⁷

•

Száz év óta folyik a hivatalos egyház kiadványaiban 1848 diszkreditálása, a nemzet nagy vezetőinek, a magyar szabadság védelmezőinek lekicsinylése, sokszor nyílt gyalázása. A fent idézett és hasonló munkákon nevelődtek az egyház papjai és tanítói, ezek alapján oktatták iskoláikban a magyar ifjúságot. Márpedig ez a magyar szabadságharcot tárgyaló egyházi irodalom lényegében nem más, mint a hazaárulásnak rendszeres és tervszerű propagálása nemzet- és haladásellenes politikai célok, feudális és dinasztikus aspirációk érdekében.

³⁶ 228—229. old.

³⁷ 213. old.

L BARSÍ JÓZSEF BICSKEI PLÉBANOS SZÓZATA A FŐPAPSÁGHOZ

Magyarország főpapjaihoz!

Mire magyarázunk, óh főpapok, némaságtokat? minek nézzük mély és makacs hallgatástokat az ítélet ezen napjaiban, hol a koczka Magyarország léte vagy nemléte, fölvirágzása, vagy pusztulása fölött elvettetett?

A nép tétováz, a nép ingadoz, a népet ezer ármány hálózza körül, ezer rém ijeszti, ezer álprófeta csábítja, és pásztorai, atyái, őrei hallgatnak?

Táborban áll két sereg szemközt egymással. A hazát, ha tábora legyőzetik, rabszolgaság és a nemzet enyészete fenyegeti, ha győz, még akkor is iszonyu inség és nyomor várja: és ti hallgattok? a béke apostolainak ajkai lakat zárja? nincs egy árva szavatok sem királyhoz, sem néphez? Mikor akarjátok hangoztatni az igazság szent szavát, ha most nem szólaltok fel, midőn egy nemzet élete veszendőben van? Az elpusztult határok, az elhamvadt falvak, a temetetlen csontok számára tartogatjátok talán tanítástok igéjét?

Talán azon állistenek papjai vagytok, kikről szól a vers: Victrix causa diis placuit? Ha úgy van, mondjátok ki ezt nyíltan, és becsülni fogjuk ádáz bátorságtokat; mondjátok ezt ki fennen és a nemzetnek, semmi közö többé hozzátok, mert amaz istennek híve ő, ki az igazságot, az ártatlanságot, a jó ügyet gyakorta szenvedni hagyja ugyan, hogy később annál fényesebb diadalt üljön, de veszni nem hagyhatja.

Ti majd csak a győztesnek diadalszekere előtt fogtok tedeumot énekelni, legyen a győztes akár a jó ügy, akár az ármány?

De a nép emlékezni fog mostani némaságtokra és ha rabigába dőlni talál, átkot szórand fejetekre, milliomszorost, mert őt veszni hagyátok; ha pedig kivívja legszentebb jogainak elismerését, a mint kivivandja nálatok nélkül életét és szabadságát, úgy nálatok nélkül élvezendi is.

Midőn képzeltek, hogy a *főpapi javakat* el akarja venni az ország kezeitekből, hogy velők a nép vallásos és nevelési szükségait

* Minden hazafiui lap szerkesztősége kéri, e cikk fölvetelére. B. [azja] J. [özsef] (A „Kossuth Hírlapjának“ szerkesztője.)

fedezhesse: akkor igenis gyorsak voltak, a népet olly valaminek védelmére fölzaklatni, minek a nép mindig több kárát vallotta, mint hasznát, a lefolyt századok tapasztalása azt mutatván, hogy „arany pap ja tanítás”: de most, midőn e népnek hazája, szabadsága, élete, mindene árulólág megtámadtatott, midőn ki akarják a népet törölni az élet könyvéből, most nincs egy köztetek, ki akár a trónhoz, akár a táborhoz, akár az elremült nemzethez intézné ott békítő, itt biztató szavait.

Mondám a „főpapi javakat“, mert Isten és világ tudja, hogy a javak, melyekben ültök, sem papi, sem egyházi javak, mert bennök sem a munkástagságnak, sem a nyomorgó egyháznak része nincsen...

Meritek-e mondani, hogy Magyarország jelen háboruja nem a legigazságosabb, melyre valaha nép kényszerítve volt? A magyar nyult-e tűzhöz és vashoz, hogy öljön és pusztítson? Ő támadott-e meg valakit, vagy adott-e okot megtámadásra? Ki az, kinek bármi törvényes jogát sértettük?

És ha a magyarnak háboruja szent; ha életéért men, elezt rongy életéért kénytelen vad csordák és császári színek ellen küzdeni: Miért van, hogy főpapjaitól nem hall egy bátorító szót, nem nyer batkányi segílyt? Mint van, hogy nem tapasztal mákszemnyi részvétet hallatlan szenvedései iránt?

Hol van Nádasdy, az ősz, ki még nemrégen ékes latin pásztori levélben olly nyomatékosan kiemelé, hogy ő Magyarország püspökeinek legöregebbje, s hogy őt illeti jelenleg a vezér szerepe a magyar egyház ügyeiben?

Hol van Hám, a kegyes, az ország fő püspöke, a római apostoli szentszék született követe, az új esztergomi érsek.

Hol van Lonovics, a híres, kinek ékesszólása országszerte ismeretes; s ki egykor Rómába sem restelt utazni, hogy az ország oktanuln megzavart békéjét helyre segítsen állítani?

Hol van Scitovszky, a nyughatatlan, kinek buzgósága nem fukar áldozatokban, ügyekért, melyek a haza jelen veszedelméhez képest semmik?

Hol vannak a magyar egyház egyéb apostolai és kormányzói?

Valjon zárvák-e előttök is a királyi teremek ajtajai, hogy nem kopognak, nem szólnak, nem könyörögnek, midőn a leggyászosabb félreértés a király nevében gyilkoltatja a hazának ártatlan gyermekeit, pusztítatja és csonkitatja határait, raboltatja kincseit, lábbal tipratja minden jogát, minden törvényét?

Vagy nincs szívökben érzelem a haza iránt, melly őket olly díszes polczra emelé, melly bennök az igazság hirdetőit, a béke ápolóit tiszteli, melly nekik erőt, alkalmat és módot adott halhatatlannítani dicsó tettek által neveiket, és melly most az enyészet örvényébe kilöketett.

Nem tudják-e most is, mint máskor, hol van Róma, hogy nem szólítják, nem kéri föl a pápát, hogy ő nyissa meg a kegyes, de ármány által sötétségben tartatott fejedelem szemeit, hogy látva

Magyarország hallatlan szenvedéseit, egy szavával adja meg nyugtát a zaklatott országnak, adja vissza boldogságát az ártatlan népnek, mely még senkit sem bántott őz, halálra üzetik és agyonnyomorítottatik?

Hol vannak a gazdag főpapok, kik márványpalotákban laknak és aranyserlegből isszák a föld leghíresebb borait, hol vannak, hogy nincs, ki a haza vérző vitézeinek csak egy pohár vizet nyújtson és a földönfutókká lett czereknek csak egy kurta szalmatetőt csináltasson a beköszöntő tél idejére.

A szent haza völgyei és bércei, ormai és rónái szomorúan hangoztatják vissza, hogy Magyarországnak e vészes időben főpapjai — mintha nem is volnának.

Nézzétek *Hajacsicsot*, a vakbuzgó rácz püspököt, a rablógyilkosok főpapját! Tettetek-e ti annyit hazátok megmentésére, mennyit az tett hazátok pusztítására? Tettetek-e ti annyit, népetek felvilágosítására, mennyit az népének elámitására. Lehet-e kevesebbet tenni, mint szólni és írni: és szóltatok? irtatok? Lehet-e kevesebbet tennünk, mint buzdítani, felvilágosítani, lelkesíteni, vigasztalni, irányt adni, írt, menedéket, tanácsot nyújtani: és tettétek?

Nézzétek *Haulikot*, a hazaárulók e ritka példányát? Aldoztatok-e a szent, a legszentebb ügyért csak egy fillért is, midőn amaz a legfeketébb büntett elősegítésére fenékig üritette mag- és pénztárait, pincéjét és kincsesládáit?

Adtatok-e csak legkisebb irányt is a nektek szolgálilag alárendelt mezei papságnak és a szinte alattatok nyögő tanítói karnak e két emeltyűnek, mely a nép érzelmeit, vágyait és tetteit mozgásba teszi és irányozza?

Midőn követeket kelle választani, akkor igen, akkor minden pap és minden tanító tudta, kit óhajt a püspök választani, s kit bukztatni; de most nincs főpapunknak szava hozzánk, most kiki szabadon követheti a szélvitorlák lengését, vagy keble sugallatát.

De meglehet, ti, más érdem hiányában, abban kerestek a haza irányában érdemet, hogy nem nyilatkoztok, hogy az ország megbuktatására nem adtok sem parancsot, sem tanácsot, sem példát, sem nyilvános segélyt. Azonban én ez érdemet el nem ismerem: ez ármány, ez árulás... — Most, midőn a nemzet veszedelme még nem bizonyos, hallgattok, mert nem akarjátok magatokat sem Bécsben, sem Budán, mint mondják compromittálni.

Mint a hegyár, akkor áradoztok, midőn hegy és völgy úgysis bőven megázott; máskor kavics és fővény tölti medreteket.

Azért én nem hallgatok, nem szabad hallgatnom: én harsánvan, hogy egész Magyarország hallhassa, kiáltom füleitekbe: „Ki nincs velem, ellenem van.”

Még van idő, még egy két nap, és a nemzet ki fogja mondani minden egyes fia, minden egyes tisztviselője fölött ítéletét. A hanyag, a sem hideg sem meleg fejére ki fogja mondani átkát, ha legyőzetik, — megvetését, ha győz. És győzni fog, győznie kell: mert harcza igazságos.

De mit várnnk? Az ítélet meg van: hallgatástok elitéle titeket, eddigi némaságtok a világ hallatára elharsogtatá a kemény, de igazságos ítéletet fölöttetek. A haza tudja, hányadán van veletek, és habár bűnötök csak mulasztás volna is, ha a mulasztásnak eredménye, vagy a háboru ostroma, vagy épen a nemzet pusztulása: a nyomorgó, haldokló nemzet fohászai, könnyei és végsőhaja ítélet leendő fejeitekrel!

Te pedig, ó magyar nép, amit nem valál érdemes hallani főpapjaid ajkairól, halljad azt az igazság és béke istenének egy ismeretlen szolgájától, testvéredtől.

Megtámadtatál, elárultatál, elhagytak királyod és nádorod, kik nehezen teszik szabadon, a mit tesznek, mert ha szabadon tennék, te nem ismerhetnéd el őket többé sem királynak, sem nádornak; mert elleneid ki akarnak irtani, a király pedig kinek lesz királya, ha népét kiirtja? Azért kelj fel magyar, méltó haragodban, mint a megsértetett oroszán, szedd össze minden erődet, mint ki a halállal küzködik, és ronts rájok ellenségeidre. Ha nincs ágyud: ott vannak harangjaid, ott az erdő, fa, önts; ha nincs pénzed ruhára, fegyverre és élelemre, míg munkád hever, s te csatázni vagy kénytelen; ott vannak oltáraid, ott kelyheik és ékességeik: vedd el és add zálogba, adnak pénzt érte; s ha győztél vagy kiváltod, vagy becsebbebbet adsz érte. Őseid munkájának keresménye, ájtatosságuk emléke az, melly úgy is veszni fog ellenségeid zsugorisága alatt, ha győzni nem tudsz. Dávid is úgy tett, midőn megszorult; és harczod az igazság harcza.

•

Fegyverre ^{hát} minden^{ki}, a ki szoknyát nem hord, táborba minden^{ki} a ki mankón nem jár, s nem a társas élet szükséges szolgája, fegyverre minden, a ki magyar. Ha győztünk, lesz barátunk akár-mennyi, addig pedig istenünk és szentügyünk emlékezete veletek! Az aratás közelg: a vérmezőn találkozunk — Barsi József, lelkész.

(Kossuth Hírlapja, 1848 okt. 5—6.)

2. HAM JÁNOS HERCEGPRIMÁS HONARULÓ KÖRLEVELÉSE AZ ALESPERESEKHEZ

Körlevél az Alesperesekhez

Kötelességünk levén a hazánkban több hónapok óta villongó belháború s ezzel járó sokféle nyomorok megszüntetésére szent hivatásunk körében a hozzánk egyedül illő és szelid erkölcsi hatás útján közremunkálni; nem késhetek épen most, midőn az óhajtott kibékülés és kiengesztelődésre helyező idő s alkalom megnyílt, ntiszt. uraságokat utasítani s figyelmeztetni azokra, miknek tudása, terjesztése s követése által a béke, s törvényes rend helyreállítását, s ezzel az eddig fájdalmasan tapasztalt romlás és pusztulás, s a jövőben fenyegető nagyobb inség megszünehdését részünkről eszközölhetők remélhetjük.

1-ször. A sokszor hányatott s veszélyben forgott Magyarhon leginkább annak köszönheti ezeréves fennmaradását, hogy többféle nemzetiségekből álló lakosai a törvényes király s az ország alkotmánya körül egyesülvén, a trónt s az alkotmányt minden erejükkel megvédeni s a kir. Felség iránt hűségüket s hódolatukat szóval és tettel bevallani őszintén törekedtek; most is csak az fogja megmentetni hazánkat a hosszas háboru veszélyeitől, ha annak minden polgárai s bármilly osztályu lakosai törvényes Urunk s Királyunk I-ő Ferencz József iránt alattvalói hűségöket tartózkodás nélkül bevallani, s legfelsőbb rendeleteit hódolattal elfogadni s teljesíteni sietendnek. Isten akarátja, hogy minden lélek a felsőbbségnek alávetve legyen; Üdveztőnk parancsolatja s példaadása és az apostolok intései köteleznek bennünket, hogy a törvényes uralkodó s küldöttel iránt engedelmességgel viseltessünk s mivel a jelen mozgalmas idők szövevényes fejleményei alatt a szó, irás, s izgatás mesterségével a magyar nemzetnek királya iránti eddig tántoríthatatlan hűsége, s hódolat sokakban megingatott, ntiszt. Uraságotat czennel felhívom, hogy mint maga igyekezzék hiveit ő Felsége Urunk királyunk iránti köteles engedelmességre inteni s buzdítani, mint pedig az örökösége alatt álló többi lelkipásztorokat is ez értelemben kellően utasítsa, nehogy a nép engedetlenség által ő Felségének neheztelését s hatalmas hadseregének bosszuját vonja magára.

2-ször. Hazánkban a political bonyolódások a jelen fokra talán

nem is hágtak volna, ha V. Ferdinand királyunk ő Felségének, ki ez országban 14 év lefolyása alatt atyai szelidséggel uralkodott, viszonyainkra vonatkozó legkegyelmesebb rendeletei s nyilványitványai köztudomásra eljuthattak volna; de szerencsétlenségükre ezeket csak az országot megszálló császári királyi seregek hozták meg nekünk, s főparancsnokuk herczeg Windischgrätz Alfréd tábornagy, s teljeshatalmu cs. kir. biztos ur ő főméltósága kívánatára bár utólagosan is kihirdetésük már csak azért is szükségesnek látszik, miszerint ne hirtől vagy hallomásból, hanem magától a kir. Felségtől tudhassa meg kiki, miben állott ő Felségének V. Ferdinándnak és miben áll mostani legkegyesebb Urunk királyunknak. I. Ferencz Józsefnek az ország kibékítésére vonatkozó legmagasabb szándoka és törekedése. Ugyan azért a mult évben september 22- és ugyanazon hó 25-én Magyarország népeihez intézett legmagasabb nyilványitványokat, az octóber 20-án kibocsátott legfelsőbb nyilt rendelettel együtt ./. november 6-án és 7-én kiadott manifestumokat ./. ./. és azon nevezetes okleveleket /4 és /5 alatt, melyekben ő Felségének V. Ferdinándnak trónról lelépése, s ő Felségének I-ső Ferencz Józsefnek trónfoglalása Magyarországnak külön tudtul adatik, több példányokban olly utasítással küldöm meg ntiszt. uraságodnak, miszerint azokat a hivek előtt hirdesse, s hirdettesse ki, kettőre kívánván cz. uraságodat s általa a többi lelkipásztorokat ez érdemben különösen figyelmeztetni, u. m.

a) Többen még az értelmesbek közül is azt kezdték vala hinni, hogy miután V. Ferdinand király kinek Magyarország mint megkoronázott törvényes fejedelmének hűséggel s engedelmisséggel tartozott, a trónról lemondott, s alattvalóit a hűségi eskü tartozása alul felmentette; az országban a királyi legfőbb hatalom megszűnt, a trón üres, s a jövődő királyt talán majd a nemzet fogja választani, e tévedés ugylátszik sokakat eltántorított, holott a pragmatica sanctió kétségtelen s határozott szavai szerint a magyarországi királyság olly elválhatlan kapcsolatban áll az ausztriai összes birodalommal, hogy az örökösödés rendén következő ausztriai uralkodó fejedelem egyszersmind a magyar koronának is birtokába lép, s Magyarországnak törvényes királyává lett, kinek az ország hódolni, s kit megkoronázni tartozik. Az 1723-iki 1-ső és 2-ik sarkalatos törvényekről bővebb felvilágosítást adhatnak.

b) A november 6-án s 7-én kibocsátott legmagasabb királyi nyilatkozatok azért is fontosak és figyelemreméltók, mivel azokat I-ső Ferencz József ő felsége december 2-án kiadott legkegyelmesebb Manifestumában maga is helyben hagyni, s megerősíteni méltóztatott. A nov. 7-iki nyilványitvány a földmivelő népet az újabb törvények által engedélyezett nyeremények fennhagyása iránt ünnepélyesen biztosítja.

3-or. Az ő Felsége által az ország kibékítése végett herczeg Windischgrätz főparancsnoksága alatt hazánkba küldött cs. kir. hadseregek felől a nép között mindenféle rémletes álhírek terjesztésén el, szinte szükségesnek tartom, hogy azon proklamatiók is.

mellyeket őfőméltósága a főparancsnok s teljeshatalmu királyi biztos Magyar és Erdélyország lakószámaihoz több rendben intézett, de a mellyek mindeddig tudomásukra nem juthattak, jelesen a nov. 13-án decemb. 18-án /' és 14-én /' mult évben, és folyó évben január 7-én /' Budán kelt s /' /' /' /' alatt ide csatolt, hirdetvények a népnek adasának tudtára. Ugyanis ezekből világos, hogy a cs. kir. hadseregek nem ellenséges szándokkal léptek be az országba, hanem mint urunk királyunk legfőbb hatalmának, s a törvényes rendnek helyreállító, a személy és vagyonbátorság védelmére s biztosítására, a legszebb renddel s példás fegyelem alatt haladtak elő Budapestig, hol jelenlétök alatt rend, béke és csendesség, uralkodik, ipar, kereskedelem és más üzletek élénkülni kezdetek, sőt a polgári szabadság kellő mértékét is mindenki háborítatlanul élvezheti. Minthogy pedig a cs. kir. hadseregek háborgatása vagy bántása bárhol is veszélyes következményeket szülhetne, jó lesz figyelmeztetni a népet, hogy irányokban magát önként megadó készséggel viseltessék, nem felhetvén, sem személyük, sem vagyonuk semminemű bántásától, és hogy azt részről is a szükségesekben támogatni iparkodják.

És ezek azok, miknek közlése által ntiszt. uraságotat alattvalói s lelkipásztori kötelességének olly móddal teljesítésére hívom fel, mikép a fennforgó, vagy könnyen változható körülményekben a pásztori ildom, s a körütekintő óvatosság javasolni fogják, kérvén Istent, hogy adjon nekünk békességes időket, miszerint az ur szőlője munkánk s fáradtságunk után gyarapodhassék, s félelem nélkül vezethessük a nyáját a kies legelőre, hol üdvezítő religiönknak boldogító tanítványai virítanak, s az isteni kegyelmek tiszta forrásai cseregedeznek. Az ur legyen mindnyájunkkal. Kelt Pesten, január 12-én, 1849.

A püspöki kar nevében

Hám János m. p.
kegyelmesen kinevezett primás.

(*Bécsi All. Levéltár, Kat. Arch. Secr. 10. No. 202. Fasc. IV. Ered. nyomtatvány.*)

**2. A MAGYAR PÜSPÖKI KAR 1849 JAN. 20-ÁN KELT PÁSZTOR-
LEVELE, AMELY WINDISCHGRÄTZ CSAPATAI ELŐTTI MEG-
HÖDOLÁSRA HÍVJA FEL A KATH. LELKÉSZEKET ÉS A
HIVEKET**

Pásztori levél

a' magyarhoni kath. egyház minden tisztelendő lelkészeinek és a'
minden renden levő, Krisztusban kedvelt kath. hiveinknek az Úrtól
üdvét, áldást és békességet!

Jóllehet a' mi isteni Üdvözítőnkől ránk bízott főpásztori hiva-
tal körében leginkább csak azokra kell terjedni atyai gondosságunk-
nak, mik Krisztusban kedvelt hiveink lelki szükségeinek kielégíté-
séhez tartoznak; de mivel őket az üdvesség útján csak úgy vezérel-
hetjük legbiztosabban, ha kedves hazánk a' pusztító belháboru félel-
mei alól felszabadulván, abban a legfőbb királyi tekintély és hata-
lom, 's vele a' törvényes rend ismét helyre áll: kötelességünknek is-
merjük, épen ez időszakban, midőn a' legforróbban visszaóhajtott
béke és nyugalom elérhetésére olly kedvező alkalom nyílt meg,
atyai szózatot intézni a' kormányunk alatt levő tisztelendő lelki-
pásztorokhoz, valamint Krisztusban kedvelt minden katolikus
hiveinkhez is, hogy engesztelő szavaink hangjaiból megértsek és
szívökre vegyék alattvalói hűség és engedelmesség kötelességét,
mellytől sokan a' politikai viszonyok szövevényes fejleményei alatt
eltántorítottván, az ellenszegülés veszélyes utjaira sodortattak.

Mi, kik a' honban áradozó békétlenség hosszú ideje alatt nem
késtünk a' lelkipásztorokat 's kedvelt hiveinket a' törvényes felsőbb-
ség rendeleteinek pontos teljesítésére inteni, 's az újabb törvények
engedményeinek okszerű és békés felhasználására figyelmeztetni:
most sem állhatunk ellent lelkünk benső ösztönének, hogy a' lelki
vezérletünkre bízottakat a' tévedések örvényéből kiragadni, 's az
ország kibékeltetésének közelgő idején, a' törvényesség útjára visz-
szavezetni igyekezzünk. Mert a' béke és szeretet Istenének szolgálai
levén, valamint papi tisztünknel fogva a' béke hirdetése és ajánlása
illick leginkább mi hozzánk; ugy meggyőződésünk is az, hogy csak
a' törvényes engedelmességre való általános visszatérés mellett lehet
az országban naponta növekedő nyomor és inség megszűntét re-
ményleni.

A' sokszor hányatott és veszélyben forgott Magyarhon legin-
kább annak köszönheti már szinte ezer éven fennmaradását, hogy

többféle nemzetiségekből álló lakosai a' törvényes király trónja 's az alkotmány körül egyesülvén, azt és ezt minden erejükkel megvédeni, 's irántuk a' függés, engedelmesség és ragaszkodás hódolatát szóval és tettel bevallani törekedtek.

A magyar nemzetnek királyai iránti tántorithatlan hűségét hazánk történetének évkönyvei magasztalva hirdetik, 's maga a' nemzet is e' jellemző erényének öntudatából mindig új erőt merített a' trón és ősi alkotmány megmentésére, hol azokat veszély fenyegette.

Az alattvalói hűség és engedelmesség, a' kereszténynél vallás parancsolta lelkiismeretes kötelesség, melyet megszegni, az apostol bizonyítása szerint annyit tesz, mint Isten rendeletének, ki által uralkodnak a' királyok, ellenszegülni. Üdvöztünk, az apostolok és első keresztények kötelező példái mutatják nekünk, hogy a' törvényes fejedelmeknek engedelmeskedni tartozunk, mert Isten rendelete, hogy minden lélek alá legyen a' felsőbb hatalomnak vetve.

Az austriai házra ezelőtt több mint háromszáz évvel törvényes uton szállott a' magyar korona. Későbbben pedig az ország rendének kívánatára, az 1723-iki 1-ső 's 2-ik törvénycikkek által a' trónörökösödés rende úgy határozottat meg, hogy az austriai örökös tartományok mindenkorai uralkodója, egyszersmind, 's elválhatlan kapcsolatban, Magyarország törvényes királya is legyen.

Lemondtak ezáltal, és pedig valamig az austriai felséges háznak bármely ivadéka életben lesz, mindenkorra, az ország rendei királyválasztási minden jogukról, 's ezt még csak azon esetre tartották fenn, ha az austriai ház és uralkodó egész család (mitől az isteni gondviselés őrizzen!) kihalna.

Ezen örökösödési rend szerint a' magyar királyi korona és trón, akár halál, akár lemondás által jöjjön üresedésbe, (melly utóbbi trónváltozási módra nézve sem hiányzanak honi történeteinkben a' példák) a' közvetlenül következő trónörökös, vagy ha jogáról ez is önként lemondana, ennek legközelebbi törvényes utódja lép az austriai császár 's magyar királyi trón birtokába.

Így történt ez legközelebb, mult évi december hó 2-kán, midőn a' tizennégy év lefolyása alatt atyai jósággal és szelidséggel uralkodott I. Ferdinánd, austriai császár, Magyarországnak e' néven ötödik királya, ugyanaz nap kelt legmagasabb manifestumában kimondott okoknál fogva, az austriai összes birodalom uralkodói székéről, következőleg a' vele válhatlanul összekapcsolt Magyarország koronájáról is leköszönvén, az örökösödés rendén arra hivatott testvér öccse pedig, fenséges Ferencz Károly cs. k. főherczeg, a' koronához jogáról egyszersmind ünnepélyesen lemondván, ennek elsőszülött fia, fenséges Ferencz József, kit a' pragmatica sanctio szerint ezen visszalépések után az uralkodás egyenesen és törvényesen illetett, az austriai császári 's magyarországi királyi trónt I. Ferencz József név alatt azonnal elfoglalta.

Nem szűnt meg tehát V. Ferdinánd lelépésével a' királyi hatalom ez országban, 's azon hűségi eskü, mellynek kötelezésétől a'

lelépő felség ön személyére nézve, addig volt alattvalóit felmentette, szintugy kötelező erővel bir a' trónra lépett I. Ferencz József királyunk ő Felsége irányában, ki sarkalatos törvényeink értelmében teljes joggal vette át az uralkodást, és kitől az engedelmességet senki ezen alkotmányos hon polgárai közül bűn nélkül meg nem tagadhatja; mert Üdvöztőnk nyíltan parancsolja, megadni a' császárnak, mi a' császáré; az apostolok fejedelme pedig II. levelében arra inti a' keresztényeket, hogy engedelmeskedjenek a' felsőbbbségnek, akár magának a' fejedelemnek, mint legfelebb valónak, akár a' helytartóknak, kik tőle küldetnek; mert ez az Istennek akarata.

Azért kelle pedig hazánk ezen alkotmányos viszonyait a' lelkipásztorok és kedvelt hiveink előtt bővebben is felvilágosítanunk, mivel tudjuk azt, hogy a' hon lakosainak legnagyobb része a' dolgok és események elhallgatása vagy szántszándékos elferdítése által a' szabadság 's törvényszerű függetlenség tulfeszített eszméivel ragadtatott azon veszélyes harcra, melynek valamint kitérése az országot nyomorral és rendetlenséggel borította el: további folytatása azt a' veszély, és soká tartható inség örvényébe sodorhatja.

Magyarországnak sajátos helyzete, 's jóllétének és ősi függetlenségének biztosítása tette szükségessé, hogy a' bölcs és előrelátó elődök az ősi alkotmány megtartása mellett, az országot ugyanazon egy uralkodó személyében, és a' kölesönös védelem biztosítása alapján, az austriai örökös tartományokkal elválaszthatlan kapcsolatba hozták és szövetséges állásba léptették.

Azóta a' hont századokon át pusztította vad ellenség innen visszanyomtatott, az ország határai 's a' külbéke hosszabb időre biztosítottak. Az austriai házból származó királyok alatt épült föl e' hon a' török hagyta romok alól, indult virágzásnak köztünk a' tudomány és polgárisodás, 's a' mit legelől kell vala emlitenünk, a' katolika egyház, melly e' honban is, a' mohácsi veszélyt nyomban követett vallási szakadás által kimondhatlan sok veszteségeket szenvedett, az austriai házból eredett dicső apostoli királyok védnöksége alatt ujult föl viszontagságaiból.

Azért, noha a' mult évben ápril 11-én bezárt pozsonyi országgyűlésen alkotott uj törvények a' régi alkotmányon lényeges változtatásokat tettek, a trónörökösödés rendét, 's Magyarországnak az örökös tartományokhoz törvényes viszonyát sértetlenül hagyták, 's mint a törvények előbeszédében olvasható, az országos rendek a' *pragmatica sanctiora* hivatkozva, a' nemzetnek ama főnebb dicsért jellemét is, miszerint a' felséges uralkodó házhoz örök hűséggel ragaszkodik, kiemelendőnek tartották.

Több fejedelmi legmagasabb nyilvánítványok, melyekben ő felségöknek, V. Ferdinándnak, valamint felséges utódának I. Ferencz Józsefnek, a' magyar néphez és országhoz intézett atyai intéseik 's az ország kibékítésére czélzó legfelsőbb rendeleteik foglaltatnak, vagy csak roszul értelmezett fordításokban jöttek e' honban köz tudomásra, vagy nagyobb részt a' nyilvánosság elől elvonattak. E' körülmény 's a' nép kedélyét felzaklató, szenvedélyeit izgatott-

ságban tartó alaptalan hírek 's koholmányok folytonos terjesztése, elhomályosították sokak előtt azon kötelesség ismeretét, 's meggyengítették bennök a' kegyelet azon érzelmeit, mellyekkel egy ország sem dicsekedhetett inkább, mint a' királyához még a' hatalmas francziahódító csábitásainak daczára is hűségben megmaradt Magyarország.

Holott azon okiratok tanúsága szerint nem szenved kétséget, 1-ször: hogy ő császári királyi felségének, V. Ferdinándnak atyai legmagasabb szándoka és törekedése eleitől fogva oda volt irányozva, miszerint a' hazánkban megzavart békét helyre állítsa, 's a' viszálykodás szerzőit a' törvényes engedelmisség útjára viasszaszólítsa.

2-or. Hogy ő cs. kir. felségök, V. Ferdinánd és I. Ferencz-József nem akarják szabadságunkat, vagy nemzetiségünket elnyomni; sőt azok további fenntartását ünnepélyesen biztosítják; és hogy különösen a' földmivelő népet az újabb törvények által megszüntetett urbéri robot és dézsma visszaállítása iránt terjesztett álhírek alaptalanságára figyelmeztetvén, a' részökre törvény által engedményszerzett nyereményeket minden jövődő időre biztosítani kegyeskedtek.

3-or. Hogy a' cs. kir. hadsereg élén főméltóságu herczeg Windischgraetz, mint főparancsnok és teljes hatalmu k. biztos, ő felsége legfelsőbb rendeletéből, 's egyedül azon békeséges célból lépett az országba 's haladt egész Budapestig, miszerint ezen, a' legszebb rendet tartó és példás fegyelem alatt álló hadierőnek tekintélye által lefegyverezze az ellenszegülőket, 's a' személy- és vagyonbátorságot biztosítván, a' törvényes rendet 's az irántái tartozó engedelmisséget az egész országban visszaállítsa. Kinek is e'szerint, mint az ország kibékeltetőjének magas rendeleteit nemcsak elfogadni, hanem pontosan teljesíteni, sőt a' parancsa alatt levő cs. kir. hadseregek támogatása által üdves céljainak kivitelére segédkezőket nyújtani tartozunk. Csak így remélhetvén azt, hogy alkotmányos szabadságunkat, mellyet a' pártütés kockára tett, megmenthessük.

Ugyanazért, miután egy részről a' törvényes fejedelem iránti hűség 's engedelmisség őszinte és tartózkodás nélküli bevállása legszorosb polgári 's keresztényi kötelességünkben áll; más részről pedig semmit inkább nem óhajthatunk, mint, hogy e' honban a' száműzött béke visszatérésével, a' jó rend 's közösenesség helyre álljon, 's a' polgárok előbbi iparuk 's munkásságuk folytatása által, jólétök elővitelét háborítatlan szorgalommal eszközölhessék; mint sz. Pál apostol meghagyta utódának sz. Titus krétai püspöknek, hogy a' gondjaira bizott hiveket a' fejedelmek iránti engedelmisségre 's alattvalói meghajolásra intse: úgy mi is intjük és kérjük az Urban mindnyájokat, kiknek üdvössége fölött örködnünk parancsolta az Ur, tőlünk egykor számot veendő, de kiknek földi boldogságát is szívünkben óhajtjuk; miszerint az általunk őszintén és igazságban előadottak nyomán ne késsenek I. Ferencz-József törvényes királyunk 's urunk ő felsége iránt, szóval és tettel hűséget 's engedelmséget tanúsítani, és ne várják be azon időpontot, hogy azon országot, melly a' hűségben magát más által megelőztetni soha sem

engedte, ő felsége törvényes urunk, királyunk, hadseregeivel kénytelenítették meghódítani. Csak egy éve még, hogy mostani urunk ő felsége legelső hivatalos föllépésével az ország fővárosában mindnyájunk szeretetét, tiszteletét 's bámulatát magához hódította vala; akkor az ország ő felségében egykori dicső, 's a' nemzethez különös vonzalmat tanusító királyát üdvezlette: most az isteni gondviselés ő felségét megadta nekünk és a' nagy birodalomnak; 's mivel gondosan, és hazánk iránti folytonos figyelemmel neveltetett föl, az ur, ki a' népek millióinak jóllétét tette le kezeibe, megadja neki bölcsességének 's igazságának azon ismeretét, mellyel népeit erős karral fogja védeni, szelid jósággal kormányozni, jogtisztelet, igazságkiszolgáltatás, a' szellem 's anyagi kincsek fejlesztése által boldogítani.

Kérjük tehát sz. Pál apostol szavaival a' lelkipásztorokat és kedvelt hiveinket, hogy Ferencz-József ő felségeért, mint az ország törvényes királyáért, 's azokért, kik a' felsőbbségben vannak, tartásának imádságok és könyörgések, miszerint csendes és nyugodt lehessen életünk az isteni félelem megőrzése által. Különösen pedig rendeljük, hogy a' szent misében ott, a'hol a' király nevének kell megemlítettetni: I-ső Ferencz József urunk királyunk neve soroztassék, egyszersmind pedig, hogy a' békességért eddig folytatott nyilván- ő felsége, I-ső Ferencz-Józsefért a' nyilvános könyörgés megtartassék, egyszersmind pedig, hogy a' békességért eddig folytatott nyilvános könyörgések míg, mint reményljük, az isteni jóság és szeretet az áldott békét és nyugalmas időket visszaadja, ezután is naponként mondassanak el. — Végezetre pedig a' békességnek Istene, a' ki a' juhoknak az örökké tartó szövetség vére által való nagy pásztorát, a' mi urunk Jézus Krisztust a' halálból kihozta, igazgasson titeket minden jóra, hogy az ő akaratját cselekedjétek, munkálván bennetek azt, a' mi előtte kedves, a' Jézus Krisztus által, kinek dicsőség mind örökkön örökké. Amen.

Kelt Pesten, januar 20-án 1849.

A' magyar püspöki kar.

(Bécsi All. Levéltár. Kabinetsarchiv. Secreta. 10 ad No 234/IV.
Eredeti nyomtatvány. Megjelent a Közlönyben 1849 ápr. 20-án.)

4. HORVÁTH MIHÁLY CSANÁDI PÜSPÖK, KÖZOKTATÁSI ÜGYMINISZTER CIKKE A MAGYAR PÜSPÖKI KAR ARULÓ PÁSZTORLEVELEL KAPCSOLATBAN

Debreczen, április 17. Ugy látszik, 's hálatalva hiszszük is, hogy az igazságos isten elégetni kezdi már a' tengernyi szenvedéseket, melyeket alias ármány, árulás és esküszegés árasztott a' magyar nemzetre. Igazságos ügyünkért küzdő vitéz seregeink diadalmasan haladnak előre, 's a' hű honfiúi kebel majdnem naponkint újabb és újabb örömeztől dagadoz a' táborainkból érkező hírek hallatára.

A' mint azonban vitéz seregeink a' három hónap óta zsarnokok és rabló zsoldosok türhetlen járma alatt nyögött vidékeket is en mind több és több bűnemlékei merülnek fel az udvari ármánvok-segedelmével felszabadítják, 's a' közlekedés azokkal megnyílik: ugyanak, hitzegésnek, istentelenségeknek; mind több tényei jutnak tudomásunkra az undok honárulásnak, cselszövényeknek és népámitásnak.

A' közlekedés tágasbultával jutott néhány nap előtt kezeimhez, ámbár még január 20-án kelt, azon irat, mely homlokán e' czímet viseli: „Pásztori levél a' magyar hon, kath. egyház minden tisztelendő lelkészeinek és a' minden rendben levő Krisztusban kedvelt kath. hiveinknek az Úrtól üdvét, áldást és békességet.“ Az aláírás helyén pedig ez áll: „A' magyar püspöki kar.“

Hitemben ingadoznom meg minden emberi erény iránt, Kivezettnek kellene hinnem az emberek kebeléből minden igazságérzetet és istenfélelmet, ha elhihetném, hogy ezen ugynevezett pásztori levél valóban a' magyar püspöki kar által iratott.

Nem! a' püspöki kar, melynek legszentebb hivatása: hirdetni az igazságot, s' hirdetni azt még akkor is, ha pallos függne feje fölött, ha a' kispad, máglya 's ezer halál iszonyatosságával kényszeritené is őt a' zsarnok hatalom igazságtalanság, hazugság hirdetésére, — az olly szent hivatásu, istennek 's önelkiismeretének olly szigorú felelősséggel tartozó püspöki kar e' nyomorult, szerkezetére hitvány, tartalmára hazudságokkal, ámitásokkal teljes iratot nem készíthette.*

* Horváth Mihály feltételezése téves volt. Utólag kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy a püspöki pásztorlevél nem volt hamisítvány. Annak kibocsátását Ham János és mások is ismételtelen elismerték.

A' magyar püspöki kar, három hónappal ez irat kelte előtt, a' múlt évi october 28-kán Olmützbe küldött feliratában azt mondá V. Ferdinánd királynak:

— „A' különböző népfajok, mellyek hazánkban laknak, a' leg-
aljasb ármánynyal bujtogattatnak fel a' magyarok ellen; és számos
ezernyi fegyveres nép barangolja be hazánkat, ölte, rabolva, pusztítva mindenütt a' békés polgárokat.“

— „És lelkünk mély fájdalomban tapasztaljuk, hogy mindez felséged uralkodása alatt, felséged legmagasabb nevében történik.“

— „Lehetetlen elhinni, hogy felséged híven értesítve volna arról, miként izgatták fel nemzetünk és szabadságunk ellenségei, az egymással eddig békében, barátságban élt népfajokat; miként forgatták fel gyökerestül a' status lételemeit, semmitették meg a' felséged hozzájárultával 's jóváhagyásával constituált törvényes hatalmakat, miként tiporták a' királyi méltóság iránti kegyeletet, nem rettegván hirdetni, hogy felséged a' magyar nemzetnek kir. esküvel pecsételt jogait eltörölni az utolsó pozsoni országgyűlésen kir. szentesítésével megerősített törvényeket, a' nemzet szabad alkotmányát 's független kormányt megsemmíteni, az országot szolgál járomba vetni 's jogtalan tartományá alacsonyítani szándékozik.“

— „A' magyar nemzet ezt még mindezen megtámadások daczára sem hiheti, 's velünk együtt úgy van meggyőződve, hogy midőn a' maga védelmére föllépett, e' tért, mellyen jelenleg áll, nem csak önfentartása ösztönétől, hanem azon kötelelességérettől is lelkesítve foglalta el, miszerint a' kir. méltóságot megvédje azok ellen, kik a' trón felségével 's a' nemzet boldogságával olly veszélyes játékot űzni nem iszonyodnak.“

— „Kezessük érte, hogy e' nemzet, melly jelen felingerlett, független, nemzeti szabadságát féltő 's védő állapotában is mintegy ösztönszerűleg hódol a' rendnek és törvénynek, nem kíván egyebet, mint békében éldelhetni a' felséged jóváhagyásával szentesített törvényes szabadságot.“

— „Azon reménység él kebelünkben, hogy felséged megemlékezvén azon ünnepélyes esküjéről, mellyet koronáztatásakor e' nemzet jogainak és szabadságának megtartására — e' haza népének boldogítására, a' mindenható isten színe előtt tett azon iszonyu feleletterhet, mellyel e' véres háboru a' királyi trónra nehezedik, személyétől elhárítandja“ stb.

Illy határozottan kárhoztatta octob. 28-án a' magyar püspöki kar azon politikát, melly Magyarország irányában követtetik. Illy nyíltan kimondták, hogy e' háboru iszonyu feleletterhe a' királyi trónra nehezedik. 'S bár állásuknál fogva szemközt a' trónnal e' felirat egy pontjában olly értelemben nyilatkoznak, hogy nem hihetik ugyan, miszerint ezen iszonyatosságok, mellyek a' király. nevében az ország ellen intézettek, a' király megegyeztével történnének; fűpásztori kötelelességöknek nyilvánítják mégis kijelenteni, hogy

azonnal kiveszne a' nép kedélyéből minden kegyelet a' trón iránt, mihelyt bebizonyulna, hogy a' király megegyeztével intéztetnek az ország ellen e' hallatlan csapások.

Mióta e' feliratot a' püspöki kar Olmützbe felküldötte, fájdalom valósággá lőn, mit akkor a' püspöki kar még hihetetlennek hirdetett, a' trón iránti kegyeletnél fogva elhinni nem akart. Mind azon borzasztó megtámadások, melyek addig Magyarország ellen intéztettek, a' királynak egyenes parancsára történtek. De történt több is. Azóta jött be Windischgraetz császári hadakkal; azóta támadták meg császári tábornagyok kilencz oldalról az országot. Sőt történt oly dolog is, mit akkor még senki sem hihetett a' császári házról, történt a' legborzasztóbb, mit fejedelem népe ellen elkövethet. Nem elégedvén meg, hogy az ármányosan fellázított rácok, oláhok, horvátok és szászok, egész tartományokat vérbe, lángba borítottak; nem elégedvén meg, hogy császári zsoldos hadai az ország nagyobb részét pusztítva, rabolva, gyujtogatva összebarangolták, még idegen zsoldosokat is hívott be az ország és nemzet jogainak és szabadságának legyilkolására; és kora diadalmámoreában a' szabad Magyarországot martius 4-kén kibocsátott iratában minden jogaitól megfosztván, őt külön álló részekre darabolta, 's ezredéves státuséletét egy tollvonással megsemmisítettnek nyilvánította.

A' világtörténet nem mutathatja fel mását ennvi ármánynak, hitszegésnek és árulásnak, mennyi Magyarország iránvában elkövetett.

Es a' magyar püspöki kar volna-e képes pártolása alá fogadni mind ezen istentelen hitszegést, ármányt és árulást?

Es a' magyar püspöki kar, melynek legszentebb feladata hirdetni az igazságot, vetemedhetett volna-e oly iszonyu hazudságra, hogy „atyáskodó, szelid jósággali kormányzásnak, jogtiszteletnek, igazságkiszolgáltatásnak, a' szellemi és anyagi kincsek fejlesztése által boldogításnak“ mondhasa a' fejedelmi udvarnak e' hallatlan fellázadását a' nemzet ellen?

A' magyar püspöki kar, melynek a' hivek előtt csak az igazság apostolaiként szabad fellépni, merte volna mondani Windischgraetzről, „hogy ő egyedül békességes czéllól lépett az országba, hogy hadai a' legszebb rendet tartják, 's példás fegyelem alatt állanak, a' személy és vagyon bátorságot biztosítják, az országban a' törvényes rendet visszaállítják, 's alkotmányos szabadságunkat, melyet a' pártütés kockára tett, megmentsek?“

Nem! ti a' császári rabló seregek által felégetett, kirablott helységek, ti szegény lakosok, kiknek véreit, rokonait legyilkolták, kiknek marháját elhajtották vagy levágták, gabnatárait kiüritették, kiknek házfedeleit 's házi szereit felégették, szekrényeit feltörték, 's véresverjékének meggazdálkodott filléreit kirablották, ti szegény betegek, kiknek fejei alól még a' párnát is kiragadván, annak tollait ördögi kárörömmel szélnek eresztették; ti vagyonosbak, kiknek ezüst szereit, midőn őket kénytelenségből megvendéglétek,

ebéd után zsebre dugták, butorait összerombolták, vagyonaikat elorozták, ti helységek, melyeknek templomait megfertőztették. ti mindnyájan, kiket ezen minden emberiségből kivetkezett ellenség inségre juttatott, az istenért ne higyjétek, hogy ezen ugynevezett pásztori levelet a' magyar kath. püspöki kar írta volna.

Ne higyjétek, hogy az erény és istenfélelem annyira kivesszett volna a' földről, hogy annak tisztök szerint legelső hirdetői atyáskodó királynak nevezzék a' vérengző zsarnokot, jó barátnak a' rablót, és gyilkost, a' törvényes rend helyreállítójának azt, ki minden isteni és emberi törvényeket szentségtelen lábbal tapod!

Ne higyjétek, hogy a' vallástalanság annyira meggyökerezett volna, miszerint a' vallás legfőbb hirdetői 's tanítói testvér és anyagyilkolásra buzdíthatnának titeket, midőn ezen ugynevezett pásztori levélben arra intettek, hogy hűséggel, engedelmességgel viseltessetek azok iránt, segédkezeket nyujtsatok azoknak, kik hazátokat, ezen árva anyátokat, halálra zaklatják, véreiteket legyilkolják, magatokat inségre juttatnak.

Ne higyjétek tehát, hogy ezen alávaló, csábító iratot, bár pásztori levél czímet visel is homlokán, a' magyar püspöki kar készítette volna.

A' magyar püspöki kar, midőn kormányunktól felszólíttatott, buzdítaná a' népet pásztori levelek által hazája védelmére, több ízben kijelenté, miszerint a' papságnak nem hivatása a' politica, 's félhető, hogy politicába avatkozván, 's a' népet olly tettekre is buzdítván, melyeknek kimenete kétséges, könnyen hiveik bizodalját veszthetik el, ezt pedig elvesztvén a' lelki üdvesség ügyeiben sem fognak sikerrel működhetni.

Ne higyjétek tehát, hogy az akkor így nyilatkozott főpapság, most, habár talán felhivatva az ellenségtől, önmagának ellentmondva képes volna kibocsátani illy egészen political színezetű pásztori levelet, melly azon felül még, (miként azon vidékek, hol az ellenség tanyázott, vagy csak át is vonult, elég sajnosan öntapasztalásuktól tudják), annyi hazudságokkal van elárasztva, tényeket, törvényeket, jogokat annyira elferdít, hogy azt egy értelmes, igazságot, jogot, törvényt tisztelni tartozó püspöki kartól származottnak lehetetlen csak fel is tenni.

Ne higyjétek tehát, hogy ezen alávaló iratot a' magyar püspöki kar készítette. Ez is kétségentul hasonló Windischgraetzi ármánynak és csábításnak eszköze volt, mint a' „Közöny“ hirlap azon száma, melyet ő a' maga nemzetgyilkoló céljainak előmozdítására Pesten nyomtatott bérenczei által.

Hiszén a' magyar püspöki kar jelen sem volt Pesten jan. 20-kán. Önszántából tudtomra csak két megyéspüspök volt 's van ott jelen. Ketten pedig semmi ürügy alatt, semminemű czélokra nem bitorolhatják „a' magyar püspöki kar“ czímét, mellyel legalább is csak a' többség élhet jogszerűen.

A' mi már magát ezen ugynevezett pásztori levelet illeti: annak czáfolatába nem bocsátkozom. Világos hazudságokat, mindenkitől átlátható elferdítéseket czáfolni hasztalan idővesztegetés. De a' ki azt olvasandja, eléggé meggyőződhetik, hogy azt czáfolni, kivált egy hirtlap szűk korlátai közt teljes lehetetlenség is.

Alljon itt maga az alávaló irat egész terjedelmében, czáfolatul önmagának.

Horváth Mihály
v. csanádi püspök

(Közlöny, hivatalos lap, Debrecen, 1849 ápr. 20.)

5. HAM JÁNOS ALTAL SZERKESZTETT MÁSODIK PÁSZTOR- LEVÉL A MAGYAR PÜSPÖKI KAR NEVÉBEN

Azon fő pásztori hivatal, melyet Krisztus Anyaszentegyházában a Mindenható Isten kegyelme gyenge vállainkra tenni méltóztatott, multhatatlanul parancsolja, és kívánja, hogy a pásztori örökösünkre bizott keresztény k. hiveket mint Üdvözítő Jézus Krisztusnak, a Pásztorok Fejedelmének drága vérével megváltott nyáját, az élet minden körülményeiben, az idők minden viszontagságiban és fordulatiban az üdvösség útján vezetni, az irányt, mely felé tartsanak, kimutatni, az eltévedéstől megóvni, s a ne talán eltévedteket utba igazítani, minden tőlünk kitelhető erővel tanítva, és intve, fedve, és kérve igyekezni el ne mulasszuk. Annak okáért e fontos kötelesség, s az abból Isten előtt reánk háramló felelősség érzetében a Magyarországi püspöki kar látván, mikép a közpolgári élet körülményei annyira megbomlottak, miszerint azokban el igazodni, az igaz ösvényt, és irányt megtartani, a sok csábítások, ámitások, és hitegetések között az igazságra, és üdvösségre vezető utat eltalálni a minden napi élet kérdéseinek egyik legnehezebbik feladatává vált, — már folyó év kezdetén pásztori szavát felemelni, s a keresztény hivekhez szólani kötelességének tartotta, s kibocsátott pásztori levelében az irányt, melyet tartani, s az utat, mellyen hazánk jelen szövevényes körülményeiben az igaz keresztény hazának járnia kellessék, kimutatta, világosan, tisztán tájékozásul — s a körülmények minden fordulatiban megtartandó elvül kimondván, „mikép Szent Pálnak tanítása szerint a fejedelmi hatalom Istentől vagyon, s a ki annak ellene szegül, az Isten rendelését támadja meg, az Isten akaratának áll ellent, — ez által pedig magának örök kárhozatot szerez, (Sz. Pál a rómaiakhoz írt levelének 13.-ik fejezetében az 1-ső és 2.-ik versekben).

Hisszük és reméljük, hogy a keresztény k. hiveknek jobbrésze Isten küldötte törvényes pásztoraiknak szavukra reá ismertek, s egy pillanatig sem kételkedtek a felül, hogy a kihirdetett szavak a gondos atyai szeretetnek, a nyájért életüket odaadni kész pásztoroknak szavaik, — az isteni kijelentésnek igéi, s a változhatatlan menyei igazságnak magyarázatai; — de a bitorlott hatalomnak

sulya alatt nem leheto lelkök jobb sugallatait, s törvényes pásztoraik intéseit olyl készséggel és hűséggel követniök, mint az Isten igéjének tekintélye, és igazsága kívánta volna, — sőt talán találkoztak olyanok is, kik intéseinkre nem figyelvén továbbá is magokat elámitatni, s a csábítók által félre vezetettüni engedék, — erre való nézve ugyan azon szent hivatal, mellyet Isten kegyelméből viselünk, kötelességünké teszi, és kívánja, hogy ujólag felszóljunk, — s a nagy Apostol intése szerint (Timotheushoz írt 2-ik levelének 4-ik fejezetében a 2-ik versben,) alkalmas, és alkalmatlan időben szüntelenül emlékeztetekbe hozzuk mind azokat, miket első pásztori levelünkben elmondani szükségesnek tartottuk, szívetekre kötvén „mikép az Isten akarata, hogy minden keresztény lélek törvényes fejedelmének alá vesse magát, és teljes erejéből oda munkálni igyekezzék, hogy a közbéke, a törvényes rend a hazában mielőbb helyreállittassék, mert csak a törvényes kormány szárnyai alatt, — csak a közbéke napjaiban lehet földi jólétünket élveznünk, s örök boldogságunkat háborítlanul keresnünk. — Ti magatok Krisztusban szeretett fiaink és leányaink, tapasztaltátok a közbéke felháborításának és törvényes rend felbomlásának gyászos, és szomorú következéseit, érzitek és tudjátok mit, és mennyit kell szenvednetek, — nem elég, hogy szünteleni félelem és rettegésben kell töltenötök napjaitokat, — s távol a jöendőben is csak viharokat, és fekete fellegeket láthatnak szemeitek, a mellett tapasztalni kénytelenek vagytok, mikép véres verejtékkal szerzett vagyonotok szemeitek előtt büntetlenül feldulatik, elpusztítatik, — életetök és vérötök kiméletlenül pazaroltatik — ontatik. — Ott hevernek miveletlenül száraz szántóföldeitek, s naponként élénkebben érzitek, hogy kifogytok az erőből, mellyel azokat megművelhetnétek. Ott zöldelnének vetéseitek, és mezeitek, s szemeitek előtt tapodják el azokat a hadseregek nyomai. Ha körülnéztek házi körötökben, látjátok, hogy legkedvesebbjeitek, fiaitok, unokáitok, testvéreitek és rokonaitok hiányzanak, mert részint már a csata mezőin elvérzetek, részint a táborban véres halál, vagy gyászos bénaság várakozik reájuk, — házaítokat, épületeiteket, mellyekben azelőtt a törvényes királyi kormányja alatt békésen és nyugalmasan élhettetek — mostan minden perczen elhamvasztás fenyegeti. Nincs nyugalom, nincs bátorság a hazában bár merre tekintsünk, az átvonuló seregek éjjel nappal nyugtalanítják a békés polgárt, s mai szállításukra, — már éllelmezés kiszolgáltatására kizsákmányolják minden erejét, tehetségét — a mit arcotok verejtékével több évekig egész életeteken keresztül a munka terhe alatt görnyedve szerzettetek, a táborok emésztik fel s a mit azok megkiméltek, — azt sem lehet többé a munkátlan rablók és henye gonosztevők ellen biztosítani, mert a törvényes rend illetén megbomlott állapotában nincs törvény, nincs igazságszolgáltatás — nincs életünk — nincs vagyonunk biztosítva, mint azt magatok fájdalom! igenis érzékenyen tapasztaljátok! de ami még legfájdalmasabb az isteni tisztelet rendes tartása is akadályozva, gátolva vagyon, — Szent egyházaink kifosztva pusztulás-

nak hagyatottak oda, vagy a hivektől nem látogatván üresen állanak, — az egyház szolgálói, kiknek szent hivatásuk titeket az igazságra tanítani, a tévedéstől megóvni, felvilágosítani, s az üdvösség útján a valódi boldogságra vezetni kikohult rágalmakkal becstele nitetnek, igazságtalanul gyanúsítatnak, hogy bizodalmotokat veszve sikeresen, és üdvöesen ne működhessenek, sokan közülök köteles buzgóságok miatt a lázadás igazságtalan önkényének, — és vad kegyetlenségének áldozatul estek, — elvérzettek — többen hazájokból száműzve idegeneknél kénytelenek menekülést keresni, — szenved a vallás, hanyatlík a vallásosság, süllyed naponként a keresztény erény, még a jámborok is megrémülve ingadoznak, — ellenben a hitetlenség, vallástalanság, és az ezzel járó erköcszetelenség hatalmasan emelkednek, veszélyesen terjednek, — s elpusztulással fenyegetik az Isten országát — úgy hogy méltán félelemmel és rettegéssel telünk el, ne hogy elvétessék tőlünk az Isten országa, s adassék más nemzetnek, mely megteremti az ő gyümölcseit, — mint az Üdvözítö Máténak mondja: (21. fejr. 43. versben.)

Azért üdvösségtekre kérünk, fontoljátok meg e siralmas állapotot, fontoljátok meg, mi hozta e nyomort reátok, mi ejtett ily veszélybe mindnyájunkat! Bizonyára — Krisztusban szeretett Hívek! nem egyéb, hanem az Isten akarata és Szava által szentesített törvényes rend felbontása — a törvényes fejedelem elleni fellázadás — melyre némely elégyületlen hazánkfiak, sem Istentől, sem fejedelemtől függeni többé nem akarván vetemültek, — és közületek is sokakat elcsábítottak, félre vezettek. Szabadságot ígértek, és rablánczokat osztogatnak, boldogsággal biztatnak, és nyomoruságot, s inséget hoztak reátok, — egy független haza álmaival ámitgattak, s mit akartak egyebet, — most már világosan láthatjátok mint azt, hogy nem az Isten rendelte királytól, hanem tőlük függjete? Tanítások, tetteik, mestereik, kik után indultak, társaik, kik a világ különbéle részeiben a törvényes rendet zavarják, eléggé megismertetik őket, mikép végsőleg mit sem akarnak kevesebbet mint minden vallási, és polgári társulatok alapjait aláásni, s azoknak megrontása által az emberiség végveszélyét fokonként előidézni. Az üdvözítö s az ő apostolai, kiknek tanítása a mi üdvösségünk, megjövendőlték, hogy koronként ilyenén csábítók — szabadságárulók elő fognak állani, — s hazug tanításokkal, álnok fortélyokkal az igaz hívöket is kísértetbe ejtik, — de gyümölcseikről megismerhetők, mint az Üdvözítö tanítja. Máténál 7. fejr. 16. v. — s a jól betanított keresztény mindenkor tudni fogja, hogy neki az Isten rendelte pásztoraikra kell hallgatnia, s az általuk kijelelt uton járnia. Azért kérünk Titeket Krisztusban kedvelt Híveink! Jésus nevére és üdvösségtekre, ne higgyetek azoknak, kik a szabadság színe alatt önmagoknak keresnek felettetök uralkodást és hatalmat, kik a törvényes uralkodótól titeket elszakasztani, gyermekeiteket, rokonaitokat, vagyonotokat, véreteket, — hazánkat — mindenünket nagyravágyásunknak, hiúságunknak, szemtelen bosszujoknak áldozatul vinni nem irtóznak. Ti szemeitekkel látjátok, mikép hín nagyravágyások miatt vértől ázik mindenfelé a haza

földe, az elhamvasztott városok, és falvak füstje a fellegeket éri, — az ártatlan hazafiak, kiket a harc dűhe megkimélt, vad és dühös bitorló kormányok alatt a vérpadokon vérzenek el, s mi lehet egyéb végtére is mindezeknek kimenetele, mint a haza végső pusztulása — és insége! mely annál súlyosabbá lesz, minél tovább tart az ellentállás. — Itt tehát szeretett hűvek, itt a végső időhatár, hogy felébredjete, s kiábrándulva az ámitásokból, a törvényes fejedelem iránti engedelmségre visszatérjete. Már előbbi pásztori levelünkben czáfolhatlanul bebizonyítottát néktek, hogy Felséges Urunk és törvényes apostoli királyunk nem más, hanem Ferencz József ő felsége, ki törvényeink értelmében, — törvényes uton és módon jött a kormányra; akit mint törvényes királyunkat elismerni, — jobbagyi hódolattal tisztelni, rendeléseit, parancsait teljesíteni, legszentebb kötelességünk. Hódoló tisztelettel említett ezen fejedelmünk dicső elődei példaként szereti magyar nemzetünket, ókesen beszéli nyelvünket, szívből óhajtja, egész törekvéssel akarja hazánk, s nemzetünk boldogságát eszközölni, — mi végett jelen szomorú, és szánakozást érdemlő helyzetünkben tulajdon Felséges személyében jelent meg a fejedelmi iránt hűséggel viseltetni szokott magyarok között. Ő az, kit ősi törvényeink értelmében a törvényesen fennálló uralkodási rend szerint, Isten rendeletiből az egész világ hatalmasságai által megerősített uralkodási rend szerint egyedül illet országunk koronája, s a királyi hatalom — s maga vezeti legmagasabb személyében seregit a pártütők ellen. — Kezében a béke olajága zöldel, — ajkairól a szeretet, és kegyelem szavai édes magyar nyelvünkön hangzanak telétek. A törvény, és igazság, a béke és rend az, minek, visszaállítása végett közünkbe sietett, — s az Isten parancsolja apostola által, hogy tiszteljük a királyt (Sz. Péter 1. levelének 2. fej. 17. vers.) s parancsainak teljes alázatossággal hódoljunk — és ismét, hogy a felsőbb hatalmasságoknak minden lélek alája legyen vetve a fejedelmeknek úgy, mint Istentől küldötteknek (Sz. Péter 1. lev. 2. fej. 13. 14. vers) s ki azt tenni elmulasztja, üdvösségét veszélyezti, — ki más szabadságot keres azon kívül, melyet Jézus szerzett, s mely a bűn feletti uralkodásban, s keresztény jámborságban állván — valamint az Istennek, mi az Istené, úgy a császárnak a mi a császáré megadatni parancsolja, — magát elveszti! — Siessetek tehát hódoló tisztelettel hű magyar polgárok Felséges Királyotok elébe, siessetek, kik a törvényt és Isten akaratát tisztelitek, s törvényes rend helyreállítását, a békeséget s üdvösségeteket óhajtjátok. Ő kész a félrevezetett megtérőknek szívből megbocsátani, kész a történeteket elfeledni, kész mindnyájotokat kegyelmébe fogadni, — s az újabb törvények következtében jelenleg birt nyereményeiteket — megerősíteni, — ujakkal tetézni. Nyujtsatok segrédkezeket vitéz seregeinek és szövetségeseiknek, kiket csak azért hívott segítségül, hogy a lázadást gyorsabb előmenetellel lecsendesíthetvén, szenvedésünk napjait megrövidítse. Fogadjátok azokat mint az igaz béke angyalait, a törvényesség és rend helyreállítóit, — ne adjátok hitelt az ámitóknak, kik a királyi sereget, s annak szövetségeseit ellenségeknek nevezik, — ők csak a

rendbontóknak — a béke háborítóknak a törvény, és igazság letapo-
dóinak — ellenségük, de a békés, és megtérő polgároknak — barát-
jaik, — jóakaróik! Imádkozzatok azonban velünk együtt, hogy meg-
könnyebbüljön felettünk az Ur bosszuló keze, — az óhajtott béke és
rend, a fejedelem iránti engedelmesség, és törvény tisztelete feldult
honunk kebelébe mielőbb újra vissza térjenek. A békesség ura pedig
adja meg nektek az örök békét minden helyben, — s legyen mindnyá-
jatokkal. Amen. 2. Thess, 3. fejez. 16. vera.

*(Bécsi All. Levéltár. Kabinetsarchiv. Sekreta. 10. Ad 234/IV.
Ered. okm. aláírás nélkül. A kísérő levél utal arra, hogy szerzője a
magyar hercegprímás.)*

/ 3-or) Az ő felsége által az ország kibékítése végett herczeg Windisch-graetz főparancsnoksága alatt hazánkba küldött cs. kir. hadseregek felől a' nép között mindenféle rémletes álhírek terjesztetvén el, szinte szükségesnek tartom, hogy azon proklamatiók is, melyeket ő főméltósága a' főparancsnok 's teljes hatalmu királyi biztos Magyar- és Erdélyország lakosaihoz több rendben intézett, de a' melyek mind eddig tudomásukra uem juthattak, jelesen a' nov. 13-án decemb. 18-án /^o és 14-én /^o mult évben, és folyó évben január 7-én /^o Budán kelt 's /^o ' ' ' ' ' alatt ide csatolt, hirdetévények a' népnek adassanak tudtára. Ugyanis ezekből világos hogy a' cs. kir. hadseregek nem ellenséges szándokkal léptek be az országba, hanem mint urunk királyunk legfőbb hatalmának, 's a' törvényes rendnek helyreállítói, a' személy és vagyon bátorság védelmére 's biztosítására, a' legszebb rend és példás fegyelem alatt haladtak elő Budapestig, hol jelenlétök alatt rend, béke és csendesség, uralkodik, ipar, kereskedés 's más üzletek élénkülni kezdettek, sőt a' polgári szabadság kellő mértékét is mindenki háborítatlanul élvezheti. Minthogy pedig a' cs. kir. hadseregek háborgatása vagy bántása bárhol is veszélyes következményeket szülhetne, jó lesz figyelmeztetni a' népet, hogy irányokban magát önként megadó készséggel viseltessek, nem félhetvén, sem személyük sem vagyonuk semmi némű bántásától, és hogy azt részéről is a' szükségésekben támogatni íparkodjék

És ezek azok, miknek közlése által ntiszt. urasagodat alattvalói 's lelkipásztori köteleességének olly móddal teljesítésére hívom fel, mikép a' fenforgó, vagy könnyen változható körülményekben a' pásztori ildoni, 's a' körütekintő ovatosság javasolni fogják, kérvén Istent, hogy adjon nekünk békeséges időket, miszerint az ur szőlője munkánk 's fáradságunk után gyarapodhassék, 's félelem nélkül vezethessük a' nyáját a' kies legelőre, hol üdvezítő religiónknak boldogító tanítmányai viritanak, 's az isteni kegyelmek tiszta forrásai csergedeznek. Az ur legyen minnyájunkkal. Kelt Pesten január 12-én 1849.

A' püspöki kar nevében

Hám János, m. p.
kegyelmesen kinevezett primás

Hám János hercegprimás a magyar püspöki kar nevében felszólítja a magyar katolikus lelkészeket, hogy Windischgrätz kiáltványait a templomokban hirdessék ki a hívőknek és azokat az ellenség előtti önkéntes behódolásra igyekezzenek rábírní. (Bécsi All. Levéltár. Kab. Arch. Secr. 10. No. 202. Fasc. IV.)

**6. HAM JÁNOS HÓDOLO FELIRATA AZ URALKODÓHOZ
A SZABADSÁGHARC LEVERETÉSE UTÁN**

Legszentebb Császári, Királyi és Apostoli Felség,

Legkegyelmesebb Uram!

Egész életemben hitbéli vezérelvemnek tartottam, a legmagasabb trón iránti hűségem alázatos kinyilvánítását és a szüntelen gondoskodást arról, hogy ezt a trónt minden gondozásom alá tartozó hívő szentül és sérthetetlenül megőrizze, védelmezze: kötelességeim első és legfontosabb részének ezt tekintettem, éppen ezért ezekben az időkben is oda irányítottam minden gondoskodásomat és törekvésemet, hogy el ne mulasszak egyetlen egy alkalmat sem, mellyel a felséges ausztriai uralkodóház iránt érzett eme odaadó ragaszkodásomnak tanujelét adhatom. Ez okból, mihelyt legszentebb felséged hősi hadserege Magyarország fővárosát folyó év elején elfoglalta és a zsarnoki párt által elzárt utat a legmagasabb trónhoz megnyitotta, ujjongó lelkem szavakban kifejezhetetlen örömevel a legvitézebb hadsereg felséges vezéréhez és szent Felséged helytartójához siettem, hogy alattvalói alázatomat tanusítsam, és készsége szolgálatomat felajánljam; ugyanakkor nem mulasztottam el azt sem, hogy ezt a hódolatot haladéktalanul — pásztorlevelek formájában — az egész magyar püspöki kar nevében is kifejezésre juttassam; fáradhatatlan alattvalói buzgalommal viszonzásul kiérdemeltem azt a kegyet, hogy szent Felséged legmagasabb színe elé bocsájtottak és osztályrészemül jutott az a szerencse, hogy ezen alattvalói hűségemet személyesen is kifejezésre juttassam és kinyilvánítsam. Mégsem gondolhattam felséges császárom, hogy eme kedves és legfontosabb kötelességemnek teljesen eleget tettem, míg legmélysegebb alattvalói alázatomból megvallását püspöki tisztettnék és hivatalomnak — melyet a legmagasabb trón kegyelméből méltatlanul viselek — rendeltetése értelmében a káptalan és szatmári egyházmegyém papságának nevében is kifejezésre nem juttathatom, mert amikor Isten segítségével az ország újra engedelmességre tért és a rebellesek féktelensége elfojtatott, legkevésbé kétlem, hogy az ország egyéb tisztségei is meg fogják tenni, megfontoltam, hogy nekem is legalázatosabban meg kell tennem: legszentebb Felségedet térdén állva kérve, hogy a hűségnek azt a legalázatosabb kinyilvánítását s a legmélyebb hódolatnak legbensőbb bevallását,

melyet a káptalan és a szatmári egyházmegye nevében is legszen-
tebb Felséged lába elé helyezni készülök kegyesen fogadni és az
eléje borult hűalattvalókat királyi kegygel és könyörülettel át-
ölelni méltóztassék. Soha sem fogunk megszűnni a hatalmas áldo-
zatokért és fáradságért, amelyet legszentebb Felséged az országért
kifejtett és a béke érdekében kegyesen vállalt, hűségünk rettent-
hetetlen bizonyításával és fáradhatatlan törekvéssel visszavezetve
a hű népet a törvényes alattvalói hűségre, magunkat hálásnak és a
császári királyi kegyre és könyörületre méltóknak mutatni és nem
fogunk késlekedni a hatalmas Istent, akinek kezében van a hatalom
és minden ország joga, könyörögve kérni, hogy legszentebb Felsé-
gednek hosszú életet adjon és hosszú, dicsőséges és nyugalmas ural-
mat engedélyezzen és minden igyekezetet, melyek egyedül a neki
teljesen alávetett nép boldogítására törekszenek, kegyével és isteni
áldásával támogatni méltóztassék.

Megmaradva a császári és királyi kegy és könyörület iránt a
legmélyesegesebb tisztelettel és a benső hódolás legmélyebb bevallá-
sával,

Bécs, 1849. szept. 9.

legszentebb apostoli Felséged
legalázatosabb örök hűséget
fogadó káplánja

Hám János,
szatmári püspök.

(Bécsi All. Levéltár. Ministerraths-Protokoll. Akt. No. 3302.
Ered. okm. latin nyelven.)

7. A MAGYAR PÜSPÖKI KAR FELIRATA AZ URALKODÓHOZ, AMELYBEN SZERENCSEKIVÁNATAIT FEJEZI KI A DINASZ- TIANAK A MAGYAR SZABADSÁGHARC VERESÉGÉVEL KAPCSOLATBAN

*Magyarország püspökei a királyi felséghez
az egyház jogairól és szabadságáról az 1850. aug. 25-én megtartott
esztergomi konferenciájukon.*

Legszentebb stb.... Magyarország püspöki kara mindig tudta, hogy az isteni kegyelem különös gondviselése a felséges Habsburg-Lotharingiai házzal kapcsolatban állandóan megmutatkozott és alattvalói hűséggel, tiszta szívből Szent Felségednek szerencsekivánatait fejezi ki, hogy ez a gondviselés a legutóbbi istentelen lázongások ádáz viharában ismét csodálatosan felragyogott. De egyúttal nagy szerencsének tartják ezt mind maguk, mind a katolikus Egyház számára, mert látják, hogy az Egyház miután egy mindkét félhez méltó szövetségben egyesítette erőit a birodalom erőivel — az államnak a lehető legüdvösebb győzelmével együtt újra lelki virágzásba szökken.

A krisztusi kereszt ellenségeinek szándéka az volt ugyanis, hogy a trónok mellett az oltárokat is eltöröljék a föld színéről; és minthogy tudták, hogy az uralkodók koronái nagyobb biztonságban vannak, ha a fegyverek helyett a papság őrködik felettük, minden harci eszközüket Krisztus egyháza ellen fordították. De Isten, aki meghiusítja a népek terveit, megítéli szándékaikat, nevetségessé ... tette őket; ezért azután rettegve ámulhattak azon, hogy egyesült erővel öellenük fordították arcvonalukat azok, akiket egymástól elszakítani és egymás halálra sujtására uszítani akartak. Ez a Habsburg-Lotharingiai ház dicsősége, mely megtanulta ősei régi példájából, hogyan alkalmazza a keresztet jogarként népei kormányzása és boldogítása érdekében és kiérdemelte, hogy az Ur választása reá essék és ennek révén a hitbuzgalom dicsőségében éppugy felülmulja e földrész többi fejedelmeit, mint ahogyan az uralkodói fenség fényével is elhomályosítja azokat ősei erényeihez méltó utódként.

Hátra van még, hogy a tanácskozó püspökök kifejtsék a hallgatásnak okát, hogy az ausztriai egyház számára visszaállított többi rendelkezések miatt nem említik hazai egyházunk szabadságának különleges szempontjait: ennek oka csupán az, hogy bensőleg meg vannak győződve arról, hogy legszentebb Felséged apr. 18-i és 23-i halhatatlan rendeletei, melyek az egyház szabadságait

és jogait sértetlenül helyreállítják, nem, vagy a magyarokra, vagy az osztrákokra, hanem a katolikus egyházra vonatkoznak; bűnnek tartják még feltételezését is annak, hogy Felséged, midőn az osztrák monarchia többi püspökei számára biztosítja a szabadabb működési lehetőségeket, ugyanakkor apostoli országunk püspökeinek ősi és évszázadok gyakorlatával biztosított jogait és szabadságát korlátozni kívánná és nem értékelné — ha szabad így kifejezni — egyformán az egy és oszthatatlan osztrák monarchia valamennyi tartományának egyházait.

Esztergom, a püspöki kar titkos konferenciáján 1850 aug. 25. és a rákövetkező napokon.

1. János esztergomi érsek, 2. Ferenc kalocsai érsek, 3. Imre nyitrai érsek, 4. Imre szegedi (?) püspök, 5. Gábor kőrösi püspök, 6. Gergely zágrábi püspök, 7. József eperjesi püspök, 8. Bazil nagyváradai püspök, 9. Albert veszprémi püspök, 10. József kassai püspök, 11. József Gergely diakovári püspök, 12. István kijelölt rozsnyói püspök, 13. László kijelölt szepesi püspök, 14. Rimely Mihály főapát, 15. Fogarassy Mihály, az erdélyi püspöki küldött.

(*Monumenta Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiae ab Imperio Civili. T. 4. Collegit et edidit Augustinus de Roskoványi. Pest, 1856.*)

8. SZEMELVÉNYEK AZ EGYKORU EGYHAZI SAJTÓBÓL

A) WINDISCHGRÄTZ SZÁRNYAI ALATT

Néhány szó a Rel[igió] és Nev[elés] irányát illetőleg.

...A társadalmi rend egyik legveszélyesebb eleme napjainkban a proletariátus... Az emberiség ezen osztálya jelenleges állapotában örökös eszköze a revolúciónak. A mártiusi napok óta, minden torlaszékharcz általa vivatott. Itt fészkel a minden antisocialis gravitációk legveszedelmesbika, a communismus. Itt gyökereztették meg, főleg a mártiusi napok óta a minden főnálló és vagyonosabb iránti gyűlöletet. Itt keltették föl a vágyakat, melyek soha teljesedni nem fognak, nem teljesedhetnek, de melyekért előtte azon gazlelkűek, kik e szerencsétleneket bujtogatták, a kormányokat tették felelősekké. Csalódtok pedig, ha hiszitek, hogy e bajnak rendőri intézkedés utján gyökeresen elejét vehetni. Itt egy, a lelket átalakító, s az anyagi sebeket a lehetőségekig és gyengéden befogó tényezőre vagyon szükség. S melyik legyen ez inkább, mint a katholica egyház, mely az ő hitrendszerével, egy jövő élet reményében a földi differentiákat kiegyenlítve, a sorsbani megnyugvást szerez... Szabad munkálkodási tért az egyháznak, s meg fogjátok látni, mint egyesíti a polgárosodott osztályokat concentricus társulati működésre, mint keresi fel ezek jótékony áldozataival kezében, segílyt, vigasztalást nyujtva, ezen félvad rétegeket...* (Religió és Nevelés, 1849 jan. 23.).

Egyházálladalmi viszonyaink a mártiusi napok óta.

...Szóljak-e az ünnep- és vasárnapok megszenteltségéről, az isteni szolgálat elhanyagolásáról, a vallási kötelességek iránt tanusított megvetés, vagy legalább közönyösségről? Szóljak-e azon irtóztató eljárásról, melynél fogva a papságot insultani, piszkolni, pelengérre állítani, ellene a népet ingerelni, lázítani országszerte megengedett: de annak az önvédelem terére lépni, s törvényes igényeinek nyomósabb sürgethetésére az alkotmány nyujtotta eszközökhöz nyulni, kérelmezni, egyesületekbe lépni, lázításnak és haza

* Értsd a munkásosztályt.

elleni bűnnek bélyegeztetett! A papság dézsmáját nagylelkűen az országnak odaajándékozta: s ezen áldozatát azzal hálálták meg, hogy a XIII. t.-czikk 2-dik §-át $\frac{3}{4}$ évig épen nem, azután pedig provisorice 300 frt congrua kivetésével úgy teljesítették, hogy azzal az álladalmi pénztár helyett, a különben is igen megfogyott vallásalapokét terheltek meg, s ezen nyomorult összegbe a papságnak minden egyéb mellékes jövedelmeit, magát a fát is beletudták, és ezt akkor, midőn a honvédek- és hivatalnokokat a császáriakhoz képest majdnem egyszer magasabb díjjal jutalmazták s minden ország biztosok- és futároknak kénye- és kedvére bízták, költ-hetni: mennyit nekik tetszik... Az álladalomnak ágyukra volt szüksége, s mi vala természetesebb, mint a kath. tornyok elnémitását megkísérteni! A fölhívás önkényes, s az értékhez képest dijazandó ajánlatokról szól: de emberei a kath. egyház irányában ezt másképp értették. A pécsi püspököt némel előleges kísérletek után egy választmány lepte meg azon határozott parancsolattal: vagy a nagy harangot (honunk e tekintetben egyik legremekebb, ritka tőkélyű, 60 mázsát nyomó művét), vagy 400 frtot! A püspök kinyitja szekrényét s minden kifogás nélkül lefizeti a kicsikart összeget. Váczon a káptalan helyettes a székesegyház nagy harangját néhány ezer ezüst frttal akarja megváltani. De nem; az erőszakoskodóknak, kik közül egy-kettőt az Isten bosszuló keze rögtön is utolért, a harang kell, s az nagy nehezen és roppant ingerültség közt levéttetik és Pestre, az ágyuöntőbe hozatik. Nem akarom szóba hozni a tomérek exactiókat, melyek a papságra általában pusztá önkény szerint kivették, még csak azt említem meg: hogy Győrött a gyönyörűséges mákvirág és kormánybiztos Lukács Sándor, a stigmatisatiótól sem irtózott, halálos büntetés alatt hagyva meg a papságnak, hogy cocardat viseljen, egy oly időben, midőn azt többé már senki sem viselte. Püspöki lakjaink — collégiumaink — kolostoraink és egyéb nyilvános épületeinkről, mellőzve minden kölcsönös értekezést, s az illető tulajdonosok- és benlakókra való tekintet, akként intézkedtek, mintha ott ők volnának az urak, s minden, a mivel a kath. egyház bír, máris az álladalom, tulajdona lenne. Hivatalokra általában protestánsokat alkalmaztak, a ministerialis bureaukban kath. ember kivételes dolog volt, hacsak egyik-vagy másik nélkülözhetetlennek el nem ismertetett. Er hat die Ehre Protestant zu seyn, főfő ajánlatosság volt. Mincképen végre az leendett a következtetése, hogy a protestantismus szerfölött elhatalmasodott, a catholicismus pedig, főképen az el nem maradandott confiscatiók után, mód nélkül elszegényedett volna. És mindezek fejében, egy, a szó legszorosabb értelmében dekhatholizáló, exspolialó, depauperizáló, demoralizáló rendszernek fejében azt kívánták tőlünk, hogy vele menjünk, hogy mellettük, a közéletben és egyházi szószékeken magunkat kitegyük, a népet fanatizáljuk, minden filléreinket áldozatul vigyük; és nem volt hossza-vége az ellenünk szórt mennyköveknek, vádaknak, bujtogatásnak, uszításnak, hogy a papság mit sem tesz, hogy háládatlan, hogy a haza részéről vett jótéteményeket annak elárulásával viszo-

nyozza; s ha nem győztünk, a nép föl nem kelt, hadba menni vonakodott: a dühöngés nőtt, mert annak csak a papság (értetik a catholicus, mert a többiek iránt kegyesebbek voltak,) volt az oka! És találkoztak papok, kik az ilyenén uszításokban magok is részt vettek, sőt primipilusok valának, mintha csak az lett volna közelebbi czéljuk, (mert a végső czél egy kis kanonia vagy püspökség lehetett), hogy a kath. egyházat vagy a forradalmi térre magok mellé politicalai izgatóul deriválják, vagy pedig kiirtsák. Ha ily hirharangozó, figyelmeztető és bujtogató papjaink nincsenek: a világi hatalomnak talán eszébe sem jutott volna, a papságtól olyanokat követelni, mint valóban történt.

...Lelkünk bus elfogulásában megemlékeztünk a szavakról, melyekben egy évvel ezelőtt kinyilatkoztattuk, hogy a radicalokkal kezét fogni soha sem kell. Legyenek a revolutionalis mozgalmaknak közvetlen következtései bármi kedvezők is ránk nézve: vég kiszámításban azok mindenkor ellenünk, érdekeink, életünk ellen vannak irányozva. (Rel. és Nev. 1848. I. 6. sz. 43. l.). És most, ily tapasztalások után járuljunk bizodalommal Ferencz-József ő Főlsége elé; tárjuk ki őszintén és egyházas szabadsággal minden sérveinket. ...A főnséges ausztriai ház volt az, melyet a 30 éves háboruk alkalmával az isteni gondviselés eszközül szemelt ki, a catholicismusnak megmentésére. A főnséges ausztriai ház az, mely mai nap is Olaszországban az anarchikus és istentelen törekedéseket féken tartja, birodalmában pedig mindenütt megtörte. Mozdításokat el ma seregeit a Po partjairól: s holnap már lángokat fogtok szemlélni, melyek özönében a pápa világi trónja fölemésztetett, az óriási domok elpusztítottak, a clerus fölperzseltetett, az olasz gyönyörű hitegységnek szomorú vége lett! A legujabbi római események véget vetettek e tekintetben minden csalódásnak, s a kinek nincs hályog a szemén, az, ha akar, tisztán láthat. Az ausztriai háznak missiója van; és ezt neki be kell töltenie, s ezt ő betölteni fogja; és ebbeli missiójában a szabad és független kath. egyház kétségkívül leghathatósabb, legmunkásabb és leghivebb nem egyedül testeket, de szív- és lelket is hódító szövetségese fog maradni. (Religió és Nevelés, 1849 január 30.)

(Hálaünnepély.)

Az öröm vagy keserűség perczeiben a hála vagy könyörgés hangjain Istenhez folyamodni, mindig legédesebb kötelességei — és szükségéhez tartozik a keresztényeknek. Ezen édes kötelesség — és szükségnek hódoltak vasárnap, azaz: folyó hó 18-án Budapest lakásai is, roppant számban jelenvén meg az egyházi hálaünnepélyre, mely Budavárának főegyházában, főlséges I. Ferencz József szerencsés trónra léptéért és igazságos fegyvereinek koszorús sikeréért, herczeg Windischgrätz Alfréd élén a tábornoki kar, minden egyházi és világi méltóságok és hivatalnokok jelenlétében tartott. Téged Isten dicsérünk-et énekelve, a szent mise áldozatot mélt.

Fogarasy Mihály és mélt. Németh György püspökök környezetében és egyéb fényes egyházi segédlet mellett, főmélt. Hám János hercegprimásunk mutatta be a menőjei Atyának, áldást könyörögve le a kegydus és reményteljes ifju királyra, zaklatott hazánkra és édes mindnyájunkra, miszerint az isten iránti szeretetben, s a király, mint ő általa rendelt hatalom iránti engedelmesség által az óhajtott békének és ezzel testi és lelki gyarapodásunknak hovahamarabb örvendhessünk. (Religió és Nevelés, 1849 február 20.).

(Jótekonyság.)

A kegy[esen] kin[vezett] hercegprimás, Hám János őfőméltósága, a törvényes rend visszaállítása és a lázadás elnyomásának sikerésítéseül herceg Windischgrätz Alfréd őmagasságának kezébe 8000 ezüst forintot tett le; mely loyalis tetté ő magassága a király ő fölségének följelentvén, egyszersmind a primás ő hercegségének is elismerő iratot küldeni méltóztatott. (Pest. Zeit. Religió és Nevelés, 1849 Mart. 22.).

Különfélék.

Mi a commnismus? kérdik sokan, kik e szót naponta említettnei hallják. Felelet: A legnagyobb socialis rossz; magában nem egyéb, mint a társadalmi föloszlás bevégezése, consummatioja; és miért? Mert a tulajdont, családot, vallást, szóval a társadalmi lét minden elemeit megsemmisíti. Ez a végsőségéhez jutott erendő bűn, a mint az 6000 éveken keresztül az isten rendje ellen erőlködik; társadalmilag kifejezett pantheismus, melyben Feuerbach istenembere megfordítva: ember az isten, vétetik az organisatió alapjául. Eritis sicus Dii! A forradalom következetes. Az ő első és eltagadhatatlan passiója: elvenni és osztózni. A political jogokon addig osztzkodtak: mig mind fölosztották. Ma már a materialékra, a vagyon és magántulajdonra mennek által. Szellemi rablást szabad elkövetni: miért nem anyagit? Ma már az emberek közösséget akarnak mindenben, nem csak a vagyon-, hanem nő és gyermekekben is. (Religió és Nevelés, 1849 márc. 25.).

B) A SZABADSÁGHARC BUKÁSÁNAK ÜNNEPLESE ÉS AZ ÖNKÉNYURALOM KISZOLGÁLÁSA

*Primási intézkedések**

Pest, sept. 8. ... Ő hercegsége indittatva azon szomorító vádaktól, melyek szerint az egytetemes kath. papság, mint a pártütésben részes állittatik elő, részint az ezen vádakat czáfoló adatokkal magát ellátandó, részint némely jóérzésű, ilyenekül ismert és netalán vád alá helyezett egyéneket atyai közbenjárására méltatni kívánó-

* A hercegprimás ebben az időben már Scitovszky János volt, aki 1866-ig töltötte be ezt a méltóságot.

lag, részint végre az osztó igazságnak is eleget teendő, aug. 23-áról a megyés püspökök és káptalani helyettesekhez körlevelet intéz, melyben ama legszentebb szándokból e következő három pontra nézve kíván meritó és lelkiismeretes felcsetet: a) Kik legyenek az egyházi és tanítói rendből névszerint azok, kik a forradalom alatt nemesak magok tartották meg a fejedelem iránti hűséget, hanem erre, mennyiben rajtok állt, a gondviselésükre bizott híveket és ifjakat is, talán életveszedelemmel is ösztönözték? b) Kik legyenek ellenben azok, kik teljes szabadságban lévén, a fölkelők lázító föl-szólításait, rendeleteit kihirdetve, ellenben a törvényes fejedelem hirdetményeit mellőzve, vagy éppen fölkelésre izgatva, sőt személyesen is fegyvert ragadva a fölségsértés bűnébe keveredtek? És c) Kik legyenek végtére azok, kik csak a rettegetetésnek physikai vagy erkölcsi kényszerítésnek, csábításoknak engedve, ilyesminek elköve-tésére ragadtattak, a nélkül, hogy szökés által legalább egy időre menekülhettek volna? — Az erre adott lelkiismeretes válaszok azon helyzetbe teendik ő Herczegségét, melyből nem csak a papság er-kölcsi állapotát megítélheti, a netalán nagyobb számmal megürült, vagy megürülendő lelkipásztori és iskola-mesteri állomások mikénti betöltéséről és ennek eszközlése módjairól jó eleve gondoskodhatik, — hanem e fölött az egész egyházi rend becsületét és tekintetét illetőleg, a legkegyesebb fejedelem előtt legalábbis annyit meg-kísérthet, hogy a szerencsétlen erőszakoltak feleletrei vonása más, a papi méltóságot kevésbbé terhelő módon eszközöltessék...

Végre mit legelől kellett vala említenem, nem mintha itt sür-zetésre volna szükség, hanem egyedül normativum gyanánt [ő her-cegsége] a főpásztorokat felszólítja, hogy magok és papságuk nevé-ben ő fölségének a hódolati nyilatkozatot haladék nélkül megküld-jék; megköszönve azon fejedelmi gondoskodását, hogy a polgári háború, mely magát az egyházat is végső veszedelemmel fenyegetni látszott, elnyomatására minden áldozatot hozni méltóztatott; s midőn egy részről a szerencsétlen eltévedettekért fönséges kegyel-méhez folyamodnának, más részt ígérjék meg, hogy a kánoni hatá-rozatok értelmében a clerusból, valamint a világi gazdasági és szolgai személyzetből mindazok, kik semmi szükségétől sem kény-szerítettve önkényt a pártütökhöz csatlakoztak, vagy azok vezéreikül tolakodtak föl, haladék nélkül elbocsátandók lesznek. (Religió, 1849. szept. 27.)

A magyarhoni papság a legujabb zavarok alatt.

... Azok, kik magokról megfeledkezve, hivatások fontos állásá-sával visszaélni, és a dicsőségesen uralkodó ausztriai háztól vett jótéteményeket rut hálátlansággal viszonzni, elég elvetemedettek voltak, kiméletre épen nem érdemesek. (Religió, 1849, okt. 16.)

Főpásztori levél...

Nagy-kéri Scitovszky Keresztelő János, Isten, s apostoli szék kegyelméből pécsi püspök, sz. István apostoli király jelesrendének

középkeresztes vitéze, kegyesen kinevezett esztergomi érsek, és Magyarország primása, a pécsi megye világi és szerzetes tisztelendő papjainak üdvét és atyai áldást! Örvendezz Sion leánya, pécsi egyház! Ti pedig, az urnak szolgálói, áldozópapok, s e megyének hivei vigadjatok az urban, ismételve mondom, vigadjatok; mert a szent-Jóban dicsőséges Isten akkor küldi közinkbe üdvét, midőn arra legnagyobb szükségünk volt; midőn tudniillik a gonoszszágot hirdetők dühe által az ur oltárai megszentéstelenítve, a szentély kövei minden utcák szögletein szétszórva, a papok a Mindenható oltára mellől elragadva, rablánczokra verve, s a leggyalázatosabb halálra ítélve valának; midőn némely elvetemültek fegyvert s pajzsot ragadván, s az Ur fölkenntjeként sz. István első királyunknak mennyeileg küldött koronájával ékesített törvényes fejedelem iránti engedelmességtől messze eltérvén, az apostoli trón elvitázhatlan jogu örökös birtokosának atyai szózata előtt bezárák füleiket, — s a gonosz kívánságok féktelen vakmerőségétől gyulasztva, miután Magyarország messzeterjedő vidékeit belháboruba keverték volna, ellenséges kézzel a nemrég még gazdag hazát, s a katolikusok ájtatossága által mostanáig dicső egyházat majd-majd véginségre juttatták... (Religió, 1849. okt. 11.)

Egyházi tudósítások.

Pest, sept. 30. 1849. Méltóságos Kunszt József püspök, s esztergomi káptalani helyettes ur a visszanyert békességért megyeszerte hálaájtatosságot rendelt. E rendelet ugyan szerencsés sejtellemmel előbb adatott ki, hogy sem Komárom megadta volna magát, de mire a kitűzött isteni-tisztelet ideje elközeledett: már az örömhír szárnyain tudtunkra esett a háboru tökéletes bevégezése. A főváros minden egyházaiban szép épületességgel adának hálát az Urnak hitrokonaink, kik a szerencsétlen emlékezetű martiusi napok óta a legváltozatosabb nyugtalanságokat valának kénytelenek kiállani. (Religió, 1849. okt. 4.).

Pest, okt. 4. Ma, mint urunk királyunk, Ferencz József ő felsége névnapján, a fővárosi hatóság különös megkeresésének következtében is, a belvárosi plébánia templomban fényes isteni-tisztelet tartatott. A szentmise áldozatot teljes egyházi környezettel, és minden cs. kir. katonai és polgári hatóságok jelenlétében, m. Fogarassy Mihály, szkodári vál. püspök úr mutatta be a Mindenhatónak. A templom a szó legszorosabb értelmében tömve volt. (Religió, 1849. okt. 9.).

Buda, okt. 7-én... A két testvérváros ájtatos közönségének különös bizalmát bíró buda-krisztina-városi kegyelem-templomban ma tartatott meg a békességérti ünnepélyes hála-isteni szolgálat. A még bőjti szent beszédei miatt a népnél jó emlékezetben álló, helybeli segédlelkész, nt. háró Horeczky Ferencz úr, ki fejedelméhez hűség

miatt april hóban Bécsbe menekülni volt kénytelen, a szószekekre lépven, ama anygali karének fölött: „Dicsőség a magasságban Istennek, s a földön békesség a jóakaratu embereknek“, az ünnepélyhez mért jeles alkalmi beszédet tartott a békességről, s ennek alapföltételéről, a jó akaratról. Szónok hallgatóinak emlékezetébe visszaidézte a nagybójt alkalmával mondott szavait, miként mentek akkori bus sejtelmek, s aggodalmak e két város fölött teljesedésbe: figyelmeztette őket, hogy a kiállott szenvedések csak szerencsének tekintendők, ha azokból maguknak üdves tanulságot vonnak, s most, midőn az Isten szent kegyelme visszaadta azon békességet, melyet a világ adni nem tud, magokban erősen eltökélik, hogy a hitben buzgók, s állhatatosak, a fejedelem iránt hü alattvalók, s a törvényeknek készséggel engedelmeskedő polgárok leendnek. A beszéd után a szent misét megelőzőleg a királya iránti hűsége miatt, színte sokat szenvedett helybeli buzgó lelkész, nt. Muchay Ignác ur, a „Téged Isten dicsérünk“ éneket hangoztatta, melyet a szent beszéd által könnyhullatásig megindult ájtatos közönség szívből eredt örömhanggal kísért.

Esztergom, okt. 4-én... Örömmel siettünk tehát a ezékes főegyházba mult vasárnapon, s lángoló érzelmekkel kísértük a hálaáldozatot, melyet tömött közönség és egyházi s világi jelességeink áhitatteljes jelenvolta mellett, mélt. s főt. keselekeői Majthényi Antal, a főkáptalan nestora, olvasókanonok, s főlsszentelt püspök épületteljesen bemutatott. Feszült figyelem csügött ezután minden szem főt. Tóth Imre apát s kanonok ur ajkain. A XVII. vasárnapi evangéliumban korholt írástudók, s pharizeusok néprontásának rövid ábrázolatáról átment korunk népámitóira. (Religió, 1849 okt. 14.).

Dunaföldvár, október 7-én. A szerencsésen legyőzött forradalom, s ezáltal a béke angyalának közinkbeni visszatérteért, ma, e jelentékeny napon, az olvasó szent ünnepén, valamint máshol, ugy nálunk is, a kegyesen kinevezett herczeg-primás s valóságos pécsi püspök rendelete szerint, mindkét szentegyházunkban ünnepélyes, „Te Deum“ tartatott. A plébánia templomban ezt ft. Egyed Antal apát s helybeli plébános ur; a szent ferencziek zárda egyházában pedig az itt köztünk tartózkodó t. Kováts József kalocsai hittanár végezte. Ez utóbbi, evangélium után a néphez fordulva, a nép nyelven elég világosan tolmácsolta: miért zengenek hála-imát ajkaink ép akkor, midőn némelyek szerint a magyar győzetett volna le! Előadta, t. i. hogy akkor, amidőn az apostoli magyar király győz, a jó magyar nép nem vesztett! Előadta, hogy azon elem, melynek pártoskodó hatalma széttöretett, joggal magyarnak éppen nem mondható; mivel a magyar vérben gyökeredző, s annyi dicső tettekben kimutatott szent erényeket, melyekre a hű magyar mindig büszke volt, nemcsak nem birta, de sőt lábbal is tiporta. (Religió, 1849. okt. 18.).

Vegyesek.

Május 21-én, ugymint Budavár bevételének évnapján a hős halállal kimult Hentzi Henrik tábornok lelkeért nagyszerű gyászi istentisztelet tartatott. A temetővel határos szép sikon a katonaság teljes fényöltözetben volt fölállítva; közel a sirhoz három sátor volt emelve, s a fősátor alatt mutattatott be Istennek az engesztelő áldozat, főt. Zigler Ignác, apát és tábori főpap ur által... Az ünnepély fényét a jelenlévő fővezérek, az ájtatosságot pedig a dicsőültnek mély gyászbaborított neje, leánya és fia emelték. A boldogultnak sirjánál gyönyörű gyász kardal énekeltetett, melyben az ünnepeltnek a fönséges uralkodóház iránti hűsége, és hősie föláldozása volt kifejezve. A gyásztisztelet bevégeztével a sorkatonaság szint-
ugy, mint az ágyuk tisztelet-lövéseikkel rázkódtatták meg a vidéket. (Religió, 1850. máj. 28.).

A FELHASZNÁLT KÚTFÖK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

a) *Levéltári anyag.*

Egykorú okmányok, levelek, feljegyzések a következő levéltárakból:

Bécsi Allami Levéltár.
Magyar Országgyűlés Könyvtára, levéltári anyagok.
Magyar Országos Levéltár
Pécs város Levéltára.
Pest megye Levéltára.

b) *Országgyűlési anyagok.*

Az 1847/48-as rendi országgyűlés alsó- és felsőtáblájának naplói.
Az 1847/48-as rendi országgyűlés kerületi üléseinek jegyzőkönyvei.
Az 1847/48-as rendi országgyűlés irományai.
Az 1848/49-es országgyűlés alsó- és felsőházának jegyzőkönyvei.

c) *Egykorú újságok és folyóiratok.*

Esti Lapok. 1849-es évfolyam.
Kossuth Hírlapja. 1848—49-es évfolyam.
Közlöny, Hivatalos lap. 1848—49-es évfolyam.
Március Tizenötödike. 1848—49-es évfolyam.
Munkások Újságja. 1848—49-es évfolyam.
Nép Barátja. 1848—49-es évfolyam.
Pesti Hírlap. 1848—49-es évfolyam.
Religió és Nevelés. 1848—49-es évfolyam.
Religió. 1849—50-es évfolyam.

d) *Okmánygyűjtemények.*

Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifesztumok és Szózatoknak... Buda, 1849.
Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. I—II. köt. Bpest, 1868.
Roskoványi: Monumenta - Catholica pro Independentia Potestatis Ecclesiastica ab Imperio Civili. T. 4. Pest, 1856.
Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848—49-ben. II. köt. Okmánytár. Bpest, 1937.

e) Irodalom.

- A katolikus Magyarország. Bpest, 1906.
A kincstári, közalapítványi, továbbá egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok megoszlásának kimutatása. Magyar kir. Földmívelésügyi Minisztérium, Bpest, 1895.
A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849 január—május. Debrecen, 1848.
Agoston Péter: A szekularizáció. Bpest, 1909.
Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, 1934.
Barsí József: Utazás ismeretlen állomás felé. Bpest, 1899.
Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. I—III. köt. Bpest, 1922—1932.
Gr. Desselwffy Aurél: Összes művel. Bpest, 1887.
Eckhart Ferenc: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Bpest, 1935.
Emlékirat az 1847/8 országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozásokról. Egy résztvevőtől. Pest, 1848.
Fényes Elek: Magyarország statisztikája. Pest, 1842.
Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847.
Grünwald Béla: Régi Magyarország. Bpest, 1912.
Grünwald Béla: Új Magyarország. Bpest, 1890.
Hajdu János: Eötvös József báró első miniszersége. Bpest, 1933.
Helfert J. A.: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Joseph I. (Geschichte Österreichs. Bd. 3.) Prag, 1872.
Helfert J. A.: Der Ungarische Winterfeldzug und die oktroyirte Verfassung. (Geschichte Österreichs Bd. 4.) Prag, 1876.
Hentaller Lajos. Vérrózsák. Bpest, 1906.
Hock János: A magyar főpapság. Bpest, 1890.
Hóman—Szekfü: Magyar történet. V. köt. Bpest, 1943.
Horváth Mihály: 25 év Magyarország történelméből. Pest, 1868.
Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története. Bpest, 1872.
Irsik Ferenc: Boldogemlékü Hám János szatmári püspök élete. Szatmár, 1894.
Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban 907—1900. III. kiadás. Bpest.
Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Bpest, 1947.
Károlyi Árpád: Az 1848 di ki pozsonyi törvénycikk az udvar előtt. Bpest, 1936.
Keményfy Kálmán Dániel: 50 év alkotmányos egyházpolitikája. Esztergom, 1898.
Kertész Pál: Emlékezés Gonczeczky János Szatmár-egyházmegyei papról. az 1848—49-es szabadságharc vértanujáról. Bpest, 1941.
Kérészy Zoltán: A papi rend törvénykezési kiváltsága az egyházi jog és a régi magyar büntetőjog szerint. Pécs, 1936.
Kossuth Lajos: Iratai. VIII. köt.
Mayr J. K.: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen 1848 bis 1859. Wien, 1931.
Br. Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai. Ford. és kiegészítéssel ellátta Óvári-Avary Károly. Bpest, 1930.
Mendlik Agoston: IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye. Pécs, 1864.
Mészlányi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848—49-ben. Bpest, 1928.

- Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845—46 ban. Veszprém, 1941.
- Miskolczy Gyula: A kamarilla a reformkorszakban. Bpest.
- Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten, 1848-ban. I—II. köt. Bpest, 1866.
- Pap Dénes: A parlament Debrecenben. I—II. köt. Pest, 1870.
- II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Bpest, 1948.
- Reizner János: Szeged története. Szeged, 1899.
- Scheffler János: Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848—49 ből. Bpest 1928.
- Schlitter Hans: Versäume Gelegenheiten, Z.-Lpzg.-W 1920.
- Sörös Pongrácz: A pannonhalmi Szent Benedek rend története. Bpest, 1916.
- Szemnecz Emil: Katholikus autonómia. Bpest, 1897.
- Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867.
- Szögyényi-Marich László: Emlékiratai. Bpest, 1903—1918.
- Tillmann Béla: 1848:XX. t.-cikk. Esztergom, 1904.
- Török János: Magyarország primása. Pest, 1859.
- Der Ungarische Freiheitskampf 1848—49 von ungarischen Staudpunkte. Sopron, 1903.
- Waldapfel József: Kitagadott versek. „Csillag“ 1948. 4. sz.
- Várady Ferenc: Baranya multja és jelene, Pécs, 1896.
- Vázsonyi Vilmos: A királyi placetum a magyar alkotmányban. Bpest, 1893.
- Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847—1894. Bpest. 1894.
- Zimándy Ignác: Kossuth Lajos a világtörténelem ítélőszéke előtt. Bpest, 1896.
- Zsilinszky Mihály: Az 1848-iki vallásügyi törvénycikk története. Bpest, 1908.

TARTALOM

1. A katolikus klérus helyzete és szerepe 1848 előtt	5
2. A márciusi események és a főpapság	12
3. A magas klérus harca az első felelős magyar minisztériummal és az országgyűléssel	17
4. Az 1848. évi XX. to.	29
5. Az elemiiskolai törvény elbuktatása	37
6. „Egyházellenesség“ vádja a nemzeti kormányzattal szemben	47
7. Az egyházfők „közönyös tétlensége“	58
8. Nemzeti és demokratikus törekvések az alsópapság körében	65
9. A szabadságharc megindulása és a katolikus főpapok nyílt állásfoglalása a nemzeti függetlenséggel szemben	72
10. A szabadságharc bukásának ünneplői	92
11. Összefoglalás	99
12. A katolikus egyházi irodalom a magyar szabadságharcról	104

FÜGGELÉK

1. Barsi József bicskei plébános szózata a főpapsághoz	115
2. Hám János hercegprímás honáruló körlevele az alesperesekhez	119
3. A magyar püspöki kar 1849 január 20-án kelt pásztorlevele, amely Windischgrätz csapatai előtt meghódolásra hívja fel a kath. lelkészeket és híveket	122
4. Horváth Mihály esanádi püspök, közoktatásügyi miniszter cikke a magyar püspöki kar áruló pásztorlevelével kapcsolatban	127
5. Hám János által szerkesztett második pásztorlevél, a magyar püspöki kar nevében	132
6. Hám hódoló felirata az uralkodóhoz, a szabadságharc leveretése után	137
7. A magyar püspöki kar felirata az uralkodóhoz, amelyben szerencsekívánatait fejezi ki a dinasztíának a magyar szabadságharc vereségével kapcsolatban	139
8. Szemelvények az egykorú egyházi sajtóból	141
A felhasznált kútfők és irodalom jegyzéke	140